

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 9, вересень 2013

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
Н. Б. Голуб, д-р пед. наук
А. В. Градовський, д-р пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
С. П. Паламар, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України
від 14.04.2010 р. №1-05/3
науково-методичний часопис
«Українська література
в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 6 від 27 червня 2013 р.

**За підтримки видавництва
«Антросвіт»**

481—37—70

**04053, Київ-53,
вул. Артема, 52-Д**

**Редакція журналу
«Українська література
в загальноосвітній школі»**

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

Методична спадщина

Семенов О. Педагогічна майстерність учителя-словесника в дослідницьких рефлексіях Ніли Волошиної. 2

Готуємо майбутнього вчителя-словесника

Жила С. „Майстер творення світів”. Вивчення епопеї Володимира Дрозда „Листя землі” у вищій школі. 5

Ювілей поета Дмитра Кременя

**До 60-річчя від дня народження лауреата
Шевченківської премії**

Кремь Т. Віршований дискурс новітньої української літератури Дмитра Кременя. 11
Шуляр В. Вивчення епістолярію Дмитра Кременя під час лабораторного заняття у старшій профільній школі. . 15

Фахові проблеми

Братко В. Вивчення чарівної казки в культурологічному контексті. 20
Дига Н. Біографічна модифікація принципу діалогізму в методиці навчання української літератури. 24

Компетентнісний підхід в літературній освіті

Галушко М. Формування художньо-читацької компетентності у процесі вивчення літератури. 27

Конкурс „І шоб його духом запліднити українську ниву”

Черненко В. Ідейно-художня цінність поезії Тараса Шевченка „Садок вишневий коло хати”. 5 клас. . . 30

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Марусин Г. Образи руських князів і Ярославни в „Слові о полку Ігоревім”. 8 клас. 33
Мартинюк І., Крат Н., Паламарчук Н., Стасюк С. Планування уроків української літератури у 5 класі. Уроки 3–8. 34

Позакласні заходи

Бабійчук Т. Читацька конференція за романом „Зоряний Корсар” Олеся Бердника в педагогічному коледжі. 45

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 13-55
Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»
м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2013

Педагогічна майстерність учителя-словесника в дослідницьких рефлексіях Ніли Волошиної

Олена Семеног,

доктор педагогічних наук,
професор Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України

У статті на основі наукових, науково-методичних праць Ніли Волошиної окреслено педагогічну майстерність учителя-словесника як самореалізацію вчителя в педагогічній діяльності, що забезпечує естетичний саморозвиток і самоактуалізацію учня. Акцентується увага на особливостях уроку літератури як дослідженні мистецтва слова й естетичного виховання, творчій складовій діяльності вчителя, педагогічному, мовленнєвому артистизмі, аксіологічній взаємодії учителя й учня.

Ключові слова: учитель-словесник, учень, урок української літератури, педагогічна майстерність, педагогічна творчість, мистецтво слова, естетичне виховання, педагогічний, мовленнєвий артистизм, діалогічна взаємодія, Ніла Волошина.

Яким сьогодні є і яким має бути вчитель-словесник, урахувавши зміни, що відбуваються у просторі мовно-літературної освіти: пошук методичних технологій побудови сучасного уроку, профільне навчання у старшій школі, аксіологічна взаємодія суб'єктів навчання, переорієнтація від знаннєвої на компетентнісно-діяльнісну парадигму? Опитування освітянської громади, монографічні дослідження засвідчують: це носій гуманітарної культури, дослідник, який успішно працює у форматі творчих пошуків, педагог, психолог і мудрий наставник, котрий уважно ставиться до особистості кожної дитини і власним прикладом допомагає помічати й цінувати неповторну красу у творах мистецтва, глибоко осмислювати вчинки літературних персонажів, а також свої на основі засвоєних морально-етичних норм, стимулює вихованців до естетичного саморозвитку, самоактуалізації й самовдосконалення.

Видатний український методист Н. Волошина цілком правомірно доводить, що «вивчення літератури в школі проводиться не лише з освітньою, а й з виховною метою. Адже засобами мистецтва слова виховується любов до Батьківщини, повага до її мови, історії, звичаїв і традицій... І він [вчитель-словесник – виділено нами. – О.С.] мусить нести Богом послану йому місію і художнім словом сіяти в душах дітей добро, правду, милосердя, очищати їх від скверни» [9, с. 3, 6]. Це стає можливим, якщо педагогічна майстерність учителя-словесника неперервно вдосконалюється й забезпечує високий рівень педагогічної взаємодії з учнями та колегами.

Феномен педагогічної майстерності вияскравлений у науково-публіцистичних працях А. Макаренка і В. Сухомлинського, специфіку педагогічної майстерності вчителя фундаментально досліджує І. Зязюн та його наукова школа (Є. Барбіна, М. Лещенко, В. Орлов, О. Отич, М. Солдатенко, Н. Тарасевич та ін.), проблеми професійно-педагогічної компетентності, педагогічної техніки, педагогічної культури аналізують О. Абдулліна, Н. Кузьміна, О. Лаврінченко, В. Семиченко, В. Сластьонин, Р. Хмельюк, Л. Хомич та ін. У методичних студіях обґрунтовуються окремі аспекти і шляхи вдосконалення педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури (Л. Базиль, О. Біляєв, Т. Бугайко, Н. Голуб, О. Горошкіна, А. Градовський, С. Жила, С. Караман, О. Куцевол, Н. Логвіненко, О. Любашенко, Л. Мацько, В. Мельничайко, Н. Остапенко, Є. Пасічник, М. Пентилюк, В. Сидоренко, Т. Симоненко, І. Синиця, Б. Степанишин, Л. Струганець, Г. Токмань, А. Фасоля, В. Шуляр та ін.).

Чільне місце проблеми педагогічної майстерності вчителя-словесника посідають у наукових дослідженнях

доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Ніли Йосипівни Волошиної. Учена – автор понад трьох сотень актуальних праць із загальних проблем виховання та методики української літератури в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, ролі літератури у формуванні національної свідомості особистості, зв'язку літератури з іншими видами мистецтв, аналізу художнього твору, сучасного уроку і підручникотворення, професійного становлення вчителя.

У межах статті окреслимо змістою наповнення педагогічної майстерності вчителя-словесника, представлене в науково-методичних студіях Ніли Волошиної, крізь призму аксіологічної взаємодії учителя й учня з'ясуємо особливості уроку літератури, вияв педагогічного, мовленнєвого артистизму вчителя. Джерельною базою слугують тексти наукових, науково-методичних видань, науково-публіцистичних статей Н. Волошиної [3–5; 9; 11], а також її сучасників і вчителів.

Концепція літературної освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти (змістові лінії літературної освіти) початку двадцять першого століття, шкільна програма з української літератури, за якою працювали і працюють учителі й учні усіх шкіл в Україні десяти років. До цих знакових документів Ніла Йосипівна Волошина причетна як фундаментальний учений, керівник шанованого в Україні колективу методистів, але насамперед як учитель. Проблеми української школи, української літератури, вчителя літератури Ніла Йосипівна вивчала безпосередньо у шкільному середовищі: тривалий час працювала вчителем початкових класів, учителькою української мови і літератури, навчала методики майбутніх учителів за власними підручниками і посібниками, тісно співпрацювала з письменниками, вченими, вчителями, студентами, учнями. Її сповнені хвилювання про літературну освіту учнівської та студентської молоді виступи на методичних об'єднаннях, семінарах і конференціях пам'ятають (а творчі ідеї розвивають) чи не в кожному місті й районному центрі України.

Науково-методична діяльність Н. Волошиної була відзначена з-поміж різних численних нагород і медаллю Академії педагогічних наук України «Костянтин Ушинський». Дослідниця дотримувалася заповітів К. Ушинського, котрий ще в 1857 році у статті «Про користь педагогічної літератури» передбачив, що «всяка програма викладання, всяка метода виховання, хоч би якою хорошою вона не була, не перейшовши в переконання вихователя, залишиться мертвою буквою, що не має ніякої сили в дійсності. Найпильніший контроль у цій справі не допо-

може...Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплом його особистого переконання, вона не матиме ніякої сили... вплив *особи* вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень. Багато, звичайно, важить *дух* закладу; але цей *дух* живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців...особа вихователя означає все у справі виховання» [15, с. 17].

У відповідальній справі виховання молодих громадян з виразними національними рисами Н. Волошина продовжила розвиток методичних ідей Т. і Ф. Бугайків, які передусім цінували в учителів досконале знання навчального предмета і методики його викладання, глибоке володіння психологічними особливостями учнів, уміння виховати у дитей інтерес і любов до читання. «Вдається йому закласти у своїх учнях глибокі почуття патріотизму і свідомості громадських обов'язків, дасть він дітям міцні знання, розбудить у них невгамовне прагнення до праці, до подальшого зростання і внутрішнього збагачення, полюблять вони його на все життя, – значить, перед нами справжній майстер, учитель в найповнішому розумінні слова» [2, с. 30, 33]. Глибоко поважала і цінувала Ніла Йосипівна дослідницькі ідеї психолога І. Синиці, котрий педагогічну майстерність учителя української літератури пов'язував насамперед з умінням працювати так, щоб «кожне слово дійшло до учнів, було повністю ними сприйняте, пережите й засвоєне» [12, с. 19].

Прикладом для наслідування і власного професійного розвитку слугували кращі педагогі-словесники. На глибоке переконання відомого Дитинознавця В. Сухомлинського, основою культури педагогічного спілкування виступають не тільки загальні моральні цінності, норми і принципи, а й глибоке розуміння вихователем внутрішніх психічних закономірностей розвитку дитячої особистості, її духовного становлення. "Слово на уроці, – наголошував В. Сухомлинський, – це стежка до дитячого серця і найтонший інструмент, яким ми, педагоги, доторкаємося до вразливої душі. Словесник формує душу вихованця – його переконання, погляди, устремління, оптимістичну впевненість у своїх силах. Майстерність вихователя полягає в тому, щоб утвердити певне ставлення до того, що пізнається" [7, с.411, 414].

Отже, «цікава особистість учителя – цікавий урок літератури» [9, с. 154], – наголошує Н. Волошина, – людина в усьому, любов до людини (рос. человеколюбие) й аргументує цю тезу, розглядаючи урок української літератури як школу творчої праці й інтелектуального, морально-естетичного, освітньо-культурного діалогу особистостей учителя й учнів. «Засобами художнього слова маємо виховати сильний, вольовий характер, особистість, яка може достойно жити й працювати в демократичному суспільстві, якій чуже почуття меншовартості, особистість з високими патріотичними почуттями, яка ніколи не зрадить національні інтереси держави і зможе представляти її на різних рівнях» [5].

Майстерний урок літератури розглядає Н. Волошина як дослідження, під час якого учень під керівництвом учителя виконує функції літературознавця, критика, письменника, перекладача, пізнає знакові імена і твори української й зарубіжної літератури.

Ніла Йосипівна постійно використовувала у своїй діяльності перспективні нароби педагогів І. Бація, Є. Жицького, В. Фещака, К. Ходосова, В. Цимбалюка, котрі здійснювали пошук більш досконалих форм і методів навчання, залучаючи до цього вихованців. Водночас на основі аналізу передового педагогічного досвіду невтомна трудівниця методики доходила висновку: не кількісне нагромадження знань із літератури важливе для культурної людини, а її уміння сприйняти естетичну цінність літературного твору, мислити, зіставляти, обґрунтовувати, робити висновки, закладені в змісті художнього твору [5]. Завдання літературної освіти – розвивати в учнів художній

смак, інтерес до книжки, виховувати культуру читання, виробляти емоційне сприймання й осмислення мистецтва слова.

Проблема естетичного виховання молоді, здатної розуміти сутність художньої творчості, насолоджуватися естетикою словесного мистецтва, виховувати високохудожніми образами, стала для Н. Волошиної ключовою в житті і професії. Розгляд категорій прекрасного і піднесеного крізь призму аксіологічного викладання літератури у школі, наповнення уроків естетичним та емоційним сприйняттям художнього тексту знайшов відображення в навчально-методичних посібниках «Позакласна робота з літератури й естетичне виховання учнів» (1973), «Естетичне виховання засобами художньої літератури» (1976), «Підручник літератури і морально-естетичне виховання учнів» (1983), докторській монографії «Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури» (1995). Наставник молоді на численних прикладах реального шкільного життя, знакових творів художньої літератури доводила цінність умінь учителя й учня чуттєво сприймати і сповідувати красу, художність, довершеність мистецьких форм, гармонію навколишньої дійсності, любити поетичне, і прекрасне в житті і мистецтві.

Афекту, інтелекту, волі особистості особливої енергетики надає Іван Андрійович Зязюн. Інтелект, за І. Зязюном, – смислом наповнені знання і душа учня. Афект – емоційно-почуттєвий світ людини, її психофізіологічна складова. З емоціями людина народжується. Соціалізуючись, емоції перетворюються на почуття. Як правило, вони безкорисливі, але занадто вагомі в інтелектуальному розвитку й саморозвиткові особистості, є основою людського розуму, досвіду людського. Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Якщо уважніше подивитися, то почуття значно вагоміші за розум. Почуття рухають науку... Із почуттів розпочинається учительський авторитет [6, с.23].

Самобутність уроків української мови і літератури, позаурочної роботи полягає в насиченні емоціями пізнання словесної творчості, людського життя через їх естетичне, конкретно-чуттєве відображення, в органічному поєднанні мовознавчої і літературознавчої науки з мистецтвом художнього слова, внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків. Така концептуальна ідея пронизує класичну програму з української літератури, укладену Н. Волошиною, О. Бандурою [11], програму авторського колективу Інституту педагогіки АПН України за редакцією професора Н. Волошиної у рубриках «Літературні паралелі» і «Мистецькі аналогії», Державний стандарт базової і повної середньої освіти [4], у літературний компонент якої було уведено культурологічну (аксіологічну) лінію.

«Основне для вчителя-словесника – не вичерпати себе, не залишитись на одному рівні, не відстати від вимог сучасності», – наголошувала Н. Волошина у виступах та публікаціях [9, с. 156] і схвильовано емоційно коментувала думку шанованого в Україні методиста Б. Степанішина про те, що «нема нічого прикрішого і небезпечнішого в роботі, ніж методичний і літературознавчий стереотип; одноманітність у побудові уроку і в аналізі художнього твору вбиває цікавинку, живу творчість і перетворює вчителя в чиновника від методики» [14, с. 116]. Педагогічну майстерність учителя авторка простежує в кореляційному зв'язку з неперервним професійним творчим зростанням, невпинним пошуком і трепетним очікуванням інтелектуальної радості від вдумливої організації уроку та спілкування з учнями. Отже, творчий педагог – це артист.

Актуальними для вчителя є ідеї цінності акторської майстерності, запропоновані К. Станіславським і розвинуті А. Макаренком. Колега Н. Волошиної Є. Пасічник теж неодноразово переконливо доводив, що «вчитель літератури повинен мати і певні артистичні здібності, без яких неможливий його вплив на школярів» [10, с. 46]. Майстерний урок проводить артистичний учитель, словесник створює у класі відповідний емоційний стан заці-

кавленості, бажання розв'язати проблему. Такий урок неповторний.

Ідеться про педагогічний, мовленнєвий артистизм, мовленнєвий магнетизм (терміни запропоновані О. Булатовою), уміння викликати емоційно-почуттєвий відгук в учнів: емоційно діти відразу фіксують потоки добра, незвичайності, духовності, які випромінює педагог [1, с. 86]. Віртуозне послуговування різноманітними інтонаційними варіантами конструкцій, управління мелодикою, темпом, тембром, привернення уваги логічними акцентами та емоційним наголошенням слів – усе це уможлиблює дієвий вплив Майстра на емоційно-почуттєву і вольову сфери діяльності учнів, за допомогою різноманітних художніх засобів дає можливість розкривати гармонію, метафоричність та асоціативність образів, створених уявою митця.

Краплі міркування (психологи кажуть: сліди) зливаються у ланцюжок міркувань, розвивається мовомислення і мовотворення. Мислення стає швидшим, точнішим, тобто ефективнішим, а мовлення – правильнішим і оптимальнішим для спілкування... образність мови стає формою образного бачення світу [8, с.75]. Через емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей школяр готується до самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається творчий саморозвиток. Саме професійну виразність мовлення В. Сласт'янін вважає тим показником, що визначає рівень педагогічної майстерності: «Впливова сила фрази, вимовленої людиною, залежить передусім від її словникового складу, від того смислу, який має кожне слово, майже незалежно від індивідуальних особливостей того, хто говорить і слухає, а також від особливостей ситуації» [13, с. 128].

Учитель від Бога Ніла Волошина сама вмільо володіла звучною, відточеною вимовою, різноманітністю тональних рисунків, чистотою і ясністю тембру, емоційною насиченістю і виразністю фрази. Кожне слово вченого випромінювало потужну інтелектуальну та емотивну енергію. Усім, хто чесним шляхом рухається у науково-методичному просторі, Учитель віддавала часточку своєї душі. Але й учні були необхідні Майстру, вони морально й емоційно підтримували його інновації. Цим самим забезпечується безсмертя ідей Учителя.

Аналіз фундаментальних наукових студій Ніли Волошиної та її сучасників і вчителів дає підстави окреслити педагогічну майстерність як комплекс властивостей особистості, які забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. У працях і виступах Н.Волошиної прослідковується ціннісний підхід до розуміння природи педагогічної майстерності і розгляд педагогічної майстерності вчителя-словесника як самореалізації в педагогічній діяльності, що забезпечує естетичний саморозвиток і самоактуалізацію учня. Урок літератури вчена розглядає як дослідження мистецтва слова й водночас потужний засіб естетичного виховання, це забезпечує таку організацію уроку, при якій відбувається діалог особистостей, які спільно і глибоко занурюються в художній текст, відбувається «вибух» інтелектуальних емоцій, формується почуття власного «Я», бажання пізнавати, робити добро, бо,

за Г. Сквородою, «найгірша хвороба — хворіти духом». Цілком логічно і вмотивованою для вчителя-словесника є творча складова педагогічної діяльності вчителя, що потребує нестандартного художньо-педагогічного мислення, довершеності творчої манери, органічного взаємозв'язку і взаємодії художніх і педагогічних дій, креативних професійних та особистісних здібностей. Зростає вага педагогічного, мовленнєвого артистизму, здатності й умінь вправно володіти словом, за допомогою різноманітних художніх засобів розкривати гармонію, метафоричність та асоціативність образів, створених уявою митця. Дійсно, «літературна освіта буде виконувати свою місію, задовольняти суспільні запити лише тоді, коли сприйматиметься як основна формувальна сила в духовному світі школяра» [3; 5].

Література

1. Булатова О.С. Педагогічний артистизм: уч. посіб. для студ. высш. пед. уч. завед. / О. С. Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.
2. Бугайко Ф.Ф. Майстерність учителя на уроці / Ф.Ф. Бугайко, Т.Ф. Бугайко // Радянська школа: наук.-пед. журнал. – 1958. – № 7. – липень. – С. 26–33.
3. Волошина Н.Й. Наукові і прикладні функції методики літератури // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – №10. – С.4–6.
4. Волошина Н.Й. Про Державні стандарти базової і повної середньої освіти учнів з української та зарубіжної літератури / Н.Й.Волошина// Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 4. – С. 2–3.
5. Волошина Н. Проблеми літературної освіти й поради Валерія Шевчука в програмотворенні / Ніла Волошина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vg/2010_20/36_20.pdf>. Загол. з екрану. – Мова укр.
6. Зязюн І. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка? / Іван Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. – 2012. – Вип.3. – с.20–38.
7. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XXст.) / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. – К.: Наук.світ, 2003. – 418 с.
8. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі / Любов Мацько: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 606 с.
9. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / за ред. д-ра пед. наук, проф., члена-кореспондента АПН України Н.Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
10. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти / Є.А. Пасічник. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
11. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. Українська література. 5–11 класи. / Уклад. О.Бандура, Н.Волошина. – К.: Шкільний світ, 2001. – 160 с.
12. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність учителя / І. О. Синиця. – К.: Рад. шк., 1981. – 319 с.
13. Сласт'янін В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В.А. Сласт'янін. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.
14. Степанишин Б.І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури): посібник для вчителя / Б. І. Степанишин. – К.: Освіта, 1993. – 240 с.
15. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки: пер. з рос. / К. Д. Ушинський; за ред. А. І. Пискунова – К.: Рад. шк., 1983. – 496 с.

Елена Семенов. Педагогическое мастерство учителя-словесника в исследовательских рефлексиях Нилы Волошиной

В статье на материале научных, научно-методических работ Нилы Волошиной представлено педагогическое мастерство учителя-словесника как самореализацию учителя в педагогической деятельности, которая обеспечивает эстетическое саморазвитие и самоактуализацию учащегося. Акцентируется внимание на особенностях урока литературы как исследования искусства слова и эстетического воспитания, творческой деятельности учителя, педагогическом, речевом артистизме, аксиологическом взаимодействии учителя и ученика.

Ключевые слова: учитель-словесник, ученик, урок украинской литературы, педагогическое мастерство, педагогическое творчество, искусство слова, эстетическое воспитание, педагогический, речевой артистизм, диалогическое взаимодействие, Нила Волошина.

Olena Semenog. Pedagogical mastery of language and literature teachers in scientific reflections of Nila Voloshina

In the article on the basis of scientific, methodological works of Nila Voloshyna is outlined pedagogical mastery of teacher-philologist as teacher's self-fulfillment in the teaching activities, which provides aesthetic self-development and self-actualization of student. The attention is accented on the features of literature lesson as art expression and aesthetic education research, creative component of teacher's activity, pedagogical and linguistic artistic, axiological interaction between teacher and student.

Keywords: teacher-philologist, student, the lesson of Ukrainian literature, pedagogical mastery, teaching art, art expression, aesthetic education, pedagogical, verbal artistry, dialogical interaction, Nila Voloshina.

"Майстер творення світів"*Вивчення епопеї Володимира Дрозда "Листя землі" у вищій школі***Світлана Жила,***доктор педагогічних наук,**професор, завідувач кафедри української мови і літератури**Чернігівського національного педагогічного університету**імені Т.Г.Шевченка*

Автор пропонує методичні рекомендації вивчення епопеї Володимира Дрозда «Листя землі» на філологічних факультетах вищої школи за допомогою лекційного й семінарського занять.

Ключові слова: Володимир Дрозд, епопея, художній синкретизм, концепція світів, лекція, семінарське заняття, проблемні запитання і завдання.

Українського письменника Володимира Дрозда визнано майстром творення художніх світів. Вершинним досягненням у його творчості стала епопея «Листя землі» (перша книга вийшла в 1992 році, була відзначена літературною премією Т. Шевченка, а друга – наприкінці 2003 року). Найсильніший, найголовніший твір В. Дрозда високо поцінований літературознавцями М. Жулинським, Н. Колошук, М. Павлишиним, Л. Яшиною, С. Андрусів.

«Микола Жулинський, читаючи цей роман, сказав у колі друзів: «Не тільки Україна такої прози не мала ніколи, але й в світовому контексті немає аналогів подібної прози» (3, с.38).

Це справді так і є. Епопея «Листя землі» має потужну енергетику. В. Дрозд творить такі художні світи, про які треба знати, щоб зрозуміти передусім суть власного існування, зрозуміти самого себе: «Свобода – у душі людській» (2, с.241). Перед читачем постають різні світи – невичерпні джерела, до яких можна приходити як до колодязя по нові й нові краплі живої води.

Задум написати «Листя землі» виник, коли В. Дроздові було 22 роки і він мріяв створити художні життєписи своїх односельців. Упродовж десятиліть письменник «знов і знову наvertався подумки» до цього твору й «відступав перед обширом задуманого» (4, с.95). Для здійснення свого задуму Володимир Дрозд записував спогади людей, які народилися наприкінці дев'ятнадцятого століття і прожили десятиріччя, позначені революціями, світовими й громадянськими війнами, голодоморами, репресіями, науковими відкриттями людства. «Їхні поривання, надії, їхні думи, досвід їхнього життя, нерідко – трагічний, духовний пошук народу – основи цього роману», ствердив прозаїк в анотації до першої книги [1, с.2]. В епопеї В. Дрозд майстерно зобразив життя українського народу протягом ста років (починаючи з 80-х років XIX і закінчуючи 80-ми роками XX століття), що були періодом надзвичайних суспільних катаклізмів і потрясінь, складних життєвих випробувань, наголошуючи на тих змінах, які відбувалися в суспільстві та душах розтривожених людей. У щоденнику «Бог, люди, і я» письменник запише:

«Хочу я того чи ні, але у «Листі землі» суджу цілу епоху – найстрашніші, мабуть, у нашій історії сто літ. Але суджу не від власного імені, а від імені духу, який у мені, і часом здається, надиктовує мені цю книгу. Чий

це дух – Бога, народу, життя? Дух цей – вищий і значиміший, аніж я. Я тільки записувач, писар» [4, с.89].

Епопея «Листя землі» — це невичерпний літопис душі українського народу, «душі складної, душі, яка дошукується сенсу життя». У передмові до першої книги «Листя землі» Юрій Мушкетик справедливо відзначив:

«Кращі сторінки цієї книги – це діалог митця з вічністю, з Богом і – з часом...»

Але є в книзі тернистий шлях народу впродовж трагічних десятиліть, аж до великої біди нашої – Чорнобиля, є сходження народу по крутих параболах історії до духовного, соціального, національного прозріння. Історія для Володимира Дрозда – це, насамперед, історія особистості у вогні подій, це – крик душі, зболеної, змученої, розіп'ятої між землею і небом...» (1, с. 3–4).

У першій і другій книгах «Листя землі» В. Дрозд змоделивав соціальний і духовний світ кількох поколінь української людності, розкрив філософію сучасного життя – складного й драматичного. Епопея наповнена художньою енергією, магнетизмом автора. Із щоденника В.Дрозда «Бог, люди і я» від 18.10.1990 р. дізнаємося про титанічну працю письменника над своїм геніальним твором:

«Учора дописав я свій роман, перший том. П'ять років божевільної праці! Уперше за п'ять років – ніби хто пружину у мені відпустив. Хто складе йому ціну? За мого земного життя, певно, ніхто. Не складу і я. Знаю єдине – я виклався увесь, роман – те, на що я здатен на даний час, у нього вкладене усе, що було і є в душі моїй. Якщо моя робота нічого не варта, що ж, утішати-му себе тим, що я зробив усе, що міг. Заради цього роману я прирік себе на нелюдське, в тяжкій, багаторічній праці, життя, на самотність, на збайдужіння інших до мене, а часом і на прокляття у мій бік. Хай нас розсудить історія літератури. І ще знаю: мені допомагав сам Господь, принаймні час від часу з'являлося у душі моїй відчуття, що якісь добрі, не земні сили надиктовують мені рядки твору. І спасибі усім тим людям, які упродовж десятиліть відкривали мені душі свої, розказували про свої трудні земні мандри. Здається, їхні голоси виразно чути у романі «Листя землі». Це голос мого багатостраждального народу.»[4, с.96].

Епопея «Листя землі» є видатним, новаторським явищем в історії української літератури. Соціальна, історична, філософська, психологічна, родинно-побу-

това, вона, як і Біблія, – втілення людської мудрості. В основі її розказів, книг, дум – осягнення доль кількох поколінь поліського краю. Володимир Дрозд відзначив, що «Листя землі» – це «результат колективної праці народу і письменника», а академік Микола Жулинський, вражений специфічною манерою подачі матеріалу, самобутньою мовою оповіді (в тексті два види оповіді – усна й стилізована письмова), писав: «А ці голоси «збоку», свідків, тих, хто бачив, чув, – це ж диво! Мені ночами ці голоси сняться, вони звучать у моїй свідомості, бо якась магічна сила затаєна в цих своєрідних доповненнях, уточненнях основної оповіді» (2, с.3).

У читачів це викликає ефект діалогу з народом. А як відомо, народна оповідь містить у десять разів більше інформації, ніж авторська (С.Мишанич).

Виникає враження всеохопності багатоголосся. Безіменні оповідачі допомагають письменникові творити живу модель збірного образу народу (кожен із них втілює певну рису народного характеру), що залишається у пам'яті читачів як своїми яскравими фрагментами, так і відчуттям цілого – «вибухом» міфологізму – «густа міфологічність філософського плану пронизує всі клітини...роману» (6, с.373) й виявами абсурдності самого життя в тоталітарній державі, яка доводить особистість до духовного й морального змертвіння.

В основі філософських уявлень В. Дрозда ідея двох світів – реального та міфологічного. Міфологічний світ в епопеї трактується як паралельний вимір буття.

«Євангеліє» від Володимира» (так назвав епопею М. Жулинський) має понад тисячу сторінок тексту; цікаву концепцію світу; оригінальні методичні принципи – мікрокосму, колективності і містичності (за М. Павлишиним) для переосмислення цілої історичної доби; внутрішнє поєднання ознак різних жанрів – родового епосу, апокрифа та думи, легенди й притчі, міфу й казки, таких епістолярних жанрів як мемуари, автобіографії, листи; глибинну проблематику; а тому вимагає наполегливої аналітичної роботи, напруги розуму й почуттів читачів.

У процесі вивчення епопеї «Листя землі» на філологічних факультетах університетів професорсько-викладацькому складові необхідно пам'ятати, що цей твір написано у межах художніх систем: модерної і постмодерної (художня синкретичність: взаємопроникнення, взаємоперетікання рис різних систем, зустрічаються рудименти реалістичної поетики), а її автор почасти має подвійний погляд на події з марксистської точки зору: і з точки зору релігійного світобачення (М. Павлишин).

Оптимальним, на наш погляд, було б лекційне й семінарське вивчення «Листя землі».

Подаємо орієнтовний план лекційного заняття Володимир Дрозд (1939–2003 рр.) Епопея

«Листя землі» – «українська Книга буття народного».

I. З когорти шістдесятників. Майстер творення світів. «Кожен справжній письменник – Творець світу» (3, с.23).

Мета: «...вижити і реалізуватися – у Слові».

Формула виживання: «треба мати в душі власний світ...», щоб тоталітаризація навколишнього суспільства скочувалася..., як дощова вода із добре складеної скирти соломи».

Особливості творчості:

Освоєння духовно-художнього світу міфу («вибух» міфологізму).

«Проза морального експерименту» (В. Марко) – моральні проблеми й шукання висуваються на чільне місце. «Найбільше тривожить письменника моральна деградація особистості, передумови і першопричини втрати

людиною моральної основи, духовних орієнтирів, національної гордості і самосвідомості» (М. Жулинський).

Відродження екзистенціальної концепції людини, орієнтованої на утвердження її самобутності, її індивідуального людського «Я».

Притаманні риси постмодернізму.

II. Історія написання «Листя землі».

III. Жанрова своєрідність твору (роман соціальний і історичний, і філософський, і психологічний, і родинно-побутовий).

Епопейний вимір твору (Край, який через епохальні події набуває масштабів Всесвіту: Сибір, Уральські гори, Алтай, Челябінськ, Красноярськ, Тюмень, Далекий Схід, Колима, Азія, Європа: Стокгольм, Женева, Осло, Лондон, Америка, Японія).

Епопейний час. Зображення національного минулого, в основі якого національне сказання, наявність епічної дистанції між часом самих подій і моментом їхнього відтворення. Усі події буття українського народу протягом ста років (80-ті роки XIX – 80-ті роки XX століть). Два часових простори – минулий і сучасний.

IV. Концепція світу й людини в епопеї В.Дрозда «Листя землі».

Композиція твору (твір композиційно розділений на частини таким чином, що в кожній із них події відтворюються з погляду якогось конкретного героя). Діалог текстів (біблійного, фольклорного...) і культур.

Центральна тема – тема людського роду, його життя; життя кількох родин: Нестора Терпила (Семирозна) і його дружини Уляни, Журавських (брата Опанаса, сестер Марії, Дарини), Гаврила Латки, який під час шукання щасливої «Горіхової землі» загубив родину (матір, дружину і шестеро дітей), Устима Волохача, родина Листопадів, у яку автор зібрав представників різних політичних сил.

Доля людини – доля землі. Доля Христі, душею у добрі скупаній, Віри Жили, Дмитра Терпила та ін..

Руйнування роду як руйнування світу. Образ смерті.

Образна система епопеї «Листя землі» (загальна характеристика): світове дерево як міфологічна модель світу; — образ-символ «листя землі», пов'язаний з міфологічним образом світового дерева, яке уособлює єдність світу, центр космосу, стрижень життя, вісь всесвіту; «листя землі» як знак руїни (асоціативно на листках дерева життя написані людські долі, якщо людина вмирає – падає з дерева й листок; під час суспільних лихоліть – революцій, воєн, голоду, Чорнобильської трагедії не лише опадає листя, а й відмирають цілі гілки – родини).

Проблемні запитання до лекційного заняття:

Чи можна твердити, що для Володимира Дрозда літературна творчість була актом екзистенціальної заангажованості, одним із виявів людського буття? Свою думку прокоментуйте, назвіть переконливі аргументи.

Прокоментуйте сентенцію В.Дрозда із його щоденника «Бог, люди і я»: «Я ніколи не буду письменником для масового читача» (4, с.89).

Доведіть, що епопея В.Дрозда «Листя землі» сприймається як «літопис буття народного», історія щастя і горя цілої нації, «історія душі народної».

Прокоментуйте думку письменника: «Справжній літописець свого буття – сам народ, письменник – лише вуста його» (2, с.5).

Семінарське заняття вільно проводити за всією епопеєю «Листя землі», присвятивши його важливим проблемам, а можна за однією (двома, трьома...) книгами. Подаємо орієнтовний план семінарського заняття за текстом «Дума про Митра» (друга книга епопеї «Листя землі»).

Семінарське заняття

Тема. Володимир Дрозд. «Дума про Митра» із епопеї «Листя землі».

Мета: довести, що Володимир Дрозд – майстер творення світів, віднайти й проаналізувати художні світи, змодельовані письменником у романі «Дума про Митра». Розкрити жанрові особливості, тематику й проблематику твору, схарактеризувати образну систему роману.

План

1. Художній (стильовий) синкретизм «Думи про Митра». Поєднання символіко-фантастичного й реального в романі. Вияви постмодерністського менталітету В.Дрозда (маргіналізм, ризоматизм, пародійність, інтертекстуальність, суперечливість, парадоксальність, гра без правил).

2. Жанрові особливості твору (епічний текст близький до народної думи):

зачин – коротка розповідь про народження Митра, його батьків – Уляну Несторку і комісара червоного Домонтовича, діалоги матері з сином про життя; закінчується зачин пейзажем, у якому зіставляються стани природи й Митра;

власне думу становить розповідь про надзвичайні життєві випробування, які випадають на долю Дмитра Терпила: він опиняється в пеклі Другої світової війни, потрапляє до німецького полону («і заздри...мертвим, а до живих – лише жаль у серці»), тікає звідти, знову потрапляє в табір Мосбурга й тікає в Норвегію, а далі – в Швецію; за перебування в полоні його засуджено радянською владою: будує газопровід Саратов – Москва, з карелофіном Богдановим тікає до Фінляндії – далі видача радянській країні, а ще далі – ленинградська в'язниця «Кресты», московська Луб'янка, Бутирка, суд, трибунал Московського військового округу, пересильна в'язниця «Красная Пресня», Урал, лісопояс за Уралом, втеча з табору, знову пермська в'язниця, суд, штрафний табір – «робота в лісі, на повне виснаження», втеча до рідних країв і видача Пантелієм із Ловиня міліції, блукання довгими колами табірної пекла, колимські шахти;

щоразу герой, як птах, виривався з клітки на волю, його ловили, повертали назад, додаючи все нові роки до терміну ув'язнення – так автор розгортає традиційний для дум мотив неволі, прагнення героя втекти з ворожого полону, повернутися на рідну землю;

кінцівка – самотність Митра Терпила, його смерть особлива – покликана душа Ельси й він почув її і пішов на її голос – «І збулося, про що Бога молив, аби повірити в існування Його».

3. Творення автором різних світів.

4. Тематика й проблематика твору:

людина й світ: поєднання макросвіту (світу зовнішнього) і мікросвіту (світу внутрішнього, мікросвіту); людина й Бог;

пізнання себе в собі і в світі, свого внутрішнього «я»; пізнання Бога;

проблема абсурдності світу й людського життя в ньому (проблема протистояння абсурдному світові);

самотність особистості у ворожому світі;

проблема свободи й морального вибору людини;

проблема відчуження людини (Митро Терпило розриває зв'язки між собою й світом);

життя і смерть, сенс людського буття у часи суспільних лихоліть;

проблема духовності людини й добротворчої моралі;

проблема зради;

проблема вини і кари;

проблема любові;

проблема батьків і дітей.

5. Образна система роману:

загальна характеристика образної системи;

Митро Терпило як легендарний герой.

Уляна Несторка як архетип матері, Берегині життя і роду.

Образ Ельси.

Образ Пантелія.

6. Міфологічні, універсальні, архетипні, релігійні, первісні, ліричні символи як підвалини твору (схожий на жар-птицю птах як символ душі, образ клітки, образ Країни Рад як суцільного табору, огороженого колючим дротом, озеро в горах, залите місячним світлом, яке розділяло в сні Митра й Ельсу, образ гусят із казки, місяць – повня, Уляна Несторка – символ архаїчного культу Великої Родоначалниці, Праматері, Ельса – символ любові).

Запитання й завдання за текстом «Дума про Митра»:

— Нерозв'язане питання імені й прізвища головного героя роману Митра Терпила є благодатним для наукових гіпотез, пошуків. Проаналізуйте за допомогою слівників ім'я й прізвище головного персонажа, оживить його на міфічному рівні.

— Прокоментуйте думки літературознавця Ольги Слоньовської:

«...однозначно нема імен, які б нічого не значили для свого носія» (15, с.193);

«Уже давно є аксіомою, а тому не потребує доведення той факт, що своїм літературним героям імена письменник обирає переважно підсвідомо, при цьому часто-густо не маючи й найменшого уявлення, що саме те чи інше ім'я означає в перекладі, зате завжди ліпить характер, який унікально відповідає імені героя» (15, с. 201);

«Міф імені спрацьовує в усіх, без винятку, високохудожніх текстах, тому письменники до імен своїх героїв чи героїнь підходять дуже уважно, при потребі навіть міняючи їх у процесі написання твору. Роль прізвищ у художньому тексті теж дуже важлива (15, с. 202)».

— Чи часто використовує у тексті письменник зменшувальне ім'я головного героя? Чи погоджуєтеся Ви з думкою вченого П.Флоренського, що зменшувальне ім'я є пристосуванням імені до середовища, адже в такому випадку обов'язково відбувається втрата монументальності й сили імені? (15, с.72).

— Прокоментуйте роздуми Ольги Слоньовської:

«Людські імена та прізвища, рівноцінно як топонімічні назви, завжди характеризуються найвищим ступенем змісту, смислу й внутрішньої форми. Ім'я ніколи не втрачає ядра чистого меона («іншобуття слова»), але при цьому ще й активно реалізується як фонема, морфема, семема, ноема, енергема в усіх варіативних проявах їм властивих якостей. І якщо Біблія однозначно твердить, що спочатку було слово, і це слово було Бог, отже, першорудієм стало найбільш відоме ім'я Творця, до речі, однозначно назва власна, то йдеться насамперед про те, що в ідеалі могутності імені немає меж, що саме іменем створений і на іменах тримається світ, оскільки з перших хвилин свого існування ім'я стало тим потужним зарядом енергії, який фізики сьогодні називають першопоштовхом, що привів у рух Всесвіт» (15, с.207).

— Доведіть, що у світі самого Володимира Дрозда є Бог.

— Прокоментуйте фінальну сцену роману «Дума про Митра» «І збулося, про що Бога молив...» (2, с.247).

Прокоментуйте голос свідка із роману:
«І скольки таких митрів, із їхнім житейством трудним! Хоч моря-окіяни ними гати!» (2, с.195).

— Проаналізуйте імена, прізвиська й прізвиська персонажів епопеї «Листя землі» за Вашим вибором.

— Літературознавці довели, що в епопеї «Листя землі» міфологія має ключове значення.

Прокоментуйте думку О.Ф.Лосева із роботи «Знак. Символ. Міф»: «міфологічними образами наповнені всі літератури: і давні, і нові, і новіші». Підтвердіть це твердження фактами з епопеї «Листя землі».

— Доведіть сторінками роману, що міф лежить в основі людської душі (Юнг К.Г. «Архетип і символ»).

— Доведіть, що міфомотиви в епопеї В.Дрозда виступають певними інформаційними кодами.

— У текст «Думи про Митра» уводяться сни героя. Розтлумачте їхню символіку (система символів-поясень спільна для всіх представників народу, хоча в невеликій кількості багатоваріантність все-таки існує).

— Володимир Дрозд – майстер творення світів. Які художні світи змоделивав письменник у «Думі про Митра»?

Прокоментуйте такі фрагменти роману:

«Як проминув Митро Будище, пішкуючи до Пакуля, ліс почався, листяний. І був ліс як щойно намальований, ще ніби й фарба на малюнку не засохла, іскріла в сонці. Бо – травень, бо – весна. І в тілі молодому, і в природі. Природа і людина – одне і те ж. Він пішов лісом, навпрошки, хоч дорога тут стелилася убік, ближче до берегів Невклі. Вищебечувало птаство на усі лади, а між кущів ліщини, у затінку, біліли розквітлі конвалії. Завтра, вертаючи назад, до Мрина, він нарве для своєї дівчини букетище конвалій. Оберемок конвалій, аби довше пам'ятала. Вони ще зустрінуться завтра на мринському Валу, біля першої гармати. «Або – біля тринадцятої...» – лукаво засміялася дівчина. Знаний у Мрині жарт, усіх гармат на Валу – дванадцять. Але він певен – біля першої: Дівча не байдуже до нього, він знає, хоч нічого такого між ними не було, навіть не поцілувалися. Він подобається дівчатам. На зеленій, геть у квітах, галявині упав у траву із сміхом щасливим. Барвисті джмелі гули над головою. А ще вище – молоде, ніжно-зелене листя дубів, а ще вище – небо, як гігантський блакитний парашут, у війську він обов'язково навчиться стрибати з парашутом, небо підкоряється сміливим і дужим.» [2, с.90].

«І переказав Митро сон свій дивний. Уважно слухала його Уляна, знову і знову перепитуючи, а по тому мовила так:

– Синку мій, горенько мое! Сон твій – не випадковий, урочний сон твій. Бо я коло тебе сиділа і про будучнє твоє роздумувала сумно, як і кожна мати, що проводить сина в далеку дорогу. Не стелеться тобі шлях житейський легкий, не сподівайся на легкоту і на годину сонячну не сподівайся. Довго і тяжко, ой тяжко, брестимеш ти по жисті, багато боліт і нетрищ судилося тобі перебрести. У вогняній завірюсі, а не у солодкому літеплі дорослітимеш ти душею і тілом. Але ніколи не одчайося, до останнього подиху вір, що доля тобі ще усміхнеться. Не про смерть, а про жисть думай. Мак дозріває довго, усее літечко Боже. Але настає час, коли маковина зерном зрілим наповнюється, і вже їй ніяке лихоліття не страшне, бо висіють зерна, а і по весні рясно зійдуть. Ти, синку, ще – маківка порожня, зелена, а світ для тебе – книга прочотна, яку поспішаєш жадібно гортати. А настануть часи, коли світ доволішній як пустеля для тебе стане, не вельми цікава. А читатимеш – спрагло – книгу, яка – у душі твоєї дозрі-

лій. І здасться вона, книга тая, цікавішою для тебе за усі дива світові. Се правда, що душу Бог дарує людині разом із народженням тіла людського. Але душа тая – ще голопуцик безпомічний, пташеня крихітне, а не птах. Виростає ж душа, у п'р'ячко вбирається, здобувається на крила разом із людякою, у пережиттях земних...» [2, с.192–193].

«Але коли сказала Уляна, що належалося б йому перед дорогою далекою, перед життям новим, солдатським, вклонитися могилам родичів померлих, погодився, хоч – не без прихованого посміху на обличчі. Хай буде, як хочеться матері, остання данина, з його боку, забобонству пакульському. Вклоняються могилам героїв, які життя поклали за звільнення народу від капіталістичного рабства, а в Пакулі – які герої? І все ж як сходили на гору Вишневу, ступали обережно між могил, травою зарослих, схожих на хвилі застигли, хвилі часу, щось ворухнулося у грудях Митра, ніби й справді душа там була і затріпотіла крихітними крильми. А як наблизилися до могили високої, з хрестом різьбленим, вогнем обпаленим, могили, в якій Нестора, Семирозумом прозваного, похоронено, ніби долоню теплу поклав хтось невидимий на чоло Митра, ніби промінь сонця, хоч день хмаристий видався, сьйним стовпом над шпилем гори вишневої засвітився. І не міг збагнути Митро, що з ним діється. Але діялося щось. Ніби на орелі, подумав, коли високо-високо злітаєш, аж серце завмирає. А Уляна казала:

– Як тяжко не велося б тобі, синку, у жисті завтрашній, осьої гори, Невклі нашої, Пакуля нашого ніхто од тебе не одбере. Навчав людяк Нестор покійний, Семирозумом прозваний, як ще живий був: «Душі наші, чи на землі яни чи уже на небі, живі доти, допоки жива душа Краю нашого». Надивляйся і в серце вбирай. Спливе усе сеє в пам'яті твоїй, де б тебе лиха доля не носила, спливе, як квітки латаття спливають в озері Муравському, на сході сонця. Спливе, і зігріє, і сили додасть, коли вже сил, здаватиметься тобі, і на денці не лишилося. Вклонися тут, на горі Вишневій, могилам предків. Бо душі померлих родаків наших – завжди з нами, і в добру годину, і в лиху.» [2, с.195].

«Як і вернувся Митро у село, уже по закону звільнений, худючий такий, аж страшко дивитися, самі очища на лиці, Уляна його й питає: «І що ж ти, синку, знайшов, світами блукаючи?» А Митро і одвічає їй: «Душу свою знайшов, мамо». – «І що ж і яно за такеє – душа, з чим його їдять?» – «Увесь світ, земний і небесний, – у середині нас», – „се Митро так до неї гомонить» [2, с.195].

«І запитав якомсь Митро у господаря, під чиєю стріхою жив з товаришами по долі солдатській: «Дядьку, за віщо ви так не любите нас, визволителів своїх з-під ярма панського?» Так у газетах писали, і він так запитував, бо ще вірив газетам і політрукові своєму. Роззирнувся довкола господар і мовив, зирячи повз Митра: «За те, хлопче, не любимо, за що ви себе любите у ярмі вашому». І не став Митро далі допитуватися, а – думати став...» [2, с.197–198].

«І відкривалось йому, що Країна Рад, оспівана поетами продажними чи легковірними, – то суцільний табір, огорожений колючим дротом. І дізнавався він від бувальців, що в Сибіру, у Заполяр'ї, десятки мільйонів безневинно вмирають повільною смертю, від холоду і голоду. І все більше почувався він звіром молодим у клітці залізній.» [2, с.221–222].

«Се вже Пакуля не було, се уже Зона Пакуль наш ковтула. Дак сіли ми у домок його на колесах і покотили – через міст мринський. А голова пообіцяв надвечір машину свою у Мрин по мене прислати, я тади бухгалтерував у колгоспі. А машина у Митра, сина Митрового, така, що там і ліжко, і кухонька, і все що хочеш, я дивився на все теє і дивувався, як люди уміють жити. Дак по дорозі йон і розказував про матір свою, як вона довго Митра чекала, хоч вісточки од нього, хоч писемца. Але не було нічого, і в годі п'ятдесятому одружилася з чоловіком, який по господарству їй помагав, жисть є жисть. А померла яна од хвороби у тому ж годі, що й Митро загинув, коли б не день у день, так я прикидав. Щось воно таки є над нами, чого ми не докумекуємо. До останнього дня свого Ельса Митра свого пам'ятала, помираючи, наказала синові навідатись батькову могилу чи живого знайти, якщо він живий ще. А се уже кордони відкривалися, уже не було того, що раней було. Вона про Митра тільки й знала, як звать, та хвамлію і що у городі Мрині до війни йон навчався. А се уже як стало посольство шведське в Україні, синок її через посольство усе розузнав. Приїхали ми того дня у Пакуль наш осиротілий, без людак, на гору Вишневу зійшли. Опустивсь йон на коліна коло хреста, в пам'ять про Митра Терпила мною поставленого, ще як Пакуль був, молився і землю цілував. І плавав, наче дитя малее, се – правда. А тади дістав коробочку, на портсигар схожу, і земельку з неї по могилі розсипав. Се, через перекладачку мовить, шведська земля, із могили матері моєї. І нашої, пакульської, землі, з радіонуклідами чорнобильськими, у тую коробочку набрав. Ельса, матка його, заповіла так зробити, коли помирала. Йон усе теє сповнив. Був день хмарний, осінній уже. А як усе сеє йон зробив, наче хто розвів хмаровиння, сонечко виглянуло, осяяло шпиль гори Вишневої, усміхнулося лагідно та печально. Ні в що сеє я не вірю, бо учобу пройшов жисті колишньої, але – так було...» [2, с.235—236].

«Пливли над горами ключі диких птахів, у тепліші краї пливли. «Гусята, візьміть мене на крилята!» – гукав я, наче в казці, яку часто матір моя розказувала, як був я ще малий. Тільки ж казка є казка, а жисть є жисть. У різних світах вони, казка і жисть, ніде тії світи не перетинаються. Сеє я уже добре і знав.» [2, с.237].

«Одкрійтеся, бабо, що ви про сей і той світ знаєте, такеє, чого інші не знають, або зробіть так, щоб я душею осліп і оглух і ні про що не допитувався». А се ж мене за шептуху у Пакулі мали. І правдонька, гляділа я трохи людак, хто приходив, але так, аби прокормитися на старість. «Твоя матка, – одказую, – болей мого знає, питай у неї». – «У моєї матки, – се уже Митро до мене, – білі боги – більмаками на очах її, болей нічого вона знати і чути не хоче. А я, сколько горестей людських звідав і набачився за жисть свою, ніколи не видів, щоб вони хоч пальчиком іконним ворухнули задля людак нещасних. І розувірився я в богах білих. Покажіть, бабо, мені богів чорних, хочу я з ними побалакати одверто і про усе розпитати». Давай я викручуватися як можу, бачу ж бо, що не одстане, пече йому душу печія пекуча: «Теперечки, Митре, і чорних богів – наче коро-ва язиком злизала. Людська колотнеча у сиру земельку загнала їх. А в старину, як була я ще пуддєвкою, пройти не можна було у лісі за русалками...» – «А ви, бабо, самі тих русалок стрічали?» – як із ножакою до горла. «Сама не стрічала, а матка моя – розказувала...» А що, брехать я людині буду, коли я тих русалок, водяників і ніякого іншого чортовиння в очі не бачила, а

тільки змалечку самого дирку в голові розказами про них прогризали мені. Як зіпне Митро на мене, наче се я винна у всесвітньому, звиняйте, бардакові: «Ніхто їх не бачив, ні білих богів, ні чорних, ні янголів, ні чортів рогатих! А усе сеє – тільки вигадки і брехні людські, од страху перед чорнотою вічною і пустинею безкінечною!» Хряснув дверми і погойдався стежкою через городи, і болей я його в хаті своїй не бачила.» [2, с.244—245].

— Схарактеризуйте світ потойбіч залізного занавісу (життя в Швеції).

— На думку багатьох філософів-екзистенціалістів, для повного осягнення справжнього сенсу свого існування людина повинна пройти такі етапи: етап відчуття своєї вкинутості у цей світ і своєї покинутості в ньому, етап «межової ситуації» – усвідомлення конфлікту зі світом та свого невдоволення, що й приводить до самоаналізу, пізнання та вибору власних життєвих вартостей, і етап вільного та свідомого вибору дотримуватися цих вартостей у своєму житті. Якими етапами провів Володимир Дрозд свого головного героя?

— Прокоментуйте фрагмент «Думи про Митра» і доведіть, що він ілюструє етап відчуття Митром вкинутості у ворожий світ і своєї покинутості в ньому:

«Луччей узяти жисть мою молоду. Невідомо ким і навіщо мені даровану. Хіба я просився у когось у сюю круговерть земну, у сюю муку? Де моя заява про сеє, у яких бомагах, у яких домах казенних неба чи землі? Нема такої заяви, ніде в світі і поза світом» (2, с.237).

— Намалюйте карту таборів і в'язниць, крізь які пройшов Митро Терпило, доведіть, що радянська й німецька тюрма були однакові. Прокоментуйте утинок «Думи про Митра»: «Довго роздивлявся карту Митро, далей і каже, хитаючи головою, білою, як сніг, хоч літами ще – козак козаком: «Де тільки не носила мене лиха година – од краю до краю землі...» Через скільки років повернувся Митро додому?

— Підготуйте путівник тюрем і таборів головного персонажа (вказіть роботу, яку виконував) та шляхи втеч із неволі. Чому Митро не поспішав на волю після того, як його було звільнено з колимської шахти?

— Зіставте долю Митра Терпила із долею героїв невольничих плачів (народних дум).

— Прокоментуйте утинок роману:

«І ще з рік працював у таборі як вільнонайманий. Можливо, то була втома – душі і тіла. Є межа витривалості людини, як і межа витривалості металу» (2, с.242).

— Назвіть емоційно потужні моменти життя головного персонажа роману, переконайте, що життя Митра – це безперервні екстремальні умови. Як Ви думаєте, що допомагає герою вижити?

— Прокоментуйте слова Ульяні Несторки про сина після повернення з Сибіру: «Син мій – наче горіх волоський, морозом виморожений у зиму лютую. Як і просте йон пагоном живим – то від кореня роду нашого живучого...» (2, с.244). Чому Митро Терпило не міг відродитися, батьковими коренями живлячись?

Мистецький блок запитань і завдань

— Уявіть собі, що Вас призначено головним режисером фільму за романом «Дума про Митра». Розкрийте особливості концепції Вашої кінострічки. Як Ви розгорнете систему образів – візуальних, музичних, акторських, щоб домогтися стилістичної цілісності й художньої довершеності фільму?

— Уявіть собі, що Вас затверджено сценаристом фільму за романом В.Дрозда «Дума про Митра». Які сцени для фільму Ви відберете із першоджерела?

Як досягнете композиційної виразності й оригінальності? Чи матиме наративна основа фільму міфологічний, фольклорний характер?

— Вас затверджено на роль Митра Терпила за романом «Дума про Митра». Зіграти всі стреси, які випали на долю героя – це передати безперервний вибух емоцій. Але ми знаємо, якщо емоцій забагато, то вони перестають справляти враження на глядача. Переконайте у правильній концепції Вашого виконання ролі, доведіть, що вона буде адекватною літературній постаті, гідною її. Придумайте родзинки для виконання цієї ролі, але без акторської штучності.

— В образі Уляни Несторки, за епопеєю В.Дрозда «Листя землі», сфокусовано дуже багато подій та реалій часу. Які сцени, факти, художні деталі із епопеї можна залучити до кінострічки?

— Володимир Дрозд в епопеї «Листя землі» Уляну Несторку долучає до таємниць природи, показує її могуть і силу: «Читала вона з долоні людської, як із листа, і з лица читала, і з очей. Знала Уляна багато з того, що людяці звичайній не дано знати» (2, с.189). Жінка наділена одухотвореністю й одвічною красою. Уляна Несторка – це втілена мудрість природи, яка може дати людині дуже багато («І помагає вона людям, хто заслабне, і звірині помагає..., і дереву, і квітці»).

Схарактеризуйте особливості виконання ролі Уляни Несторки. На чому артистка має акцентувати, творячи на екрані матір, Берегиню життя і роду, що відповідає архаїчному культу Великої родоначальниці, Праматері? За допомогою яких акторських родзинок можна передати магію внутрішньої і зовнішньої привабливості героїні-чаклунки?

— Любов Митра до Ельси й Ельси до героя зображені в романі В.Дрозда як альтернатива ненависті й злу. Між ними витає духовна енергія, живе почуття. Це кохання наповнене особливими чарами, кохання як незрима дія Еросу. Митро й Ельса помирають в один день. Якою зображальною винахідливістю має володіти артистка, щоб глядач повірив Ельсиному кохання, магії її ліричної поведінки?

— Яке, на Вашу думку, має бути музичне оформлення фільму (багатобарвне, благородне, ненав'язливе...)?

На лекційному і семінарському заняттях студенти переконаються, що Володимир Дрозд геніальний український прозаїк, а епопея «Листя землі», є оригінальним, новаторським явищем в історії української літератури. У художній інтерпретації В.Дрозда буття героїв постає в усій багатогранності його проявів, а долі персонажів невіддільні від життя народу, історії і філософії епохи. В основі філософських уявлень прозаїка ідея двох світів – реального і міфологічного (міфологічний світ трактується як паралельний вимір буття); зображення світів ґрунтується на таких векторах: минуле-теперішнє, життя-смерть, добро-зло, Бог-диявол, Космос-Хаос, тіло-душа, небо-земля, рай-пекло, низ-верх, любов-ненависть, село Пакуль (рідний авторів Петрушин) – місто Мрин (насправді Чернігів).

Викладачеві необхідно так змоделювати лекційне й семінарське заняття, щоб майбутні філологи пере-свідчилися, що шедеврально твір В.Дрозда «Листя

землі» вимагає копіткого аналітичного дослідження, потребує великих розумових і емоційних виявів. Якщо словесник зможе знайти час, то доцільно запрограмувати можливі теми досліджень за епопеєю «Листя землі».

На нашу думку, за епопеєю В.Дрозда «Листя землі» можна написати десятки, сотні кандидатських і докторських дисертацій (це художній Космос), а не тільки дипломних і магістерських досліджень.

Цей твір має неперевершені можливості для красивої й плідної роботи зі студентами, він може подарувати щасливі години для мистецьких знахідок, для розвитку творчої уяви й фантазії, для народження художніх думок, інтерпретаційних розвідок.

Література

1. Дрозд В.Г. Листя землі: Роман. – К.: Укр. письменник, 1992. – 559с.
2. Дрозд В.Г. Листя землі. Нові книги роману. /Післям. М.Г.Жулинського. – К.: Укр. письменник, 2003. – 514с.
3. Жиленко Ірина. НОМО feriens (закінчення) // Сучасність. – 2009. – №8. – С.36–78.
4. Дрозд Володимир. Бог, люди і я. Щоденники різних років із коментарями// Київ. – 2003. №1. – С.93–114; №2–3 С.98–131; №4. – С.91–102; №5. – С.70–99; №6. – С.115–136.
5. Дрозд В.Г. Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок: Повість-шоу. – К.: Укр. письменник, 1994. – 203с.
6. Андрусів С. Володимир Дрозд// Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн. 2. Ч. 2: 1960-1990-ті роки: Навч. посібник/ За ред. В.Г.Дончика. – К.: Либідь, 1995. – С.367–374.
7. Дашко Н. Концепція життя в романі Володимира Дрозда «Листя землі»// Слово і час. – 2008. – №1. – С.18–24.
8. Жулинський Микола. Жорстока мудрість життя // Дрозд В.Г. Листя землі: Нові книги роману. – К.: Укр. письменник, 2003. – С.497–513.
9. Жулинський М. «... І буде сотворений Майстром світ» // Слово і час. – 2004. №8. – С.3–9.
10. Жулинський М. Яким корінням живе дерево? // Наближення. Літературні діалоги. – К.: Дніпро, 1986. – С. 122–171.
11. Карпенко О. Основні риси ментальності українців та їх відображення у романі-диалогії Володимира Дрозда «Листя землі»// Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – Вип.27. – Ч.2. – К., 2007. – С.382–389.
12. Колошук Н. Про поетику роману В.Дрозда «Листя землі»// Літературознавство. Бібліографія. Інформатика: доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С.154 – 156.
13. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М.: Моск. ун-т, 1982. – 497с.
14. Павлишин М. Чому не шелестить «Листя землі?» // Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. – К.: Час, 1997. – С.276–292.
15. Слоньовська О. «Що в імені тобі моєму?»: Ключова категорія міфологеми імені з точки зору архетипного аналізу// Слоньовська О. Слід невловимого Протея. – Івано-Франківськ: Плай – Коломия: Вік, 2006. – С.192–226.
16. Тресиддер Джек. Словарь символов. – М.: Фаир – Пресс, 1999. – 448 с.
17. Флоренский П. Имена. – М.: АСТ, 2000. – 441с.
18. Фрейд З. Толкование сновидений. – Минск: ООО «Попури», 1997. – 576 с.
19. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
20. Яшина Л. Проза Володимира Дрозда: міфопоетичний дискурс. – Дніпропетровськ: Баланс-клуб, 2003. – 176 с.

Автор предлагает методические рекомендации изучения эпопеи Владимира Дрозда «Листья земли» на филологических факультетах высшей школы при помощи лекционного и семинарского занятий.

Ключевые слова: Владимир Дрозд, эпопея, художественный синкретизм, концепция миров, лекция, семинарское занятие, проблемные вопросы и задания.

The author offers the methodical recommendations for Volodymyr Drozd's epos studying through lectures and seminars at the Philological Faculties in higher school.

Keywords: Volodymyr Drozd, epos, the conception of worlds, feature syncreticity, lecture, seminar, problematic questions and tasks.

Віршований дискурс новітньої української літератури Дмитра Кременя

Тарас Кремень,

кандидат філологічних наук, доцент

Миколаїв

У цій статті автор визначив віршований дискурс новітньої української літератури Д.Кременя, який дозволив унаочнити суб'єктивну оцінку учасником літературного життя окремим явищем та подіям, творчим поколінням і процесам, які стали ключовими для розвитку національного письменства. Тут подана спроба узагальнення поетичної нарації поета, визначені провідні мотиви та образи, досліджена творча манера автора в контексті сприйняття лірики класичних та сучасних авторів.

Ключові слова: віршований дискурс, епос, культурогенезис, історіософія.

Феномен новітньої української літератури, репрезентований концептосферою окремих явищ і подій, умовних кіл, шкіл та угруповань, об'єднаних за характерними мистецькими, географічними, поколінневими, індивідуальними принципами, неможливий без всебічного вивчення творчості її представників, а в межах цього – упослідженого осмислення авторської рецепції сучасного літературного процесу. Однією з показових у цьому культурогенезисному дискурсі є доробок лауреата Державної премії України імені Т.Г. Шевченка, всеукраїнських премій імені В. Чумака, імені В. Свідзінського Дмитра Кременя. Перебуваючи в епіцентрі літературного життя України, йому вдалося, крім оригінальної поетичної, публіцистичної, перекладацької діяльності, створити своєрідний віршований дискурс новітньої української літератури, який дозволив подивитися на ключові явища по-своєму, з об'єктивною оцінкою явищ, деталізацією окремих подій, осмисленням їх наслідків для подальшого розвитку культури. Таким чином, серед завдань статті – концептуалізація явища віршованого дискурсу, визначення суб'єктивно осмислених складових письменства, відтворення задекларованої в поетичній творчості авторської позиції в контексті всебічного сприйняття новітньої української літератури.

Дебютувавши на сторінках республіканського альманаху „Вітрила-70/71”, першокурсник філфаку Ужгородського університету Д. Кремень уже тоді привертав увагу розкутістю строфи, оригінальним ідіостилем, металогічним мовленням, дивовижною образністю. Добірка у популярному виданні засвідчила поетичний талант, а також авторський хист, який дозволив посилити осмислення національних імперативів у його творчості, разом із тим – сучасній українській ліриці. Зокрема, там помітні авторські візії тих авторів, чия творчість стала доступною загалу після відродження духовного життя в Україні. Йдеться про художній спалах у творчості поетів “третього цвітіння”, шістдесятників або “новобранців” (за Л.Новиченком), появи хвилі перекладів, часткової реабілітації “розстріляного Відродження”. Значним був вплив і закарпатського мистецького середовища, яке перебувало, мов між Сциллою та Харібдою: культурною Європою та ураженою соцреалізмом республікою. В багатому на мистецькі традиції Ужгороді, який, зокрема, став місцем кроскультурних комунікацій в післяреволюційний, міжвоєнний періоди, де продовжували працювати «живі

класики» новітньої української літератури (І. Чендей, П. Скунець, Ф. Кривін), творили студенти-ровесники (В. Густі, М. Матола, І. Петровцій, Д. Кешеля, Й.Клейман, В.Демидов, А.Степанян, Й.Желіцкі, Г.Фодор), коло відомих митців: художників, музикантів, акторів (Ф. Манайло, Ф. Семан, З. Баконі, П. Бездзір, Є. Кременська, Й. Черній). Тоді ж в Ужгороді Д. Кремень познайомився з всесоюзними улюбленцями: М. Вінграновським, В. Дворжецьким, І. Миколайчуком, Л. Кадочниковою, Б. Ступкою, Ю. Сердюком, С. Максимчуком, у Львові – з Г. Чубаєм, М. Рябчуком, О. Лишегою, В. Морозовим, В. Івасюком, Р. Безпалковим, які вже тоді вирізнялися з-поміж інших самобутнім голосом, перебували в епіцентрі галицького життя, писали оригінальні тексти, поширювали самвидав – часопис “Скриня”, українські видання ПНР, ЧССР. Вже потім із М. Матолю Д. Кремень готував свій самвидав, де друкувалися свої, тексти ровесників, була представлена творчість дисидентів.

Як пригадує Д. Кремень, усе це було мило, але в контексті чергової хвилі арештів української інтелігенції 1974 року така діяльність, яка підпадала під “антирадянщину”, тягла на кримінал. Зокрема, з початком “другої хвилі” репресій в Україні розпочалися залякування, виключення з роботи, арешти. Приміром, І. Чендея почали цькувати за повість «Іван», що вийшла у Ватикані. Особливо «постаралися» критики М.З.Шамота і Ю.І. Балега, які, конспіруючись «листами читачів», призволяли письменника зректися твору на бюро Закарпатського обкому партії. Зрештою, обійшлося виключенням непіддатливого автора з партійних лав. Осміювався і Чендеїв кіносценарій до «Тіней забутих предків». Не минула біда і П. Скунець: було порізано його реакційну поему «Розп'яття» (за внутрішньою рецензією для ЦК ЛКСМУ лауреата Сталінської премії М.Л.Нагнибиди. – Т.К.). Розкритикували Ф. Кривіна за його «Подражание театру», тираж якого порізали. Того ж року Д. Кремень подавав до ужгородських «Карпат» дебютну книгу «Тан блукаючого вогню», де, зокрема, були відомі серед молоді реакційні поеми: «Меморандум Герштейна», симфонії «Сад», «Параноїчна зона «А», «Коні Адамові». Тоді в «недремне око» КДБ (його ще називали комітетом глибокого буріння. – Т.К.) потрапила і він. Зокрема, старшокурснику Д. Кременю на засіданні університетської літстудії ім. Юрія Гойди 18 листопада 1974 року влаштували «творчий звіт», під час якого його звинуватили у вільно-

думстві, дорікнули «незрозумілістю образів», погрозували виключенням з навчання. Поет пояснював, що така критика — безпідставна, бо у своїй творчості він надихається класиками: Т. Шевченком, П. Тичиною, Б.-І. Антоничем, із сучасних — І. Драчем. Невдовзі з його валізи в гуртожитку вилучили рукопис книжки, самвидав і тамвидав (рукопис, як і протокол засідання літстудії, розсекречено закарпатським УСБУ на початку 2000-х. — Т.К.). Молодого поета врятував од виключення фізик, ректор УЖДУ професор Д. Чепур. Однак, хоч і захистив від виключення, але відрядив українського філолога за розподілом подалі з Закарпаття: на Миколаївщину. З 1975 року Д. Кремень кілька років викладав російську мову та літературу у Казанківській середній школі №2. По сусідству з оспіваним Л. Юхвідом у драмі «Весілля в Малинівці» смт Казанка, неподалік від рідної Новоселеватки П. Глазового, діяла Новоданилівська виправно-трудова колонія суворого режиму, де на всесоюзних кар'єрах видобували граніт для пам'ятників, барельєфів, тротуарів. Таке сусідство справляло гнітюче враження, тому дехто розраховував, що таке «виробниче» заслання стане сигналом для поета, він зробить висновки, зламається. Цей період творчої біографії письменник так відтворив у своєму есе «Таємниця саркофага» (щось на зразок мемуарів тридцятилітнього) (1988), написаному вже після переїзду до Миколаєва: «...внутрішній редактор» підказує: хіба ти забув, що тобі й університет не допоміг, і тебе в житті «били» й боляче, але ти усвідомив свої помилки, бо так комусь хотілось, аби ти каювся в тому, що зараз стало державною політикою, і ти все життя — той же інтернатський хлопчик, який ніяк не повернеться додому. Пішов із дому раз — і назавжди» [8, с. 123—128].

Як відомо, художня спадщина Т.Шевченка справила колосальний вплив на розвиток новітньої української літератури, зокрема покоління 1960–1980-х [2]. Приміром, для Д. Кременя вона стала джерелом натхнення, а протягом «казанківського періоду» — духовного спасіння [8, с. 101—106]. У своєму вірші «Тарасова верба» з першої збірки «Травнева арка» (1978) письменник відтворив роки заслання поета; тут помітна глибина відповідних аналогій, асоціацій, натяків, алегорій, іронії, сарказму. Зокрема, автор порівнює обрив із шинеллю царя, а закривавлений шпіцрутен — із пагоном майбутньої верби. Поет підкреслює, що Шевченкове страждання на чужині, водночас — бунтарський дух не мають кордонів, тому Сартрівські мотиви: спротиву (*«І спогадуєш панщину, / І не гасне у серці бунт»* або *«судьбу закріпачену / Хижі спогади різками б'ють»*) [5], боротьби за виживання, постають джерелом до вироблення духовного імунітету, провокують усвідомлення перевернутої дійсності, допомагають створити суб'єктивне уявлення про істинний розвиток культури. Образ шпіцрутена, який поет побачив закривавленим, отже, червоним, смертельним, — поетична оцінка методів становлення влади, символ боротьби проти інтелігенції з її «незрозумілою поезією», відповідно — глибокий слід на долях і спинах творчого покоління: *«Бо поетова воля — простити / хоч замучену, та судьбу... / бо поетова доля — / зростити / із нікчемної різки — / вербу»* [5]. Аналогічний до цього — образ батога, який у ліриці Д. Кременя — в числі найпоширеніших («Кочубейвна»). Серед Шевченкових мотивів у творчості Д. Кременя — журби, смутку, обриву, рідної землі, України («Мої горизонти»), («Дорога»), («Карпатська рапсодія»). Подібна тенденція простежується і в наступних збірках: «Південне сьйво» (1982) («Високі дерева», «Доріг, тривоги, журби, несамовиття»,

«Майстерня», «Лінія життя», «Перевтілення», «Карпатський етюд», «Я зрозуміти рано встиг», «Я знов у цьому закутку землі», «Скрипка»), «Танок вогню» (1983) («Декабрист», «І тінь трави, що падає у ноги»), які набули оригінального звучання і художнього втілення. Металогічна лірика Д. Кременя з часом набула філософської місткості, епічності, драматизму, витонченості строфи, що увиразнило біблійний образ блудного сина.

Одним із віршів за Шевченковими мотивами, в якому чітко простежена історія українського народу, його культури, життєве кредо автора, став «Седнів. Липа Шевченка» («Бурштиновий журавель», 1987). Д. Кремень, наблизившись до свого Рубікону, який зафіксував екзистенційне помежів'я ліричного героя, зобразив його за крок од «безслав'я», у вирі «суєслів'я», «поденних слів», де, з одного боку, легка нажива, «м'якенька перина», з іншого — трагічне право бути вільним. З метою збільшення емоційної амплітуди тексту поет використав низку традиційних Шевченкових образів, виграних з елементами іронії, сарказму. Приміром, гайдамацькі, освячені в боях, ножі «червоні пророки» перекували на орала, а сузір'я вогненних «Трьох літ» студентик-донощик Петров знищує, мов його і не було. Мотив біди посилений образами Дніпра, степу, неба, які, ставши традиційними для шістдесятників, увиразнюють символічний ряд візій автора. Д. Кремень звертається ще до одного з оригінальних образів — доносу як елементу авторської металогічної концепції, крізь яку помітна доля покоління автора. Апеляції до Шевченкового «Заповіту» постають контрастом, і він його називає вічним.

Традиційний для його творчості образ липи, який поєднав низку інших складових поезії, постав символом дерева життя, осмисленою духовною вертикаллю, авторським мірилом буття, а в контексті творчості Т.Шевченка — ланцюгом-контрастом, який поєднає час і простір, історію та культуру, вічний народ і населення сучасної йому країни. Періодичне повторення образу формує пульсацію тексту, ускладнює внутрішню ритміку, балансує духовну енергію, якою автор наділяє ліричного героя, що стоїть біля прірви життя: *«Треба брати за віхою віху / і не ждати собі нагород. / Бо сміється над страхами віку / незнищений мій, вічний народ»* («Седнів. Липа Шевченка») [5, с. 231]. Означена проблематика є мозаїчною, ризомною, адже вона знайшла продовження в есе «Таємниця саркофага»: тут Д. Кремень, роздумуючи над намірами «червоних поводитирів» врятувати мертвонароджену комуністичну еру з її однаковими цінами на продукти та життя, вказує: *«...коли я дивився на меморіальні каземати, де страждав Тарас, мені було невесело. Це ж ми що, в меморіал саму неволю возводимо? І пригадаєш, як, однак, поганенько проходять у нас дні Шевченка, в якому стані рідне село й колгосп імені Шевченка, згадаєш залізні обручі на Шевченковій липі в Седневі, й воїстину зринають у душі вогненні, пекучі рядки: «Один у одного питаєм, / нащо нас мати привела?»* [8, с. 123–128]. Психологічний стан поета, коли він у шинелі крокував орськими пісками, відбитий у вірші Д. Кременя «Орська зоря» («Шлях по зорях», 1990): *«Тут, на річці Орі, у степу а чи в полі, / де в солдатській шинельці проходили Тарас, / як же хочеться й нам Кобзареві долі, / коли доля, мов паня, улещує нас»* [5, с. 284].

На Шевченкових гостросатиричних інвективах, як зауважив І. Дзюба, вибудована поетична збірка Д. Кременя «Пектораль» (1997). Крім того, учений підкреслює, що в поетичних збірках автора помітна «шевченківська» енергетична зарядженість, тому «одним із

наскрізних є мотив утрати України, ...виболений на власне серце, нині, новим поетом нового дня» [1, с. 3—14]. У своєму інтерв'ю В. Коротич колись також зізнався, що в Кременевій ліриці вимальовується тема персональної відповідальності за всенародну долю. До того ж, поет уміло продовжує Шевченкову тему немилосердності до себе самого, до свого народу. Приміром, у вірші „Асфальтівка звертає на Седнів” поет звернувся до улюбленого образу – липи: вона постає оберегом душі. Крім того, тут чимало ремінісценцій, котрі нагадують Шевченкові вірші, як-от: „Чи Осія мені, чи Ісайя, – Все одно мені, ох, все одно” („Мені однаково, чи буду...” [4, с. 21]. Зрештою, Д. Кремень міфологізує це дерево, тому вважає його символом незнищенності України, для якої „...луна золотого акорду – / Молоденький поет при свічі”.

Ці та інші алюзії помітні і в поезії „Полуденний скін Святого Себастьяна” із ранньої поеми-симфонії „Сад”, постаючи гіркотною алюзією на „Садок вишневий коло хати” з періоду “Трьох літ” Т. Шевченка. Тут Софіївський майдан у Києві набуває всесвітнього узагальнення і локального трагізму, від чого „цей спалений сад хрущовими, а не хрущами”. Образи пана імператора, пана слуги, всесвітнього пустельника, найбільше – господнього голосу, який співає пустелею колядкове „Радуйся!”. Ю. Ковалів, аналізуючи епічну поему-симфонію автора, припустив, що „гіркотна алюзія на іконічний образок Т. Шевченка „Садок вишневий коло хати”, виповнений глибокою тугою за втраченим українцями раєм, нагло обривається муляжними псевдо-„птахами” у понівеченому національному просторі, які підміняють його природні якості, розривають його лінійні структури задля нелінійних, де панують хіба що розпановані симулякри” [4, с. 5–18]. До того ж, образ поета-пророка, в якому помітна постать Т. Шевченка, зображено антитетично, з використанням сюжету розп'яття в алегоричній манері: з одного боку, тут — образи пташок кагановича, кравчука, двоглавого орлища кучми, з іншого – потоптаний пророк на стовпі, який дивиться на суспільство, що „розтринькало волю свободи”. Пригадується поема Т. Шевченка „І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє”, яка підсилює алюзії Д. Кременя: „доборолась Україна / до самого краю”. В подібному плані у дослідженню в контексті створення віршованого дискурсу новітньої літератури є вірші Д. Кременя. Зокрема, в „Повісті наших літ” гостросатирична інвектива пронизує сучасну картину буття України: „Сад Гетсиманський. Коло хати / Хрущі травневі не гудуть. / А ждуть: коли вже розпинати / Того місяцю поведуть?” [6]. Подібні мотиви — в нових поетичних збірках автора, зокрема: „Елегія троянського вина” (2001) („Фата фатуму”, „Це ти мандрівецький філософ”, „Після потопу”), „Полювання на дикого вепра” (2006) („Так жаль мені саду, який сам собою цвіте”, „Коли нас покинуть і люди, і Бог”). Таким чином, Шевченкіана Д. Кременя пропонує авторське прочитання класичної лірики, з іншого боку — її осмислення в історіософському контексті.

Важливою для всебічного осмислення новітньої української літератури та, відповідно, віршованого дискурсу історії літератури, є художня спадщина Г. Сковороди, яка набула оригінального прочитання, зокрема, у творчості представників “тихої” лірики: Л. Талалая, В. Підпалого, В. Затуливітра, П. Мовчана, В. Забаштанського, Л. Голоти, разом із тим — у доробку інших творчих поколінь. У поезії Д. Кременя образ мандрівного філософа — в числі поширених ще зі студентства. Зокрема, в поєми-симфонії з неопублікова-

ного рукопису “Тан блукаючого вогню” “Золота ліхтарня”, написаний у формі класичного музичного твору, як і ліро-епічна поема «Сковорода» П. Тичини, автор апелює до художньої деталі — флейти, яка, мов духовний каталізатор, моделює сенс українського буття, концепцію сприйняття новітньої історії України, які постають маркерами відродження духовності: “все йде по колу то й коло довкола нас іде / все йде по колу – собори й дзвони і очі вовків на стовпі / тінь пустелі голос волоучого в пустелі пустеля голосу / наче флейта Сковороди / флейта співає співає” [6]. Л. Ігнатюк припускає, що згадана поема-симфонія – твір поліфонічний, що синтезує слово-живопис-музику, водночас порушує низку проблем, в центрі яких — філософські, морально-етичні. На її думку, автор продовжує традиції барокової літератури, що йдуть із “Саду безжественних пісень” Г. Сковороди, бо тут мова про, сказати б, “надлюдину”, яка все зрозуміла в цьому житті для себе. Вона констатує: «якщо ж Г. Сковорода пропонує епіграф до кожної пісні, то ключ до розділів симфонії Д. Кремень ховає в самих розділах тексту: згадані імена, описи картин, своєрідні алюзії, які демонструють і життєвий хід подій письменникового життя, поєднуючи-нашаровуючи екзистенційні, історіософські, інтимні мотиви. Тому звучить текст так могутньо і щиро» [3, с. 157—168].

У вірші «Це ти мандрівецький філософ» Д. Кремень звертається до постаті поета, осмислює концепт мандрів, який, на його переконання, розкрив сутність сучасних йому перетворень: «Це ти мандрівецький філософ / І ти – мандрівецький поет... / Бери ж мандрівецький свій посох / І – в світ. І в життя. І – вперед!». Болять авторові і дні сучасні, які сприймає панорамно в контексті проблем людства, питань української дійсності: «Наробиш у Каневі гвалту, / Боже не приведи... / А світять сліди з-під асфальту – / Шевченка й Сковороди». Застосовуючи поширений в літературі принцип алюзій, а в творчості В. Стуса — палімпсесту, поет вірить у спасіння нації, можливого за умов дотримання заповітів, законів цивілізацій, правди життя: «І з посохом – правда, босоніж, / І правдині в крові сліди. / Бо ми ще, бо ви ще. Бо совість / Шевченка й Сковороди...». Важливим для сприйняття постаті Г. Сковороди у творчості Д. Кременя є також дослідження суголосних образів, як-от: мандрів («Темні знаки на таємнім прузі», «Після потопу», «Елегія троянського вина»), дороги («Елегія», «Дорога болю», «Приходить строга жінка у вуалі», «Зозуля над морем»), філософа («Перекреслила блискавка небо», «Це ти мандрівецький філософ»), Одиссея («Одіссея у пустелі», «Де плив Одиссей») [6].

Окрему сторінку Кременевої сквородіани посідає вірш “Сковорода” із присвятою досліднику його творчості М. Корпанюку [7]. Написаний у формі дистиха, дотримуючись барокових традицій, використавши цитування з лірики, байок поета, епітафії, ускладнюючи текст стилістичними фігурами: риторичними запитаннями, порівняннями, іронічно-саркастичними формами, автор створив оригінальний віршований дискурс української літератури, де, крім іншого, порушені вічні питання розвитку українського народу: “В однім гнізді живуть і сокіл, і свиня, / та соловей орлу, пробачте, не рідня. / І все не йде з ума: ото б воскресли ви, / а спалено музей, і книги, і сакви. / Я розгорну сувій – така епоха ця, / і горе простоти у нас не мудреця. / Нехай імперський блиск, і сокіл, і змія / мені переймуть хід і заберуть ім'я, / а камінь гробовий – промовистий, овва. / Стоконики летять. О нрави, о права!.. / і вольності святі минули городи, / та проросли в асфальт цих босих ніг сліди...».

Окрему сторінку віршованого дискурсу новітньої української літератури Д. Кременя посідають вірші за мотивами творчості поетів “розстріляного Відродження”, творчість яких відносно недавно стала доступною, а в період післяреабілітаційного повернення — підґрунтям для духовного пробудження покоління 1960—1980-х рр. Осмислюючи спадщину свого покоління, автор, починаючи з «Пекторалі», відтворює біль за трагічну історію винищеного «вершителями людських дол» народу, який миттєво став сиротою. Водночас поет задумується, яким буде обіцяне «світлим» майбутнє, якщо таке криваве минуле, на якому ж ґрунті зростатимуть пагони культури. Зокрема, у вірші «коли судили Данте Аліґері» поет констатує: «я думаю про те що буде з нами / посмертно бард прощення дістає / від Ренесансу й Реабілітансу / немає в нас ані дрібного шансу / розстріляне придушене гірке» [6]. Використавши авторські неологізми, він звинувачує тих, хто, залишаючись за партійним кермом, досі не покався.

Д. Кремень структурує поетичний світ. Зокрема, в поемі-симфонії “Золота ліхтарня” поет створив ускладнену історіософськими візіями епічну картину життя із її вертикаллю: “чорним деревом болю й гріха”, а довкола — душі безневинно закатованих і “вужьколобих вождів”. З цих причин трагічними є суголосні з біблійними образи автора: “голова Мейерхольда в заплаві нужника”, яка нагадує сюжет про Саломею, а “вселюдська піраміда, від крові слизька” — Вавилонську вежу. Поруч із тим письменник ставить риторичні запитання, які провокують до осмислення причин винищення інтелігенції: “Вам мало, що вбили і Курбаса, й Плужника? / А як убивали Косинку й Влизька?” [6], пошуку вцілілих від карі злочинців. Говорячи про вбережених письменників, які, виживши, складуть основу «третього цвітіння», Д. Кремень у поезії “Золотий гомін”, який став алюзією до Тичининою поєми, замислився над тим, що “рядок Тичини» став для його покоління «поетичним святом для усіх». Аналізуючи те, з чим залишилися культура, коли вона в один момент посиротіла (за В. Коротичем), поет констатує, що «все життя минуло», а на згадку — «тільки гомін золотий» [6].

Не диференціюючи поетів-сучасників за поколінневим принципом, Д. Кремень уміло апелює до лірики тих письменників, чий вплив на розвиток новітньої української літератури є беззаперечним. Незважаючи на це, поетові дивно, що вчорашні естрадні кумири, що зійшли зі сцен до людей, пророки епохи “другого Відродження” (за А. Погрібним) опинилися, на жаль, непотрібними сучасній незалежній країні. Приміром, ліричний герой просить: “А в Чорнобилі стрінете Ліну, — Не відводьте сльотавих очей!” (“Попіл самовидця”) [6], і за цим помітна духовна ізоляція поетів-шістдесятників через герметизм осліпленого цинізмом влади і жебрацтвом душ людини. Попри це, яскравим прикладом віршованого дискурсу новітньої української літератури, де помітна дієгетична складова, є поетичні твори останніх років. У числі таких — “Золота ліхтарня”, “На Погулянці, у старому Львові”, “Хоральна меса пам’яті художника Ференца Семана”, “І силуетик молодого місяця”, “Оплакую молодість —

де її слід?”, “Карпатська рапсодія”, “Карпатський сувенір”, “Останній вечір у Манайла” та ін. [6]

Таким чином, віршований дискурс новітньої української літератури Д.Кременя — цілком самостійне, самобутнє художнє явище, яке допомагає осмислити культурогенезис мистецького життя, а з іншого боку — надати окремим явищам об’єктивних характеристик, наділити їх раніше невідомими рисами в контексті її авторського прочитання. Будучи активним учасником літературного процесу, перебуваючи в епіцентрі культурних трансформацій у суспільстві впродовж останніх десятиліть, Д.Кремень визначив роль поетів-класиків, його сучасників у період художнього моделювання об’єктивної дійсності, а в період незалежності — духовного відродження та душевного зuboжіння країни. Автор використовує як класичний, так і власне авторський поетичний інструментарій, де є місце, зокрема, стилістичним прийомам, які посилюють традиції національного письменства: алюзіям, аналогіям, іронії, сарказму, а також образам, мотивам, художнім деталям, водночас — історіософським, психолого-світоглядним, суспільно-політичним, дидактичним компонентам, які посилюють художній простір лірики автора. Незважаючи на унікальність запропонованого матеріалу, який, безперечно, може бути використаний на заняттях з української літератури, а творчість поета нарешті уведена до шкільних програм, зокрема, під час вивчення творчості поетів-класиків, поетів-шістдесятників, представників «тихої лірики», дисидентів, сучасного літературного процесу, дискурсивна характеристика новітньої української літератури Д.Кременя — штрихи до формування об’єктивної картини національного письменства, яка неодмінно потребує подальших наукових студій.

Література

1. Дзюба І. Дмитро Кремень: розмова з добою на краю прірви // Кремень Д. Скіфське золото: Вибрані вірші та симфонії / Упор. Т.Кремень. — / І.Дзюба // — Миколаїв: Іліон, 2008. — С. 3–14.
2. Дзюба І. З криниці літ: в 3 т. / І.Дзюба // — К.: Обереги, 2007. — Т. 2: Тарас Шевченко. 2007. — 848 с.
3. Ігнатюк Л. Поет Дмитро Дмитрович Кремень. Motto // Закарпатські митці — лауреати Національної премії імені Т. Г. Шевченка / Л. Ігнатюк // — Ужгород: вид-во А. Падяка, 2008. — 256 с. — С. 157–168.
4. Ковалів Ю. Літописна історіософія Дмитра Кременя // Кремень Д. Вибрані твори / Вступ. стаття Ю. Коваліва. — / Ю.Ковалів // — Одеса: Маяк, 2007. — 632 с. : портр. — (Бібліотека Шевченківського комітету). — С. 5–18.
5. Кремень Д. Вибрані твори / Д. Кремень // — Одеса: Маяк, 2007. — 632 с.
6. Кремень Д. Замурована музика : лірика, симфонії, поеми / Д. Кремень // — К. : Ярославів Вал, 2011. — 368 с.
7. Кремень Д. Сковорода / На круги своя / Д. Кремень // Київ. — 2013. — №6. — С. 12–22.
8. Кремень Д. Таємниця саркофага / Д. Кремень // Київ. — 1988. — № 2. — С. 123–128.
9. Кремень Т. Полівимірна рецепція Тараса Шевченка у творчості Дмитра Кременя / Т. Кремень // Cultura Ucraineana contemporana intre canonul traditional si noile paradigme de afirmare. — Cluj-Napoca: Uneversitatea Babes-Bolyai Cluj-Napoca, 2010. — P. 101–106.

This article is identified the poetic discourse of modern Ukrainian literature by D.Kremin who allowed visualize subjective evaluation by literary life separate events, creative generation and processes that are critical to the development of national literature. It filed an attempt to summarize the poetic narration of the poet, by leading motifs and images, the author studied creative manner in the context of the perception of poetry classic and modern authors.

Keywords: poetic discourse, epic, culture genesis, historiography.

Вивчення епістолярію Дмитра Кременя під час лабораторного заняття у старшій профільній школі

Василь Шуляр,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мовно-літературної
та художньо-естетичної освіти МОІППО,
заслужений учитель України

У статті автор розкриває інноваційний підхід до організації літературної освіти старшокласників в умовах профільної диференціації; запропоновано методику вивчення епістолярію Дмитра Кременя під час проведення лабораторного заняття.

Ключові слова: допрофільне та профільне навчання; лабораторне заняття за літературно-мистецькими документами (архівні та мемуарні джерела); технологія лабораторного заняття; літературно-мистецькі завдання для учнів-читачів; епістолярій Дмитра Кременя.

Зміни пріоритетів у побудові нової системи організації освіти загалом і літературної зокрема зорієнтовані на наскрізну профілізацію. Функціонування допрофільного і профільного навчання ґрунтується на позитивному принципі. Це створюватиме сприятливі умови для формування унікальної духовно багаті особистості, здатної орієнтуватися в професійному просторі, бути конкурентоспроможною на ринку праці, повноцінно реалізувати свої інтереси, індивідуальні потреби та здібності в майбутньому дорослому житті. Такий підхід забезпечує реалізацію особистісно зорієнтованого принципу навчання в системі наскрізної профілізації закладів освіти, що значно розширює можливості учня в підготовці до вибору та побудови власної освітньої і літературної траєкторії акме-розвитку.

Механізми організації літературної освіти старшокласників визначаються сьогодні низкою нормативних документів і методичних рекомендацій.

Проблема сучасного уроку взагалі та в системі профільної освіти зокрема є актуальною з огляду на те, що введено нові державні стандарти та програми з української літератури, педагогічний процес зорієнтовано на особистісний і компетентісно-діяльнісний підходи, формування креативного учня-читача, забезпечення читацькоцентричної складової під час індивідуальних і колективних форм роботи й заняття в цілому, підготовки школярів до майбутньої професійної діяльності, здатності навчатися упродовж усього життя. Назване ще не стало предметом ґрунтовного вивчення, дослідження та висвітлення у фахових виданнях.

Орієнтація на формування компетенцій учнів-читачів, які зможуть забезпечити школярам здатність самостійно вирішувати літературно-мистецькі завдання в процесі вивчення літературної теми, поглиблювати знання, розширювати свій кругозір, навчатися самостійно та ін., сприяють інноваційні форми організації літературної освіти. Для нас важливо окреслити можливість лекційно-групових занять, які враховують традиції лекційно-семінарської системи організації педагогічного процесу, розкрити особливості лабораторних занять в урочній і позакласній діяльності учнів-читачів, продемонструвати методику і технологію вивчення епістолярію Дмитра Кременя в умовах профільної диференціації.

У методиці навчання літератури відсутні публікації, які описують таку форму навчання, як «лабораторне заняття й лабораторна робота». Опоненти відразу можуть заперечити її як таку, що притаманна природ-

ничо-математичній галузі знань і вищій школі. Нам би хотілося, щоб читачі помірковано поставилися до описаного далі, спробували в практиці своєї роботи провести таке заняття, а потім висловили свою думку, вступили в дискусію тощо. Методисти історичної освіти (Олена Пометун, Григорій Фрейман) пропонують форми організації навчального процесу (лекція, семінар, лабораторне і практичне заняття та ін.) застосовувати зазвичай із 9 класу та в різних типах допрофільної підготовки («Методика навчання історії в школі», К., 2006, с. 239–266). Досвід колег нами було використано в системі літературної освіти учнів під час поглибленого вивчення української літератури, допрофільної підготовки та в старшій школі (10–11 класи).

Класифікацію уроків/занять літератури зі змінною нестандартною структурою вважаємо новаційною, базовою основою для неї слугує лекційно-семінарська форма організації навчання, за нашою концепцією – лекційно-групова. Така система навчання знайшла своє обґрунтування в дидактиці та випробувана практиками: Н. Островерхова [7–8], С. Подмазін [10]. У методиці літератури лекційно-семінарське навчання описано в поодиноких публікаціях О. Бандури, Н. Волошиної [1–2; 6], О. Куцевол [5]. Розуміння «новація» будемо трактувати, виходячи з висновку філософа А. Стешенко: «Традиція – це спосіб даності смислів минулого в актуальному досвіді сучасного, що вимагає аналізу минулого, сучасного та майбутнього як часових модусів; сукупність онтологічних універсальних структур і присутності «смислів-до» в просторі «смислів-тепер» [11]. Стосовно новації, то, існуючи в діалектичній єдності з традицією, це явище культури, яке було відсутнє на попередніх стадіях її розвитку, але яке з'явилося та отримало визнання, закріплення [11, с. 17]».

Новація (латин. *novatio* – оновлення, зміна, від *novus* – оновлюю) як процес не означає відмову від традицій, а в багатьох випадках спирається на них. Якщо «нове» затребуване, воно кимось осмислюється, поновому структурується/переструктурується, оновлюється, зберігається й органічно входить в існуючу структуру традиції і, завдячуючи їй, передається в часі та просторі. Якщо цього не відбувається, то новація вибудовується на основі іншої традиції. Розробляючи новаційну класифікацію уроків літератури, виходимо з того, що створення новацій – це процес, що належить самій традиції; новаційною вважатиметься лише та класифікація, яка може виводитися з традиційної як її наслідок або/й результат її функціонування в дидактиці чи методиці навчання літератури.

Отже, конкретна новація може бути унікальною і розглядатися такою тільки тоді, коли спирається на традицію, відповідно, такий механізм може сприяти систематичному поновленню новації і потенційно може також створювати традиції. Подана далі класифікація вибудовувалася відповідно до названих вище філософських рецепцій «традиція» – «новація» як своєрідного діалогу, що виникає між «відправником» та «отримувачем» художньої/ літературознавчої/методичної інформації.

Можемо запропонувати робочий варіант визначення: **нестандартні уроки літератури** – це заняття з оновленою або/й зміненою структурою, яка продиктована метою літературної діяльності, ступенем домінування педагогічних (едукативних) ситуацій на уроці/занятті, роллю в них суб'єктів літературної освіти та відповідає рівневі літературного розвитку учнів-читачів [13]. Зважаючи на це, типологічна класифікація може бути такою:

Новаційна класифікація уроків (занять) літератури зі змінною нестандартною структурою

1. Лекція за літературно-мистецьким матеріалом.
2. Семінарське заняття за літературно-мистецьким матеріалом.
3. Учнівська (читацька, літературно-мистецька) конференція.
4. Лабораторне заняття, лабораторна робота за літературно-критичними (історико-літературними, архівними, мемуарними та ін.) матеріалами.
5. Літературознавчий практикум (лінгвістичний, із виразного читання).
6. Урок- (заняття-) консультація з літератури.
7. Залік, колоквиум за літературно-мистецьким матеріалом.
8. Факультативне заняття за літературно-мистецьким матеріалом.
9. Елективні літературно-мистецькі заняття (курси за вибором учня-читача).
10. Індивідуальна робота з учнем-читачем, додаткове індивідуальне заняття з літератури (ДІЗЛ).
11. Тематична атестація літературної компетентності учня-читача.

Подане засвідчує, що запропоновані типи активними можуть бути в класах, які поглиблено вивчають українську чи світову літературу, у старшій профільній школі з різними напрямками, наприклад, філологічний, гуманітарний, гуманітарно-правовий, художньо-естетичний, природничо-математичний та ін.

Розробляючи дану класифікацію, автор не ставив за мету форми вищої школи механічно перенести до середньої, а адаптувати й мудро використати – це наша мета і завдання, щоб спрацювати на випередження. Загальноосвітні навчальні заклади практикують проведення занять за такою формою організації педагогічного процесу або як спарені уроки. Маємо зважити ще на той факт, що в Україні створено понад 1900 освітніх округів, куди ввійшло більше 8 тис. навчальних закладів різних типів. На Миколаївщині запрацювало 53 освітні округи в сільських регіонах, 6 – у м. Миколаєві та м. Первомайську, а також створено 37 соціокультурних освітніх кластери. Базові навчальні заклади вивчення того чи іншого предмета за наявності кваліфікованого вчителя здійснюють з учнями різних шкіл, як правило, за лекційно-груповою технологією. Запропонована типологія автором неодноразово репрезентувалася на численних семінарах методистів обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, для вчителів-практиків, студентів філологічних

факультетів починаючи з 2005—2006 н.р. і знайшла своє втілення в Концепції літературної освіти школярів у системі профільного навчання (проект), яка була видрукувана в багатьох фахових виданнях протягом 2006—2007 років та в серії видань [12–15].

Технологічна модель заняття із можливим набором ситуацій, які вчитель обере залежно від задуму, мети, змісту літературного матеріалу, рівня своєї та учнівської підготовленості тощо, подано в такому варіанті [12–13; 15]:

Лабораторне заняття за літературно-мистецькими документами (архівні та мемуарні джерела) – форма навчального заняття, яка передбачає поглиблення літературної освіти школярів засобами архівних і мемуарних джерел як в урочній, так і позакласній діяльності, сприяє підвищенню інтересу до вітчизняної та зарубіжної літератур, формує здатність працювати з таким видом матеріалів у різних освітньо-культурологічних, музейних, архівних закладах тощо.

До архівних і мемуарних матеріалів можна віднести: **речові та майнові джерела** (предмети, якими користувався митець; одяг, канцелярські приладдя, майновий і земельний спадок тощо), **приватні та офіційні документи** (про народження, арешт, викуп із кріпацтва, про реабілітування, укази, накази, рішення про нагороди, присвоєння звань тощо); **об'єктні мемуари** (події, ситуації, люди); **суб'єктні мемуари** (сам про себе); **синтетичні мемуари** (поєднання об'єкт-суб'єктних мемуарів). До **мемуарів належать**: листи письменника, різні види щоденникових записів, записна книжка письменника, нотатки митця, есе, літературний портрет, творчий портрет (ювілейний вечір, виставки), художня біографія (оповідання, повісті, романи автора).

Лабораторне заняття за архівними та мемуарними джерелами (матеріалами, документами) сприяє:

умінню самостійно обирати базові заклади для пошуку необхідних літературно-мистецьких джерел відповідно до визначеної проблеми, теми, постаті, події, явища тощо;

виробленню навичок самостійної роботи з документами-оригіналами та адаптованими текстами;

розвиткові критичного мислення, здатності аналізувати й синтезувати зібраний літературно-мистецький матеріал;

глибшому виявленню основ творчого процесу письменника, індивідуально-авторської специфіки, аналізу й оцінці художнього твору в контексті особистісного та суспільного сприйняття-відображення картин життя;

виявленню неповторності автора мемуарних джерел, розкриттю еволюції його світогляду з точки зору відображення тих процесів, які відбувалися, чи змодельованих можливих життєвих ситуацій;

поглибленню відомостей про жанри й специфіку сучасної мемуаристики та вияву можливостей архівних матеріалів у процесі літературної освіти школярів.

Лабораторне заняття за архівними та мемуарними джерелами (літературно-мистецькими документами) включає 5 складових, як-от: організаційно-прогностична (підготовча), самостійно-пошукова (докомунікативна), аналітико-синтетична (докомунікативна), діяльнісно-результативна (комунікативна), рефлексивно-корективна (посткомунікативна – реалізується в умовах класу або/і самостійно учнем-читачем, учителем літератури).

Алгоритм лабораторного заняття за архівними та мемуарними джерелами передбачає:

1-й етап: «визначення теми → мотивація вибору → формулювання системи навчальних цілей, очікуваних (планованих) результатів → висунення літературно-мистецьких проблем»;

2-й етап: «вибір і відбір архівних і мемуарних джерел → самостійне або/і колективне знайомство з текстами»;

3-й етап: «аналізування та систематизація зібраного матеріалу за інструкцією або/і самостійно → визначення моделі матеріалізації зібраного, проаналізованого й систематизованого літературно-мистецького матеріалу → вибір форми й способу презентації наукового продукту»;

4-й етап: «представлення й захист напрацьованого матеріалу → колективне обговорення результатів роботи з архівними (мемуарними) джерелами (творчий індивідуальний, груповий чи/і колективний звіт; виступ-захист представників; фронтально-узагальнювальна бесіда; захист проекту з допомогою інформаційних технологій тощо)»;

5-й етап: «резюме вчителя щодо змістової діяльності читачів-дослідників → формулювання загального підсумкового висновку → самооцінка та взаємооцінка дослідно-пошукової діяльності груп, учнів-читачів → оцінювання роботи школярів словесником».

Важливо вибудувати систему завдань для можливого об'єктивного оцінювання літературної компетентності старшокласника, який працюватиме з літературно-критичними, архівними та мемуарними матеріалами:

Перша група – рецептивно-відтворювальні завдання: різні види переказування (детальне, стисле, вибіркове, від свого імені, автора (-ів), літературного персонажа-співдресата, творче тощо); виписування висловів, тез, аргументів, фактів та їх групування, класифікація; складання різних планів (простий, складний, цитатний, змішаний тощо), понятійно-термінологічного словника опрацьованого матеріалу; графічне й логіко-семіотичне представлення мемуарних джерел (матеріалів, документів) за темою, проблемою та ін.

Друга група – відтворювально-оцінні завдання: називання фактів із життя письменника, які виділено автором мемуарних матеріалів або ним самим для встановлення або/і пояснення можливих зв'язків; констатування тверджень, думок, оцінок тих літературних явищ, які ними вичленено зі спадщини письменника; переказування/називання аргументів, які підтверджують або/і спростовують висловлену тезу одним або/і декількома авторами; висловлення свого ставлення до прочитаного, проаналізованого автором мемуарного матеріалу, літературно-мистецького явища; інтерпретування, пояснення тверджень, думок, позицій автора (-ів) мемуарних матеріалів у зіставленні із власними та ін.

Третя група – позиційно-конструктивні завдання: на побудову монологу за опрацьованим мемуарним матеріалом; на виявлення розуміння підтексту висловленого автором, його позиції (відкритої/прихованої); на здатність давати аргументовану власну оцінку матеріалові, послуговуючись теоретико-літературознавчим інструментарієм; на творення власних літературно-критичних (мемуарних) текстів відповідно до жанрово-стильової манери письма автора (повідомлення; рецензії на художній твір, творчий доробок автора: анотація, відгук, журнальна рецензія, проблемна рецензія; листи; нотатки про письменника чи про зустрічі з ним та ін.).

Четверта група – оригінально-позиційні завдання: на реконструювання змодельованої оцінки художнього твору (творчої спадщини письменника) одним або/і декількома критиками в різні часи; продовження сюжетно-змістової лінії літературно-критичного або мемуарного матеріалу, заміну або доповнення фактів, аргументів, прикладів тощо з інших мемуарних матеріалів на встановлення логіки життєвих, творчих, громадських і т. ін. подій у житті письменника; моделювання та творення власних текстів, різних видів літературно-критичних і мемуарних матеріалів: лист письменникові; щоденникові записи про враження від зустрічей, прочитання художніх творів, відвідини виставок-презентацій письменника; сценарій творчого вечора, презентації книги або видань і т. п.; портретна характеристика письменника на папероносієві та з використанням інформаційних технологій, презентацій (літературний портрет, творчий портрет, художня біографія); виступи на шкільних конференціях з нагоди ювілейних дат, подій тощо.

Для лабораторних занять і виконання лабораторних робіт учитель літератури готує рекомендації школярам, інструктивні та довідкові матеріали (пам'ятки, орієнтовні основи дій, адреси літературно-мистецьких музеїв, архівних закладів, їх електронні адреси, сайти літературно-мистецького, культурологічного спрямування тощо). Кожен суб'єкт такого заняття перебуває у фасилітативному просторі: консультує один одного, координує та у разі потреби коригує діяльність класу, колективу, групи взагалі та кожного зокрема.

Лабораторне заняття може бути проведено: в реальному літературно-мистецькому чи архівному закладі, колективно, групами чи індивідуально; на основі віртуального відвідування музеїв, екскурсій, експозицій і т. ін. шляхом використання Інтернет-засобів, матеріалів на електронних носіях, застосовуючи необхідні прийоми збору інформації, їх оброблення та навчально-дослідної діяльності.

Як приклад, наведемо фрагмент лабораторної роботи за листуванням Дмитра Кременя і Віталія Коротича. Цікавою виявилася така форма роботи для учнів, коли досліджувалися проблеми стосунків митців слова, їх особистісні якості, виявлялися спільність і оригінальність поглядів кожного на одні й ті ж явища в житті, в літературно-мистецькому просторі. Для виконання системи завдань нами відібрано лише два листи. На їх прикладі продемонструємо, які читацькі дії можуть виконати учні старшої школи різних профільних напрямів. Методика роботи з епістолярієм у процесі вивчення української літератури фундаментально розроблена в дисертаційному дослідженні Надії Петриченко [9]. Організація діяльності вчителя під час вивчення епістолярної спадщини, запропонована для старшої школи науковцем, стала основою співпраці суб'єктів навчального процесу, де посередником були тексти листів: «учень-читач → епістолярій письменників ← учитель літератури».

Методична система вивчення епістолярію в 10–11 класах, на думку Н. Петриченко, включає: організаційні форми (індивідуальна та групова робота), методи та прийоми (самостійна пошукова діяльність; виступи з рефератами, порівняльний аналіз тощо), знання (епістолярна спадщина як цілісність; теорія листування: листи-послання, відкриті листи, художні листи, епістолярна критика, публіцистика), зв'язок із художньою творчістю, уміння і навички (здійснювати порівняльний аналіз епістолярію й художніх творів, розглядати епістолярну спадщину в контексті художньої творчості) [9]. Відповідно до запропонованого вище **лабораторне**

заняття з епістолярієм Дмитра Кременя і Віталія Коротича побудоване було таким чином:

Мета: розвиток зацікавленості старшокласників епістолярною творчістю, формування здатності аналізувати й синтезувати здобуту інформацію з першоджерела відповідно до означеної проблеми; сприяти пробудженню бажання спілкуватися з однолітками не лише в режимі мобільних смс-поштів, а й «наживо», з допомогою епістолярного жанру (листування).

Подаємо повний текст листа Дмитра Кременя і скорочений варіант листа Віталія Коротича для ознайомлення, дослідження учнями-читачами.

I. Лист Дмитра Кременя

12 березня 2008 року, Миколаїв

Дорогий Віталію Олексійовичу, слава!

Такі щемкі, пронизливі, мудрі та болючі листи отримав од Вас, і сам у стилі *postalgie* перебуваю цими тижнями і днями, коли вся планета – мовби сказала, кажучи «дядьківською» мовою. Глобальні катастрофи від одного архіпелагу до іншого, від одного континенту – до наступного, і так уже цю нещасну земну твердь затупцювали, що далі вже нікуди. А хіба десь є місце, щоби уявний Маестро «воду пив без плюскоту, мов дерево», щоби навчати побачити картину, де «танцює сад, мов сонне божество», і як уже нам усім із усерозуміючим зором дивитися на світ ягнячими, телячими очима?

Класифікатори з версифікаторами хай там що собі вигадують, але в різні душевні настрої зовсім інакші автори приходять у твої сни й навч, і недарма О. Пушкін писав про те, що «поэзия должна быть глуповата».

І С. Єсенін знав, що робив, коли писав:

Вот оно, глупое счастье,

С белыми окнами в сад...

А якщо брати українську класику, ще від молодого Тараса Шевченка з його шедеврами «Дівич-сни» або «Лілея» та їх модерним звукописом і т.д. і переживаннями в стилі французької Емми Боварі та всім іншим, що є – світова література ХХ століття...

Неймовірно вдячний долі, що хоч і віртуальну, писемну, а подарувала мені Вашу високу чоловічу дружбу. Спасибі. Вся наша родина така зворушена Вашими добрими словами і високими дарами духу. Будемо раді зустрічі «наживо», як пише 5-й канал, і не лише в телефірі, але дасть Бог.

А пошта наша то радує, то дратує: підвищують платню за листи й бандеролі, то сьогодні я «стартую» вдруге, надсилаючи Вам суверенний сувенір – «Вибрані твори» із серії «Бібліотека Шевченківського комітету» і паралельно – пишу листа і шлю витинанку з новими віршами, які мені, дурному, ще сипляться на мою нещасну голову. Як не втру до жіночого пенсійного віку – 55 буде 21 серпня ц.р., надішлю Вам іще антологію трілінгва та 1 т. двотомника з передмовою Івана Дзюби, а далі й англійський томик. А що робити над безоднею?

Що стосується театральних артефактів, то ми щось увосени з А. Антоноком придумуємо. Кланяюсь низько Вам і Вашій родині.

Ваш ефенді, Дмитро Кремень

II. Лист Віталія Коротича

Дорогий Дмитре Дмитровичу,

прекрасні Ваші листи й пречудові вірші Ваші. Перший з добірки із «Українського Півдня» заболів мені особливо, бо позавчора мати моя вже злягла й не встає. Сьогодні так прозора на мене глянула й сказала:

«Як же я тебе змучила...» й знову попливла у свою нетяму. Господи, як же це все болить... Добірка прекрасна. Я перечитую книгу Вашого вибраного, а добірка – чітке свідчення того, що рівень не знижується, Ви тримаєтесь блискуче і давно – це мало кому вдається. Причому широко тримаєтесь, від галантної епохи – до Олеся Бузини – і все це на рівні впевненості в собі. Є одна з постійних тем, важлива й для мене, що похитується від – «Ми бранці і Заходу й Сходу» до «саке і пивце «Оболонь». Часом голова паморочиться, ми хочемо бути на рівних з усіма сторонами світу й всіма цивілізаціями, а воно не дається. Ви пишете про «Галантну епоху», яка була десь там віддалік, коли по Версальях швендяли гавоти з котильонами крізь задуху свічників і немиті тілеса тодішніх красунь. Нас там не було. І предків наших там не було. Наша історія майже бездокументна. Відомо, коли переповідали щось з вуст до вух впродовж кількох днів – усе перекосяться. А якщо безписемна історія мандрує таким чином впродовж століть? Тут такого можна наплести...

А версальські танцюристи щось там писали й читали, доки ми відкашлювали кілька шарів своїх неволь, а також натхненно співали й з'ясовували свої родоводи, розпитували чумаків про бачене в мандрах і переказували козацькі теревені з героїчних походів (знову-таки – з вуст до вух, з варіанту до варіанту). Можливо, прикарпатські предки жили якось інакше, але в лісостеповій Україні, скажімо, за часів галантного для Європи ХVII століття ще не було літератури, важливої для світу, не було єдиних історії й мови, які збивають народ у націю. Була релігія в кількох варіаціях християнства. В Англії вже був Шекспір, у Франції – Корнель, Ронсар, уїдливі Мольєр і Расін навшпиньках. В Італії – Данте з Боккаччо. В нас – іще не знайдене «Слово...», Мономахові повчання, кілька недогорилих літописів з видертими і згодом повліплюваними сторінками. У кожній альтанці свої танці. Світ не рівномірний, так бувало завжди. От і зараз в багатьох регіонах Африки – рабовласництво, в Гімалаях – середньовіччя, а в Європі – вроді б індустріальне суспільство. Але – також нерівномірне. ...

Те саме про наші рівноправності... Є дуже забавна формула: «как известно», «як відомо», що вважається за символ стабільності – раз і назавше. Я виписав з однієї із своїх улюблених книг, куховарського томища Єлени Молоховець (в мене видання 1909 року, дуже гарне): «Как известно, лимоны поступают у нас в продажу дважды: в апреле и в октябре». Далі йде довгий перелік сортів паперу й піску, в яких слід зберігати лимони. Способи збереження людей і лимонів з часом вдосконалюються – не завжди в ліпший бік ...

Світ лишається багатозаровим і багатостандартним. Не можу сказати зопалу, хто більше вплинув на розвиток людства за останні сто років – Корольов чи Усама бен Ладен, Ейнштейн, Гітлер, Ленін, Ганді чи Калашніков. Напевно, усі потроху, розтягаючи людство в різні боки. У цьому плетиві ми заплутуємось, вуха болять від вереску. Невідомо, хто вмирає, хто виживає – за часів Петра I в імперії (включно з Україною) жило 14 мільйонів населення, за Миколи II перепис зареєстрував 126 мільйонів. Сьогодні мало б жити близько 400, але вже ні імперії, ні переписів – самі спогади про війни з голодоморами, мазохістські теревені про те, хто ж винен у наших негараздах, і вічні сподівання на те, що хтось прийде й усе владає. Коли армія Наполеона перейшла Німан, поширились чутки, що буде всіх селян звільнено негайно; крім того, в Наполеона були начебто плани про Україну і Київ. Ну і що? Про Гітлера й дивізіантів вже не кажу...

Ясна річ, ми живемо у світі, де злучено людей з різних епох, і доводити їх до спільного знаменника, ... немає сенсу.

Сенс є у тому, щоб Вашій Ользі й моїй Зіні, Вашому Тарасові й моїм Віталієві й Микиті жилося тепліше й надійніше на сім світі. Це єдине, до чого маємо бути здатні у першу чергу. Потім, згодом – воно повертається – світ не такий вже й бруталний і невдячний, як часом здається. Треба писати вірші. Або нічого не писати, як я роблю, і (Ваша теза про Схід-Захід) тягтися до внутрішньої рівноваги, що на схід від наших країв вважається за основний сенс життя. Це, напевно, і є оте «глупе щастя», про яке писав цитований Вами Єсенін.

У мене з рівновагою не усе гаразд, а Вам зичу її на щодень і назавше...

Далі від руки дописано:

Я дуже люблю бельгійського сюрреаліста Рене Магрітта. Це одна з його найближчих мені робіт: «Велика Родина».

Ваш Віт. К. 14.04.08

(листи подано із архіву Дмитра Кременя, люб'язно надані авторіві).

Система запитань і завдань, які можуть виконати старшокласники під час лабораторного дослідження епістолярних текстів:

Що вражає читача в листах Дмитра Кременя і Віталія Коротича?

Якого розміру «мислеслів» обох поетів?

Яку оцінку творам Тараса Шевченка виповідає Дмитро Кремень? Чи ви згодні? Наведіть авторські і свої аргументи.

До якого виду належать дані листи?

Що додає I абзац із листа Віталія Коротича до розуміння поетичного світу Дмитра Кременя?

Чи погоджуєтеся з оцінкою Віталієм Коротичем прагнення увійти в європейський простір? Аргументуйте або спростуйте фактами.

Перечитайте I абзац листа Дмитра Кременя і з'ясуйте: що спільного він має з попередньою тезою Віталія Коротича?

Які моральні й літературознавчі уроки одержали Ви як громадянин, учень-читач від Дмитра Кременя і Віталія Коротича?

Що сповнює ліричних героїв – авторів листів? Який домінує в них настрій? Чи суголосний він тобті?

Що додає до розуміння внутрішнього світу поета-Кременя, громадянина-Кременя й поета-Коротича і громадянина-Коротича листівка Рене Магрітта «Велика родина»?

Вивчення старшокласниками літературно-критичних статей про творчість Д. Кременя взагалі та епістолярію зокрема поглибить знання учнів з даної теми, підвищить рівень освіченості і допоможе школярам краще зрозуміти багатогранний світ літературної спадщини поета. У результаті лабораторного заняття учнями, наприклад, історико-правового класу після знайомства з поезіями Дмитра Кременя (Д. Кремень. Вибрані твори, Одеса, 2007) та оволодіння знаннями й фактами з історії може бути виконана лабораторна

робота за вибором теми в такій послідовності: «Ми бранці і Заходу й Сходу», «Україна – в Азії Європа, А в Європі Азія – ми всі ...», «Українець – сам собі планета», «Нам чужі і Азії, й Європи ...; Україна «і не перша, і не друга все ж ...» [4]. Підготовлене старшокласники матеріалізують або як лист-роздум поетові; записи на берегах поетичних текстів; щоденникові нотатки за поезіями й листами Дмитра Кременя й Віталія Коротича [3], або як дослідницький продукт. Повну модель такого уроку нами буде подано в наступних публікаціях та в новому науково-методичному посібнику про Дмитра Кременя як подарунок до його 60-ліття. З роси і води Вам, Дмитре Дмитровичу!

Література

1. Волошина Н. Й. Уроки позакласного читання в старших класах: посібник для вчителя / Н. Й. Волошина. – К.: Рад. шк., 1988. – 174.
2. Волошина Н. Сучасний урок літератури в школі // Наукові основи методики літератури / Ніла Волошина: навчально-методичний посібник / За ред. д. пед. н., проф., члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
3. Коротич В. Цілком особисто. Приватні листи до Дмитра Кременя / В. Коротич; упорядкування та передмова Т. Д. Кременя; худож.-оформлювач О. Г. Жуков. – Харків: «Фоліо», 2011. – 411 с.
4. Кремень Д. Д. Вибрані твори / Д. Д. Кремень; вступ. стаття Ю. І. Коваліва. – Одеса: Маяк, 2007. – 632 с.
5. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) / О. М. Куцевол: навчальний посібник. – К.: Освіта України, 2009. – 464 с.
6. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник / [за ред. док. пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної]. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
7. Нестандартні уроки в школі та їх аналіз: наук.-метод. посібник / [за ред. Н. Островерхової]. – К.: Видавництво Харитоненка, 2003. – 152 с.
8. Островерхова Н. М. Аналіз уроку: концепції, методики, технології / Н. М. Островерхова. – Київ: Фірма «ІНКОС», 2003. – 352 с.
9. Петриченко Н. Г. Методика використання епістолярних матеріалів у процесі вивчення української літератури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. пед. н.: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська література)» / Н. Г. Петриченко. – К., 2003. – 21 с.
10. Подмазин С. Теорія і практика семестрово-блочного-зачетного режиму обучения и 12-бального оценивания учащихся / С. Подмазин. – Запоріжжя «Просвіта», 2000. – 88 с.
11. Стешенко А. С. Традиція та новація в українській філософії кінця XVIII – початку XX століття: автореф. на здобуття наук. ступеню к. філос. н.: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / Анна Сергіївна Стешенко. – Київ, 2008. – 19 с.
12. Шуляр В. І. Літературна освіта старшокласників в умовах профільної диференціації: технологічна концепція / В. І. Шуляр. – Миколаїв: ОІППО, 2007. – 108 с.
13. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури: теорія, методика, технологія: монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 876 с.
14. Шуляр В. Історіософська лірика Дмитра Кременя: методика вивчення / В. Шуляр, Е. Горкуша. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2008. – 134 с.
15. Шуляр В. Концепція літературної освіти школярів у системі профільного навчання / В. Шуляр // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – № 5. – С. 27–72.

Study of Dmytro Kremin' epistolary during laboratory classes in the senior special school

In this article the author reveals the innovative approach to literary education of pupils in profile differentiation, the method of study Dmytro Kremin' epistolary during the laboratory lesson.

Keywords: pre-profile and specialized education; laboratory lesson on literary and artistic documents (archival sources and memoirs); technology of laboratory studies; literary and artistic assignments for students-readers; Dmytro Kremin' epistolary.

Вивчення чарівної казки в культурологічному контексті

Валентина Братко,

науковий співробітник

Інституту педагогіки НАПН України

У статті розглядаються шляхи вивчення чарівної казки на уроці української літератури в 5-у класі загальноосвітніх навчальних закладів у культурологічному контексті, що передбачає формування літературної компетентності учнів на основі творчого засвоєння й осмислення цього жанру як головного носія традицій і цінностей культури рідного народу та інших народів світу.

Ключові слова: культурологічний аспект, чарівна казка, літературна компетентність, культурні традиції, духовні цінності.

Фольклорні твори з давніх часів є невід'ємною часткою дитячого читання й одночасно одним із джерел, що збагачує дитячу літературу й прилучає учнів загальноосвітніх навчальних закладів до національної культури. Витоки фольклору як історичної основи художньої культури беруть початок у далекій давнині, адже твори усної народної творчості мають багатовікову історію та відображають вічні духовні цінності народу, зберігаючи кращі риси його ментальності. Засвоєння системи цінностей культури сприяє становленню ціннісного світогляду учнів основної школи, вибору гуманістичних ціннісних орієнтацій у пошуках сенсу життя.

Посилений інтерес до навчання української літератури в культурологічному контексті можна пояснити дефіцитом культури, звуженням сфери її впливу в сучасному суспільстві та тим, що традиційна освіта, основною метою якої є засвоєння знань, умінь і навичок, поступово переорієнтовується на розвиток особистості учня та його творчих можливостей. Усвідомлення школярами здобутих на уроках української літератури знань і умінь є однією з умов успішного здійснення ними різних видів навчальної діяльності під час вивчення усної народної творчості.

Ураховуючи актуальність проблеми, заявленої у назві статті, ми поставили собі за мету визначити шляхи вивчення чарівної казки в 5-у класі у культурологічному контексті.

Згідно з Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти з літератури (2011) метою уроку є розвиток емоційного сприйняття художнього тексту, образного й аналітичного мислення, творчої уяви п'ятикласників; засвоєння художнього тексту в єдності форми й змісту; оволодіння вміннями прочитання й аналізу художніх творів з урахуванням базових літературознавчих понять; виховання інтересу до літератури і поваги до цінностей вітчизняної та світової культури.

Оновлена навчальна програма для учнів 5—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів побудована концентрично, на основі поступового розширення навчальних тем від класу до класу, що забезпечують формування в учнів літературної компетентності, обов'язковий освітній рівень навчання, виховну й естетичну цінність виучуваного матеріалу. У шкільному курсі української літератури для 5-го класу вивчаються народні казки (чарівні, побутові, казки про тварин), закладаються основи літературної освіти учнів.

Народна казка, як своєрідний жанр усної народної творчості, сягає своїм корінням у найдавніші часи люд-

ської історії. Термін «казка» уперше вжито у граматиці Лаврентія Зизанія «Лексисъ сиречь речения» (1596) поряд із поняттями «баснь» і «байка». Відомий український етнограф і фольклорист В. Гнатюк писав: «Казки належать до найдавніших витворів людського духу й сягають у глибину таких далеких від нас часів, якої не досягає жодна людська історія [2, с.204]».

Отже, казка – жанр усної народної творчості, відрізняється від інших фольклорних наративів (легенда, переказ, бувальщина тощо) настановою на вимисел [3, с.450]. Народна казка змальовує переважно людей і все те, що їх оточує. Сюжети, художні образи, характери, ситуації, художні деталі казкового епосу у специфічній художній формі змальовують життя народу у певний історичний час та знаходять відбиток в іменах дійових осіб, назвах тварин і рослин, місці події й самобутніх традиційних мовленнєвих формулах. Національний характер казки визначається звичаями народу, його побутом, умовами праці, фольклорними традиціями й особливим поетичним поглядом на навколишній світ. За зізнанням російської дослідниці малої фольклорної форми Є. Померанцевої, «історія казки – це насамперед історія її співвідношення з дійсністю [5, с.4]».

Однією із суттєвих ознак народної казки вважається традиційність. «Один раз влучно сказане, вдало і наочно змальоване вже не переробляється, а немовби застигає в цій формі і постійно повторюється там, де вважається за потрібне, у процесі казкової дії [1, с.8]», – зазначав відомий російський дослідник О. Афанасьєв. Казка має свої особливості будови: зачин, основна частина, кінцівка, повтори, пов'язані з символікою чисел.

У ході свого розвитку казка та її функції поступово видозмінювалися. Передаючись із вуст у уста, вона постійно удосконалювалася і досягла надзвичайної виразності, у ній відсутні випадкові епізоди, діалоги та описи. Якщо первісно казка виконувалася з магічно-заклинальною метою (накликати вдале полювання, уберегти від ворогів, забезпечити перемогу в битві та ін.), то з часом її ритуальне призначення втратилося й набуло виключно естетичного, зрідка – повчально-дидактичного, розважального характеру.

Талановиті виконавці казок – казкарі-оповідачі, творчо засвоювали народний гумор, багатство мови, образні вислови, мудрість слів, пильно приглядалися до психології, особливостей вдачі й характеру представників різних верств суспільства, зусібіч осмислювали та переносили все це у художній світ казки. Внаслідок цього у народних казках сформувалася

характерна поетика, розвинувся суто народний стиль художнього відображення дійсності.

У чарівних казках завжди чітко окреслено початок і кінець. Казковий зачин, як правило, динамічний: «Жили собі дід та баба», «Десь-не-десь, у якійсь царстві, жив собі...», «Був собі чоловік та жінка, а у них було два сини і дочка» та ін. За вступом починалась основна розповідь — виклад подій. Казка завершувалася приповідкою: «Стали жити-поживати, добра наживати...», «Тільки його й бачили...», «живуть і нині...», «От вам казочка, а мені бубликів в'язочка». Чарівна казка живе за своїм часом і у своєму просторі, однак за казковим, фантастичним часом і простором завжди стоїть реальна дійсність. Простір і час у жанрі казки поняття умовні («далеко чи близько», «за тридев'ять земель» і т. д.), адже ні вік, ні часові періоди не простежуються у ній. Герої казок (дитина, юнак, дорослий чоловік, старий) проводять у дорозі багато років (три, п'ять, сім, дев'ять, дванадцять), але ніколи не змінюються й повертаються назад такими, якими залишали рідну домівку. Простір у казці – це тло, на якому відбувається казкова дія, але тут не подається опис житла, природи, навколишнього оточення. У багатьох творах простір поділяється на два світи: цей світ (реальність) і потойбічний (тридев'яте царство).

Загалом, у чарівних казках зустрічається образ простору відкритого (в народних казках і піснях важливі образи дороги, лісу, поля тощо) і закритого (опис хатинки Баби Яги на курячих ніжках, помешкання Кошця Безсмертного); образ події (головної та окремих епізодів – подорож у часі); образи предметів і речей (традиційні чарівні предмети: чарівна паличка, дубинка, скатертину-самобранка, чоботи-скороходи тощо); образи рослин, тварин, явищ природи тощо.

З погляду жанрових особливостей казка – характерний художній витвір, який виходить за межі поняття жанру; скоріше – це окремий, специфічний масив, який об'єднує в собі різнохарактерний щодо художніх, композиційних і жанрових особливостей матеріал. В. Пропп зазначав: «Загальноприйнято вважати казку жанром. Разом з тим до складу казок увходять різноманітні за поетичною природою твори [6, с.148]». На різноманітні художні форми казки вказував інший відомий фольклорист — О. Никифоров: «Казка, як надто складний і багатий вид поезії, живе не в одній єдиній формі, а в багатьох [4, с.8]». Відсутність жанрової єдності казки зумовлює невизначеність її смислових меж. За семантикою казку розмежовують на три умовні групи – чарівні, побутові казки та казки про тварин, а за структурними ознаками – на кумулятивні, авантюрні, легендарні, анекдотичні, сатиричні, гумористичні.

У сучасній вітчизняній фольклористиці традиційним є поділ казок на *казки про тварин* (птахів, комах, рослин), які є найдавнішими за своїм походженням; *чарівні* (героїчні або фантастичні); *соціально-побутові* (реалістичні, новелістичні).

Чарівні казки утворюють найбільшу групу казково-народного епосу, іноді їх називають фантастичними. Означення «чарівні» щодо цього виду казок може вживатися лише умовно, оскільки елемент чарівності теж часто зустрічається в інших жанрах усної народної творчості. Значна частина чарівних казок (героїчних) носить виразний історичний характер («Кирило Кожум'яка», «Казка про Іллю Муромця та Солов'я-розбійника»), бо має реальних прототипів. Крім того, у цих творах вміщено описи або згадки про минулі події (напади турків, татар тощо).

Чарівні казки відрізняються від побутових і казок про тварин значно багатшою художньо-образною структурою, оскільки в них діє більша кількість образних типів. Дослідниця Л. Дунаєвська виділяє три кате-

горії казкових персонажів, поділяючи їх на злотворців, добротворців і знедолених.

Найповніше дослідження в галузі вивчення народної казки було здійснено російським літературознавцем В. Проппом, який уважав, що мотиви й сюжети в чарівних казках замінюються певними функціями, зокрема вчинками дійових осіб, що визначаються під кутом зору їхнього значення для розвитку подій. Учений підкреслював, що казкових функцій недостатньо для великої кількості казкових персонажів, тим самим він визнавав двоїстість казки: з одного боку, її вражаюча багатоманітність і строкатість, з іншого – одноманітність. В. Пропп виокремив сім основних типів казкових персонажів: 1) *герой*; 2) *суперник* (той, проти кого бореться герой); 3) *лжегерой* (той, хто привласнює перемогу героя); 4) *чудо-помічник* (людина, тварина, предмет); 5) *дарувальник* (може належати до категорії помічників, дарує чарівний предмет); 6) *об'єкт, якого шукає герой* (жива істота або предмет); 7) *відправник* (той, хто виряджає героя в дорогу). Поряд з головними героями діє значна кількість другорядних персонажів – скаржники, наклепники, зрадники та ін.

Вирішальною ознакою чарівних казок є незвичайність описуваного, надприродність, таємничість подій та їх динамічність. Головним мотивом кожної казки є зображення *подорожі, дороги*, якою вирушає в путь її головний герой. Сюжет чарівної казки розгортається в хронологічній послідовності. Експозиція – коротка й чітка, в якій повідомляється про місце або час події. Зав'язка оповіді традиційна – наказ виконати чиесь завдання (зрізати дерево, що виросло біля царського палацу, здолати змія, що вимагає данини, знайти наречену для себе або царя тощо). Часто казкова дія розпочинається із завданої шкоди (хтось краде яблука, витоптує пшеницю) або з біди, що трапляється несподівано.

Розвиток дії у чарівній казці завжди динамічний – головний герой вирушає в дорогу – «тридев'яте царство», яке сприймається як потойбічний світ. Такий події передують коротка підготовка (виготовлення палиці, булави тощо). На своєму шляху герой зустрічається з незвичайними людьми, представниками природи (Вернигора, Крутивус), від яких отримує допомогу на майбутнє («Котигорошко»).

Основні казкові події розгортаються у потойбічному світі – іншому царстві, з якого герой може взяти молодильні яблука, живу й мертву воду, викрадену прекрасну царівну. Кульмінація чарівної казки – це, як правило, двобій героя й антигероя (Змій, Кошій Безсмертний тощо). Розв'язка казки проста – добро перемагає зло, установлюється справедливість, злотворці покарані, а добротворці нагороджені за свої вчинки.

Різновиди казок, уключені до навчальної програми, прославляють героїчні подвиги народу, його творчу працю, поєднання внутрішньої і зовнішньої краси. Видатний педагог В. Сухомлинський запевняв: «Казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. <...>Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення [9, с.176]».

Навчальною програмою передбачено, що учні мають знати зміст українських народних казок, розуміти особливості їх побудови, роль фантастичного елемента у них; уміти виразно і вдумливо читати казки та переказувати їх; характеризувати казкових героїв, аналізувати реальне і фантастичне; уміти пояснювати народні уявлення про добро і зло, красиве і потворне, смішне і страшне (на основі текстів казок); уміти висловлювати власні міркування про зміст казки, проводити аналогії з сучасним життям.

Вивчення чарівних казок у культурологічному контексті, їх тематика й структура дають змогу вести мову на уроці літератури про національну специфіку цього жанру та виявляти подібні або відмінні явища; сприяють з'ясуванню особливостей народної казки, формуванню ціннісних орієнтирів п'ятикласників, розкриттю казкових образів і сюжетів у творах мистецтва (живопис, кіно, музика, мультиплікація).

Народним казкам властива своя специфіка викладання. Так, Г. Токмань рекомендує вивчати на уроках літератури спочатку казки про тварин (аніمالістичні) через те, що вони сприймаються учнями краще. Чарівні та соціально-побутові казки, на її думку, потребують розвиненої уяви й життєвого досвіду учнів, адже учень у казці має бачити підтекст, настанову на добро й зло, відчувати інтонацію оповіді й звучання слова. На думку вченої, п'ятикласникам під силу узагальнити повчальний характер змісту казки, перебільшення, олюдження, чарівні перетворення, надання предметам інших властивостей, не притаманних їм у реальності [10].

Казка, як одна із форм фольклорного нарративу, несе в собі високі моральні принципи, духовні цінності й естетичні ідеали народу, вона просякнута пафосом гуманістичних і патріотичних ідей, глибокою вірою в перемогу добра та справедливості, в чудодійну силу високої моралі й героїчного подвигу. Із глибини віків українська народна казка розповідає про моральну силу любові у найширшому її розумінні. Відомий педагог К. Ушинський підкреслив виховні можливості казки: «Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних спеціально для дітей освіченою літературою» [12, с.272]. Суголосну думку висловила українська дослідниця С. Русова: казка «природно відповідає вимогам дитячого розуму, а ті людські відносини по казках такі прості й зрозумілі, що дитина може щиро співчувати лихові й неволі, радіти перемозі й частю казкових героїв» [7, с.203].

Українська народна казка несе в собі пафос гуманістичних і патріотичних ідей, глибоку віру в перемогу добра і справедливості, чудодійну силу високої моралі й героїчного подвигу. Уважне ставлення до осмислення епізодів чарівної казки, словникова робота, використання ілюстрацій до народних казок провідних вітчизняних художників допоможе учням глибоко оволодіти її змістом. З цією метою передбачено такі завдання:

повторення здобутих знань у початковій школі про народних казкарів-оповідачів;

усвідомлення внутрішньожанрової класифікації казок;

формування літературної компетентності, у т.ч. інформаційної (уміння здобувати первинну інформацію: сприймати основний зміст казки; уміння обробляти інформацію: виділяти головне, робити висновки, ставити запитання); комунікативної (робити короткі записи в робочому зошиті, володіти нормами ведення діалогу на уроці); культурологічної (культурологічна насиченість тексту, уведення додаткової культурологічної інформації);

виховання потреби в самостійному прочитанні художньої літератури, інтересу до фольклорних творів.

На початковому етапі заняття оголошуємо тему й мету уроку. Пошук і відкриття морально-духовної істини виучуваної казки «Летючий корабель», аналіз казкових героїв, побудова казки стане головною метою уроку.

Вступне слово вчителя та музична ілюстрація допоможуть учителю створити особливий емоційний настрій. Повторюємо здобуті у початковій ланці знання про народні казки, казкарів-оповідачів, різновиди казок у формі бесіди та таблиці, яку учні заповнюють на дошці.

З'ясування назви казки. *Летючий* – який рухається в повітрі (про літаки, ракети і т. ін.) «*Пішли брати в ліс. Зрубали там дерево і почали думати, як його летючий*

корабель збудувати [8, с.176]». Корабель – це не тільки символічна модель всесвіту, а й символ благополуччя та засіб мандрування між світами. Наприклад, корабель-всесвіт постає перед нами в одній із українських колядок:

Ой зйду, зйду на круту гору.

Ой бачу, бачу в морі корабля.

В тому кораблі троє оконців.

Перве оконце – ясне сонце.

Друге оконце – ясен місячик,

Третє оконце – дрібна зіронька...

У давніх українських колядках на кораблі посеред моря відбуваються дивовижні й водночас значущі події: збирається рада мудреців; дівчина шиє братові весільну сорочку, на якій зорі, місяць, райські пташки, тури й олені (у день весілля вони будуть світити, співати й гуляти). Казковий корабель плаває морем – всезнаючим водним простором, який існує давно. У народній казці «Летючий корабель» – засіб для подорожі між світами: «*Дурень прокинувся, коли гляне – аж стоїть корабель: сам золотий, щогли срібні, а паруси шовкові так і понадимались – тільки летіти! От він, недовго думавши, сів на корабель, той корабель знявся і полетів* [11, с.287]».

Основні види навчальної діяльності на уроці літератури сприятимуть засвоєнню змісту чарівної казки. Це робота над технікою виразного читання, складання плану й анотації, написання відгуку про казку, перекази різного виду, усні й письмові відповіді на запитання тощо. Під час підготовки до уроку вчителю слід ретельно продумати систему запитань і завдань, які сприятимуть активізації навчальної діяльності душі й розуму, зокрема, «поведуть» учнів від інтуїтивного розуміння казки до самостійного й усвідомленого відкриття її духовних істин. Сприймання казки – складний інтелектуальний і емоційний процес, який включає розуміння учнем інформативної основи тексту, уміння визначити його жанрові ознаки, оцінювання тексту з аргументацією власної думки, використання здобутих знань у нових навчальних ситуаціях, стан рефлексії.

Зберігаючи народні традиції казкової оповіді, виразно читаємо казку на уроці. «*Був собі дід та баба, а в них було три сина: два розумних, а третій дурний. Розумних же вони й жалують, баба їм щонеділі білі сорочки дає, а дурника всі лають, сміються з нього, а він знай на печі у просі, в чорній сорочці, без штанців. Як дадуть, то й їсть, а ні, то він і голодує* [11, с.285]». Такий початок чарівної казки вводить п'ятикласників у свій фантастичний світ.

Пропонована система запитань спрямована на виявлення й осмислення інтелектуального й емоційного сприйняття змісту казки: 1) *Як ви гадаєте, звідки беруть початок казки? Хто їх складає?* 2) *Назвіть свої улюблені казки. До якого виду вони належать?* 3) *Ви прочитали казку «Летючий корабель»? Чи сподобалась вона вам? Чим зацікавила?* 3) *До якого виду належить ця казка і чому?* 4) *Із яких частин складається казка «Летючий корабель»? Знайдіть у тексті й зачитайте зачин та кінцівку казки.*

Наступний етап уроку – «дослідження» образу головного героя, його значущість для осмислення змісту чарівної казки.

Основна мета «дослідження» образу дурня – показати його значущість для правильного осмислення світу чарівної казки, дослідити культурно-історичне коріння образу «Івана-дурня», акцентувати морально-філософський смисл образу, зацікавити учнів, спонукати до пошуку відповідей, які казка містить у закодованому вигляді. До початку уроку вчитель на дошці підготує орієнтовну схему основних особливостей відомого фольклорного образу: 1) низький соціальний статус героя (старші брати ставляться до молодшого,

як до нікчемної людини, недолюблюють його, глузують з нього, принижують і соромляться його); 2) убогий зовнішній вигляд; 3) безглузда поведінка (лінощі, піч, просо); 4) наявність магічних предметів (палиця, сокира, віник, мітла, пояс та ін.); 5) присутність чарівного помічника; 6) родинні стосунки з тваринами; 7) незвичайна мова; 8) «перетворення» героя (зміна зовнішності й суспільного становища). Важливо, щоб учні не тільки посміялися з учинків головного героя, а й замислись над причинами такого щастя. З цією метою пропонуються орієнтовні запитання для роздумів і текстувального спостереження:

Чому саме дурень стає улюбленим героєм багатьох чарівних казок?

Як ставляться до нього його батьки й старші брати?

Які вчинки наймолодшого брата здаються вам дивними й незрозумілими?

Які чарівні предмети, звірі, слова допомагають йому досягти успіху?

Як ви гадаєте, чому у казці успіху досягає дурень, на якого ніхто й ніколи не зважав?

Що особливого ви помітили в казці «Летючий корабель»? Знайдіть у казці й зачитайте триразові повтори.

На уроці важливо знайти час і для словникової роботи, адже п'ятикласники мають знати, що у народних казках трапляються застарілі слова. Під час словникової роботи у молодших підлітків формуються особистісні риси, що дають змогу відчувати себе об'єктом і суб'єктом культурно-історичного процесу; розуміти закономірності розвитку культури як процесу створення, збереження і трансляції цінностей; розбиратися в традиціях, реаліях, звичаях, духовних цінностях свого народу та інших народів світу.

Сприймання дітьми ілюстрацій художників до українських народних казок має особливу цінність у виховному впливі на учня. Здебільшого українські народні казки мають цікаві, динамічні, захопливі сюжети, зрозумілі й доступні школярам. У дитячій літературі взаємодіють два види мистецтва: художнє слово (текст), що виражає ідейний зміст у цілому, та ілюстрація, що зображує його візуальні сторони, які доступні й зрозумілі дітям. Ілюстрації до народних казок допомагають збагатити художній досвід п'ятикласників, розширити їхній кругогляд про національну культуру та народні звичаї.

Вітчизняні художники-ілюстратори Вл. Єрکو, К. Лавро, К. Штанко, О. Колесніков, В. Пальчун (100 казок. Найкращі українські народні казки з ілюстраціями провідних українських художників. У 3-х томах, вид. «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»); І. Вишинський («Золота книга казок», вид. «Веселка») та ін. найчастіше зображують особливості українського пейзажу та побуту (білі хати під солом'яною стріхою, тин, український посуд, соняшники, очерет, тополі, дуб, калину, вітряки); передають особливості українських народних костюмів (вишита сорочка – жіноча й чоловіча, плахта, корсет, спідниця, хустка, вінок, стрічки, намисто, шаровари, бриль, чоботи). Невід'ємна деталь побуту українського селянства – рушник. Вишивка на рушниках, сорочках, хустках мала орнаменти, що символізували магичні знаки, іноді відомі лише вишивальниці, позначки, в які вкладався смисл оберегів. Людей і казкових звірів іноді зображують убраними в український національний одяг або його елементи.

Орієнтовні запитання для роботи на уроці з ілюстраціями: *Розгляньте ілюстрації до казки. Які прикмети*

чарівної казки ви помітили під час читання? Із тексту казки доберіть підписи до ілюстрацій. Чи вдалося художнику й яким чином передати чарівний світ казки?

Розглядаючи ілюстрації, учні звертаються до тексту казки або переказують епізод, який став основою ілюстрації, порівнюють ілюстрації різних художників до однієї казки. На заключному етапі уроку підбиваємо підсумок, ще раз з'ясуємо основну думку казки, роль художніх особливостей, що характерні для чарівних казок, повторюємо засвоєний навчальний матеріал.

Орієнтовні запитання для підсумкового опитування:

1) *Хто з героїв казки вам сподобався і чому?*

2) *Чому казку називають чарівною?*

3) *Які події в казці є реальними, а які – фантастичними?*

4) *Наведіть приклади, як найчастіше розпочинаються й завершуються чарівні казки?*

5) *У казці перемагає добро чи зло? Чого навчають нас казки?*

6) *Чим відрізняються чарівні казки від побутових і казок про тварин?*

7) *Який ми можемо зробити висновок?*

Отже, вивчення чарівної казки на уроках української літератури в 5-у класі передбачає глибоку емоційну й інтелектуальну працю учнів. При цьому враховується рівень розвитку мислення й мови п'ятикласників, які необхідні для сприйняття української народної казки з урахуванням її жанрової специфіки й побудови. Культурологічний аспект під час вивчення чарівної казки вимагає культурологічного наповнення тексту та додаткової культурознавчої інформації, необхідної для вирішення поставлених завдань на уроці.

Література

1. *Афанасьев А.Н.* Предисловие ко второму изданию / Народные русские сказки А.Н.Афанасьева. – М.: Наука, 1985. – Т.1. – 511 с. – С.5–10.

2. *Гнатюк В.* Передмова до збірки народних казок «Баронський син в Америці» // Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 204–210.

3. Літературна енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.

4. *Никифоров А.И.* Сказка, ее бытование и носители // Русские народные сказки. Составила О.И. Капица. – М.-Л.: Гос.издат., 1930. – С.7–55.

5. *Померанцева Э.В.* Судьбы русской сказки / АН СССР. Ин-т этнографии им. Миклухо-Маклая. М.: Наука, 1965. – 220 с.

6. *Пропл В.Я.* Принципы классификации фольклорных жанров. – Советская этнография. – 1964. – № 4. – С. 147–154.

7. *Русова С.Ф.* Вибрані педагогічні твори / Упорядник, передм. О.В. Проскура. – К.: Освіта, 1996. – 303 с.

8. Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. Потебні // Голова ред. кол. І. Білодід. Т.4. К.: Наукова думка, 1973. – 760 с.

9. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твор. В 5-ти т. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: «Рад. школа», 1977. – 670 с.

10. *Токмань Г.Л.* Методика навчання української літератури в середній школі: підручник / Г.Л. Токмань. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.

11. Золота книга казок: Укр. нар. казки: для ст. шк. віку / Упоряд., передм. та приміт. Л.Ф. Дунаєвської; Іл. І.А. Вишинського; Худож. оформл. В.П. Вересюка. – К.: Веселка, 1990. – 431 с.:іл. (Золота б-ка учня).

12. *Ушинський К.Д.* Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Пер. з рос. / Ред. кол.: В.М. Столетов (голова) та інші. – Т. 2. – К.: «Рад. школа», 1983. – 359 с.

V. Bratko. Study of a Fairy Tale in the Cultural Context

Ways of fairy tale study in the cultural context at the Ukrainian Literature Classes in the 5-th form at secondary school are considered. It involves literary competence formation of students on the creative assimilation and understanding basis of the genre as the main traditions and cultural values keeper of the native people and other peoples of the world.

Key words: *cultural aspect, literature competence, fairy tale, cultural traditions, spiritual values.*

Біографічна модифікація принципу діалогізму в методиці навчання української літератури

Надія Дига,

кандидат педагогічних наук, доцент
Переяслав-Хмельницький

Статтю присвячено біографічній модифікації принципу діалогізму в методиці вивчення життєпису письменника. Автор пропонує реалізувати цей принцип у конкретиці джерел, задіяних на уроці, зокрема автобіографічного та біографічного характеру.

Ключові слова: принцип діалогізму, біографія, автобіографія, біографістика, автобіографістика, мемуаристика, епістолярій, біографічні мотиви.

Постановка проблеми. У контексті літературної освіти принцип діалогізму сформульований на основі концепції діалогічного існування представника діалогічного персоналізму М. Бубера та діалогічної теорії М. Бахтіна.

М. Бахтін, як один із творців теорії діалогу, перекоонує, що ХХ століття – час великого діалогу. У зв'язку з глобалізаційними процесами це ще більшою мірою стосується і ХХІ століття. Принцип діалогу М. Бахтін узагалі вважав засадничою рисою людських взаємин. Уміння слухати й чути один одного, увійти в контекст чужої думки – ці культурні навички стають все більш затребуваними, розглядаються як необхідний елемент, складова творення нової культури співіснування людей [1].

М. Бахтін підкреслював, що головне для діалогових стосунків – згода. До співрозмовника, співучасника діалогу, треба ставитися як до особистості, намагатися відчувати його внутрішній світ, побачити його зсередини, ужитися в нього. Саме такий пережитий зсередини стан іншого може спонукати до етичних вчинків: співчуття, допомоги, співпереживання, співпричетності тощо.

За М. Бубером, істина діалогу — це «територія згоди», коли кожна зі сторін визнає унікальність, самоцінність співбесідника, котрий має право на свої судження. Іншої істини, крім взаєморозуміння, бути не може. Учасники діалогу прагнуть зрозуміти один одного, зрозуміти сенс буття співрозмовника. Отже діалог постає як єдино можливий спосіб буття людини серед людей, як спосіб їх єднання на будь-яких рівнях. У справжньому діалозі немає ставлення до співбесідника як до об'єкта повчання чи звинувачення, а має місце пошук спільних цінностей. Кожна сторона прагне зрозуміти позицію іншої і розширити горизонт своєї свідомості [2].

Літературна освіта на засадах діалогу культури передбачає прочитання конкретних художніх текстів з опорою на різні контексти: контекст біографії автора твору, соціально-історичний, культурний контекст епохи; крізь призму принципу діалогізму маємо можливість побачити складне переплетіння, зв'язки, впливи різних культур і літератур у єдиному всесвітньому культурологічному просторі.

Прочитання художнього твору на засадах принципу діалогізму своїм аксіологічним аспектом сприяє пізнанню авторського світобачення, самостійному сприйняттю читачем авторської концепції. У такому разі ефективність принципу діалогізму полягає в тому, що він передбачає активізацію діалогу читача з автором, який допомагає зрозуміти художньо представлену письменником картину світу, знайти відповіді на життєві запитання, виявити позицію автора, літературного персонажа у творі, «сформувати» своє «Я» особистості.

Важко зрозуміти художній твір, проникнути у світ його персонажів, не маючи конкретного уявлення про життєвий шлях і духовне обличчя художника слова, його світоглядні, етичні, естетичні та інші переконання. І тут важливо, «щоб учень не просто прослухав життєпис поета, а й сам узяв активну участь у процесі пізнання особи письменника [10, с. 82]», розпочинаючи з ним діалог.

Мета. В аспекті методики літератури важливим є питання розширення можливостей донести біографічний матеріал до школярів і «максимально наблизити їх до розуміння особистості письменника (Н. Волошина) [9, с.110]». Відтак ставимо за мету конкретизувати принцип діалогізму як теоретичну засаду шкільного осмислення постаті письменника, визначити джерела вивчення життєпису автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню методики вивчення біографії митця приділено багато уваги такими науковцями, як Н. Волошина, Б. Степанишин, Є. Пасічник, А. Лісовський, С. Пультер, Г. Клочек, С. Жила, Л. Овдійчук, Г. Токмань, О. Куцевол, В. Шуляр та ін. Провідні вчені пропонують принципи, методи, засоби, прийоми, покликані покращити роботу з вивчення життєпису письменника, зробити її цікавішою та ефективнішою, а також розширюють джерела дослідження біографії митця і створюють моделі вивчення життя і творчості автора художнього твору.

Біографія письменника має створювати живий образ митця, водночас важливо, щоб він постав як видатна особистість, як син свого народу (хай не лякає пафосність цього вислову, бо ж вивчатиметься творчість видатних творчих особистостей — класиків вітчизняної літератури). Виклад біографічного матеріалу повинен бути насичений інформацією, яка готуватиме учня до глибокого сприйняття художніх творів – йдеться про активізацію біографічного методу вивчення літератури. Тому треба звертати увагу на особливості художнього обдарування письменника, впливи середовища, у т.ч. і творчого, на окремі моменти психології творчості, на формування авторського стилю і под. Повинна бути відповідність, певний перегук між біографією митця та наступним аналізом його творчості. Йдеться про задіяність відомих принципів, які були запропоновані **Н. Волошиною**, зокрема такі: розгляд життєвого і творчого шляху письменника в органічному взаємозв'язку (діалозі); вивчення біографії митця в єдності із творчістю; із послідовним текстуальним вивченням твору; паралельне вивчення біографії і текстуального аналізу творів; самостійне вивчення життє-

пису автора перед монографічною темою; із наступним узагальненням учителя [9, с. 110—111]. Г. Токмань вважає, що «автор має постати перед учнями як історична особа, як конкретна доля, як жива людина, яка мислить та емоційно реагує на світ і своє перебування в ньому, як неповторна особистість, як митець, безсмертя якого у художньому спадку, залишеному нащадкам [11, с. 119—120]» і додає ще такі принципи викладання життєпису письменника, як історизм, актуальність, психологізм, екзистенційність, естетизм.

Виклад основного матеріалу. Ми усвідомлюємо, що є необхідність ширше й детальніше використовувати джерела вивчення біографії письменника у старших класах, прилучати до «духовних пошуків видатних письменників [3, с.3]». **Н. Волошина** називає «листи, щоденники, записні книжки, чернетки, уривки з художніх творів, свідчення друзів та близьких, літературознавчі матеріали, спогади сучасників, автобіографічні джерела, краєзнавчі матеріали, фотокопії архівних документів, грамзаписи виступів письменників, музичні твори, які любили письменники, або створені на їхні вірші, портретний живопис, діапозитиви, діафільми, епіфільми, навчальні кінофільми та кінофрагменти, магнітофонні записи, телепередачі про письменників, видання книг митців, матеріали виставок, шкільних куточків та музеїв [9, с. 112—111]» ключами у здійсненні взаємозв'язаного вивчення біографії письменника з його творчістю. Л. Овдійчук до джерел вивчення життєпису авторів відносить «захоплені відгуки про мистецькі твори, бо серед українських літераторів багато всебічно обдарованих особистостей, які, крім письменницького таланту, мали малярські, акторські та інші здібності і у своїх листах, щоденникових записах залишали цікаві думки [3, с.3]». О. Куцевол доводить, що чимало творів «поетичної критики», наприклад, твори історико-біографічного характеру (Д. Павличко «Микола Гоголь», В. Грабовський «Лесин заповіт»), які висвітлюють сторінки життя і творчості майстрів слова, є джерелом розширення уявлення учнів про багатогранність особистостей українських письменників, їхні успіхи не лише у словесній творчості, а й в інших мистецтвах та науках [7, с.9-15]». Учителю, готуючись до розкриття життєпису письменника, може використати дуже різноманітну жанрову палітру «письменницької критики», зокрема послання Т. Осьмачки «До Стефаніка», вірші — дарчі написи на книгах: М. Рильський «Зерову»; акровірші: М. Рильський «Вороному»; епіграми: Є. Доломан «М. Стельмаху»; епітафії: напис на надгробку Л. Глібова тощо. С. Жила називає, наприклад, живописні і графічні картини, скульптурні зображення, які відтворюють певні епізоди із життєвого і творчого шляху письменника, портрети митців, їхні зв'язки з кіно, з театром [4]. Г. Токмань виділяє групи джерел вивчення біографії: «написане самим письменником, біографія якого вивчається; написане його сучасниками; написане письменниками; написане науковцями; музейні матеріали; історичні документи [11, с.121—122]».

Названі джерела вивчення біографії, залишаючись досить цінними, у нашій методиці *модифікуються*, поповнюються окремими елементами джерельного матеріалу для вивчення життєвого і творчого шляху митця, спрямованими на стимулювання самостійності та активності старшокласників.

Про особу митця, його «внутрішній світ, світогляд, характер, звички, уподобання письменника, його громадське й людське обличчя [10, с.90]» школярі можуть дізнатися як від учителя, так і самостійно з різних літе-

ратурознавчих джерел при безпосередньому або прихованому керівництві словесника. Адже самостійно здобуті знання про письменника стають для старшокласників переконаннями. Такий процес пізнавальної діяльності постійно перебуває в динаміці.

На етапі збирання й дослідження матеріалу про життя і творчість письменника учитель-словесник має усвідомити й донести до старшокласників думку, що «головним матеріалом літератури є людина, у свідомості якої своєрідно й неповторно відбивається зовнішній світ [7, с.33]».

Одним із класичних джерел вивчення біографії митця є автобіографія. У автобіографії головним героєм твору (в літературного сенсі) є сам автор. Як літературний жанр, автобіографія є основою автобіографістики, що включає, крім автобіографії, мемуари (спогади), щоденники, почасти й листування (епістолярій), а також автобіографічні художні твори. Усе це можна позначити терміном «*автобіографізм*» (модифікаційна домінанта), тобто тією особливістю, що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника [8, с.12]. Автобіографії притаманно узагальнювати події та факти власного життя та підпорядковувати їх певній художній концепції, що надає творові ідейно-художньої цілісності. Виняткова роль автобіографії у збереженні історичної пам'яті, у самопізнанні людини та нації. В українській літературі родовід автобіографії започатковується «Поученієм» Володимира Мономаха. ХІХ сторіччя дало чимало видатних творів, починаючи від «Журналу», «Автобіографії», «Художника» Тараса Шевченка (1860) і «Автобіографії» Пантелеймона Куліша (1867), а також мемуаристики М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, І. Франка («Олівець», «Отець-гуморист») та інших.

ХХ століття для української літератури в галузі автобіографістики особливе: в Україні під ідеологічним тиском цензури вона існувала хіба що у формах художніх: «Мандрівка в молодість» М. Рильського, «Зачарована Десна» О. Довженка та інших. Великою подією була поява «Розповіді про неспокій» Ю. Смолича (1968—1972).

Заохочуємо старшокласників відстежувати автобіографічність, виявлену в жанрі: повість О. Довженка «Зачарована Десна [12, с.128]»; автобіографічна новела М. Коцюбинського «Intermezzo [12, с.104]»; автобіографічний нарис — «Ювілянт» Т. Бордуляка [12, с.415]»; автобіографічний ескіз «Моя вина» Б. Лепкого [12, с.415]»; автобіографічне оповідання — «Прощай, життя» А. Тесленка [12, с.106]»; художня автобіографія — «Моя автобіографія» Остапа Вишні [12, с.122].

Наприклад, готуючи школярів до сприйняття змісту твору Остапа Вишні «Моя автобіографія», потрібно пояснити, що в *художній автобіографії*, обираючи себе за прототип, письменник представляє своє бачення власного життя так, ніби заглядає вглиб себе, дає особисту оцінку літературним, культурним та соціальним подіям свого часу. Він може акцентувати увагу на своїй персоні або на оточенні, зіставити або протиставити внутрішні та зовнішні чинники.

Старшокласникам важливо усвідомлювати, що, на відміну від автобіографії, щоденники та мемуари більше уваги приділяють спогадам про людей, із якими письменник зустрічався, подіям, свідком яких був. *Мемуари* — це суб'єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху відомої постаті, здійснене письменником у художній формі з залученням

справжніх документів певного часу, глибоким співвіднесенням власного духовного досвіду з внутрішнім світом героїв, соціальною та психологічною природою вчинків [8, с. 448].

Для джерельної бази вивчення життєвого і творчого шляху письменника значні набутки має українська еміграційна мемуаристика — «Зустрічі і прощання» Г. Костюка, «Розповідь про неспокій» Ю. Смолича. У ХХ ст. мемуарна література представлена творами різних жанрів: листи (Леся Українка, М. Хвильовий, М. Рильський, В. Стус), щоденники (П. Тичина, М. Драй-Хмара, Остап Вишня, О. Довженко, В. Симоненко, О. Гончар), записні книжки (С. Васильченко, Варвара Чередниченко), нотатки (В. Минко, І. Багмут), літературні портрети (М. Бажан, С. Голованівський), есе (Є. Маланюк, Ю. Шерех). Досить поширеними жанрами мемуарної прози є повість, роман («Дороги моїх днів» В. Поліщука, «Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок» В. Дрозда, роман «Третя рота» В. Сосюри, «Повість мого життя» Зінаїди Тулуб). Чимало мемуарних творів належить письменникам української діаспори («Спогади про неокласиків» Ю. Клена, «На білому коні» та «На коні вороному» У. Самчука, «Щоденник» В. Винниченка, «Розмови в дорозі до себе» І. Кошелівця) [8, с.450].

У наведених творах мемуарного характеру простежується глибоке проникнення в душу митця, передається подія, слово, живе враження від спілкування. Автор не оминає конфліктів — драматичних, а то й трагічних — з епохою, з людьми, із самим собою. Так, багатогранний конфлікт відображають спогади про Григора Тютюнника, що належать перу Б. Олійника, В. Дончика, О. Сизоненка, Р. Іванчука, В. Березового, М. Малахути.

Біографічні мотиви є особливо важливими для розкриття біографії митця. Наприклад, домінуючими мотивами першого творчого доробку Є. Маланюка, лідера української літератури повоєнного періоду, були болючі роздуми про недавню національну катастрофу, пошуки й критична оцінка її причин та подальша цілеспрямована боротьба за волю й незалежність. У поезії-шедевр «Варязька балада» учорашній солдат, досить організована й порядна людина, що вболівала всім серцем за долю Батьківщини, акцентує увагу на далекому минулому рідного краю. Осмислення історії сповнює його душу відчаєм, роздумами над тим, чому

Україна втратила свою неповторність, чому варязька сталь і візантійська мідь не знаменують її державності, як це було в княжі часи.

Висновки. Принцип діалогізму у методиці вивчення життєпису автора конкретизується у різноманітті джерел, завдяки прочитанню яких учень вступає в діалог з видатним діячем культури. Характеризуючи основні джерела вивчення особистості письменника, потрібно акцентувати увагу насамперед на його літературних творах, епістолярній спадщині, автобіографії, щоденниках, спогадах сучасників, мемуарах, художньо-біографічних творах, на автобіографічних мотивах творів для того, щоб бачити у житті творців не просто сухий набір стандартних фактів і даних, а пізнати їх як яскравих і непересічних особистостей.

Література

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Изд. 2-е. / М.М. Бахтин. — М.: Искусство, 1986. — 445 с.
2. Бубер М. Я и Ты; Диалог // Бубер М. Два образа веры. — М.: БВ, 1995. — 464 с.
3. Вивчення біографії письменника в школі: конспекти нестандартних уроків / упор. Овдійчук Л.М. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. — 96 с.
4. Жила С. О. Мозаїка мистецтв на уроках української літератури: посібник для вчителя / С.О. Жила. — Х.: ФОП Стеценко І.І., 2010. — 284 с.
5. Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі // Українська мова і література. — 2002. — Березень. — 11 (267).
6. Куцевол О. М. Життя і творчість письменника в дзеркалі «поетичної критики»: [навчальний посібник] / О. М. Куцевол. — Вінниця, 2010. — 280 с.
7. Куцевол О.М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): навчальний посібник / О.М. Куцевол. — К.: Освіта України, 2009. — 464 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / за редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 752 с.
9. Наукові основи методики літератури: [навчально-методичний посібник] / за ред. док. пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н.Й. Волошиної. — К.: Ленвіт, 2002. — 344 с.
10. Степанишин Б.І. Література — вчитель — учень (Самостійне вивчення учнями літератури): посібник для вчителя / Б.І. Степанишин. — К.: Освіта, 1993. — 240 с.
11. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенційно-діалогічна концепція / Г.Л. Токмань. — К.: Міленіум, 2002. — 320 с.
12. Українська література 5—12 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів / за заг. ред. Мовчан Р.В. — К.: Перун, 2005. — 201с.

Н. Дыга. Биографическая модификация принципа диалогизма в методике изучения украинской литературы

Статья посвящена биографической модификации принципа диалогизма в методике изучения жизнеописания писателя. Автор предлагает реализовать этот метод в конкретизации источников, использованных на уроке, в частности автобиографического и биографического характера.

Ключевые слова: принцип диалогизма, биография, автобиография, биографистика, автобиографистика, мемуаристика, эпистолярный, биографические мотивы.

Формування художньо-читацької компетентності у процесі вивчення літератури

Максим Галушко,

аспірант Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

У статті проаналізовано тлумачення поняття „художньо-читацька компетентність” у дослідженнях відомих педагогів та методистів. Визначено особливості її функціонування у межах навчального процесу у вищій школі. Виокремлено засадничі принципи формування художньо-читацької компетентності на заняттях з літератури у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: методика викладання літератури, художньо-читацька компетентність, читацька культура, читач, художній текст, сприйняття, відчуття.

Постановка проблеми зумовлена необхідністю вивчити взаємодію у межах системи „читач-автор” та створити підґрунтя для формування художньо-читацької компетентності на заняттях з літератури у вищих навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини проблеми формування художньо-читацької компетентності було закладено науковцями В. Введенським, Л. Гребневим, Т. Гущиною, О. Пометун та ін. Глибокий інтерес до питання художньо-читацької компетентності простежується у психології, зокрема у працях І. Зимньої, Н. Чепелева тощо.

Концептуальні методичні засади поняття читацької компетентності проаналізовано у дослідженнях О. Ісаєвої, В. Уліщенко, Г. Токмань, О. Шкловської та ін.

Мета роботи – виокремити та проаналізувати методичні підходи до формування художньо-читацької компетентності на заняттях з літератури у вищій школі.

Актуальність статті полягає у необхідності окреслити методичну спрямованість проблеми формування художньо-читацької компетентності на заняттях з літератури.

Виклад основного матеріалу. Яюсь сумно і терпко на душі від того, що доля не дала можливості зустрітись з Нілою Йосипівною Волошиною, не судилося звірити свій скромний доробок у моїх методичних пошуках.

Шкодою, бо сказане про неї моїм науковим керівником, а її учнем – шанованим доктором педагогічних наук, професором А. В. Градовським, глибоко запало в душу. Неординарна в науці, щира і сердечна у стосунках, відкрита і безкорислива, методика для якої – то є Бог, якому півстоліття не лише молилася, а робила все, щоб українська методична наука не втратила свого пріоритетного значення, твердо стояла на національних і державницьких позиціях.

Скільки нею зроблено, скільки методичних новацій упроваджено. До речі, і проблему художньо-читацької компетентності першою в українській методиці досліджувала саме Ніла Йосипівна, хоч у ті роки подібний термін не був настільки популярним.

Вивчення образної природи художнього тексту, його емоційної насиченості, поліфонічності, множинності інтерпретацій, особливості сприйняття інформації у її імпліцитній та експліцитній формах вимагає перегляду засадничих принципів організації навчальної діяльності. Зважаючи на це, у методиці викладання літератури виникло поняття „художньо-читацька компетентність”.

Проблема формування художньо-читацької компетентності як елемент більш складного утворення, так званої професійної компетентності, знайшла підґрунтя у професійній педагогіці та методиці викладання вітчизняної та зарубіжної літератури. Висвітлення аспекту освоєння читачем художньої дійсності знаходимо у дослідженнях учених і в інших галузях науки, зокрема філософії, психології, естетиці, теорії комунікації, літературознавстві, перекладознавстві тощо.

Глибокий інтерес до питання художньо-читацької компетентності простежується у психології (Н. Чепелева) та педагогіці (Л. Гребнев). Концептуальні засади методичного поняття читацької компетентності закладено у дослідженнях О. Ісаєвої, С. Шаповал, В. Уліщенко, О. Шкловської та ін.

Художньо-читацьку компетентність зазвичай розглядають як здатність майбутніх словесників брати активну участь у діалозі культур, однією із форм якого є ефективна естетична комунікація „читача-інофона” (О. Ісаєва) з „інонаціональними” творами (Л. Мірошніченко).

За визначенням методиста С. Шаповал, читацька компетентність – це такий рівень готовності особистості читача до сприйняття літературно-художнього твору, на основі якого виявляється невимуслене володіння прийомами роботи з художнім текстом. Науковець О. Ісаєва на основі проведених експериментальних досліджень підтверджує значущість читацької компетентності у системі літературної освіти і характеризує її когнітивну та комунікативну складові.

Нам імпонує інтерпретація художньо-читацької компетентності методиста В. Уліщенко „як комплекс індивідуально неповторних властивостей реципієнта (знань, умінь, ціннісних установок), що виявляються в особливостях сприйняття віртуальної художньо-естетичної реальності, змодельованої уявою митця; у відтворенні низки уявних діалогів, суб’єктами яких є герої твору, автор, інші мистецькі тексти (національні, інонаціональні), контекст тощо; в інтерпретації зображеного, формулюванні свого емоційно-оцінювального судження та створенні власного художньо-творчого продукту [5, с. 76].”

Заслугує на увагу визначення художньо-читацької компетентності психолога Е. Соломки, який тлумачить її як „інтегральну властивість особистості читача”, що включає знання, необхідні для адекватного розуміння прочитаного, сформованість прийомів діалогічної взаємодії з твором та основних операцій читання [4, с. 3].

Теоретико-методичне підґрунтя формування художньо-читацької компетентності майбутніх викладачів літератури закладено у контексті комунікативного підходу до рецептивно-естетичної діяльності, який, своєю чергою, реалізується через систему поглядів на цю проблему. Серед них виділяємо концепції „інформованості” (С. Фіш), „обізнаності” (К. Брумфіт, Р. Картер), „суттєвого передзнання” (І. Льїн), „грамотності” (А. Авірам, Д. Фукс, Л. Фукс), „міжтекстової компетентності” (Ю. Крістева), „енциклопедичної компетентності”, „читацької пам’яті” (У. Еко), „літературної компетентності” (М. Ріффатер), „конвенцій читання художніх творів” (П. Бове, Дж. Дейн, Дж. Куллер), „комунікативних універсалій” (Н. Болотнова) та ін.

Художньо-читацька компетентність є складовою загальної компетентності особистості і відображає її властивості і структуру. Тому зміст особистісного компонента компетентності має визначатися з урахуванням поняття про „емоційно-регулятивний” аспект (І. Зимня), „мотиваційний” і „особистісно-змістовий блок” (Т. Гущина), „мотиваційну складову” (В. Введенський), „ціннісний компонент” (О. Пометун) компетентності.

Частково особливості формування художньо-читацької компетентності було розкрито у методичних дослідженнях читацької кваліфікації (Є. Пасічник), читацького таланту (Л. Жабицька), читацької культури (Н. Волошина, О. Ісаєва, Т. Курдюмова та ін.), літературного розвитку (О. Богданова, Н. Молдавська, А. Сафонова та ін.), читацького інтересу (В. Чертов).

Для людини характерна внутрішня мотивація-стимул до пізнання чогось нового, прагнення накопичити, сформулювати та організувати певні знання, що у навчальній діяльності виокремлюється як когнітивний компонент. Характеристику цього явища розкривають концепції „когнітивної основи” (А. Андреев), „інформаційної основи” (Г. Барабанова), „базового інтелектуально-забезпечувального блоку” (І. Зимня), „комплексу універсальних знань” (З. Махмутова), „знань і розуміння” (В. Байденко), „розумових операцій і здорового глузду” (Г. Селевко) у складі загальної компетентності людини.

Діяльнісний компонент художньо-читацької компетентності встановлюється завдяки розробленим концепціям „практико-прикладного блоку” (Т. Гущина), „безпосередніх дій” (Н. Савельєва), „професійного блоку” (І. Зимня), „процесуального компонента” (О. Пометун), „діяльнісно-практичного компонента” (Т. Табарданова) тощо.

З огляду на це художньо-читацька компетентність студентів, на наш погляд, має такі складові:

— особистісний компонент (індивідуальні здібності, хист та характеристики сприйняття й обробки інформації: умотивованість, рефлексивність і т.д.; психоемоційні якості тощо);

— когнітивний компонент (рівень засвоєння фундаментальних знань, навички здобуття й опрацювання інформації, володіння логікою навчально-наукової та професійної діяльності тощо);

— діяльнісний компонент (постановка мети, визначення завдання, пошук способів подолання перешкод (нестачі знання) на шляху вирішення навчальних задач; спеціальні професійні вміння; досвід успішної діяльності тощо).

Важливо врахувати, що специфіка формування художньо-читацької компетентності пов’язана з перекладною формою творів, які вивчаються на заняттях із зарубіжної літератури. Тому особливість роботи словесника зі студентом полягає у забезпеченні естетич-

ної комунікації з інонаціональними творами на основі культурологічного, літературознавчого, мистецтвознавчого та інших підходів, творчих проявів рецептивно-естетичної діяльності суб’єктів навчання через використання продукту перекладача.

Процес роботи з художнім текстом передбачає наявність у студента низки сформованих знань, умінь і навичок, які, відповідно, є продуктом його читацької культури та попереднього читацького досвіду.

Основою професійного становлення вчителя-словесника є сприймання і розуміння художнього образу, вміння бачити його невичерпну глибину. Необхідно враховувати структуру художнього сприймання літературного твору як складної єдності, найважливішими компонентами якої є:

— сила емоційної реакції;

— чіткість розуміння смислу;

— конкретизація художніх образів в уяві читача, бачення тексту;

— усвідомлення автора як творця тексту, почуття естетичної форми.

Психологія сприймання художнього твору поєднує у собі безпосереднє емоційне переживання, осягнення логіки розвитку авторської думки, багатство і розгалуженість художніх асоціацій, діалогу культур, пізнання й оцінки.

Художнім сприйманням літературного твору є насамперед „перенесення” читачем сприйнятих образів та ідей із художнього тексту на власну життєву ситуацію, ідентифікація героя зі своїм „Я”. Процес отожднення себе з автором поєднується ще й зі зворотним за своєю суттю процесом протиставлення. Завдяки цьому студент має можливість набути нового досвіду (життєвого, читацького) у гранично стислій формі. Відчуття та художні переживання дозволяють програти в уяві одну із художньо змодельованих ролей у наближених до реального життя обставинах [1, с. 76].

Сприймання художнього твору реалізується у діалогічній взаємодії свідомості реципієнта (залежно від суб’єктивних його характеристик та особливостей) і об’єктивних якостей художнього тексту.

До суб’єктивних аспектів сприймання літературного твору належать такі індивідуальні риси особистості майбутнього словесника, як творчий потенціал, уява, пам’ять, читацький досвід, запас життєвих і художніх вражень, культурна підготовленість розуму і почуттів. Рівень сприймання художнього тексту також залежить від навичок читання. Досвід читача, який був отриманий не з реального життя, а з прочитаного чи сприйнятого іншого виду мистецтва, можемо вважати вторинним [2].

Будучи внутрішнім психологічним актом, функцією людської психіки, художнє сприймання водночас не зводиться до того первинного процесу, який виділяють психологи у ланцюжку: відчуття-сприймання-мислення. Його своєрідність зумовлюється особливостями самого мистецтва, специфікою художнього образу як найважливішої естетичної категорії, що поєднує в собі засіб відображення і пізнання, осмислення і оцінки проблем людського буття, вираження ставлення до нього. А тому процес художнього сприймання є одним із найскладніших у духовному житті людини, а своєрідність сприймання творів літератури зумовлена специфікою самої літератури як мистецтва слова, що впливає на читача вербально (словесно) вираженим змістом, підтекстом образів та ситуацій, стилю, літературного роду та жанру твору.

Враховання досліджень психологів, мистецтвознавців, педагогів і зокрема закону реальності почуттів

Л. Виготського, рівнів художнього сприймання Н. Молдавської, методичних ідей Л. Мірошніченко, критеріїв літературно-художнього розвитку Є. Квятковського та інших авторів дало змогу осмислити і зробити висновки про структуру художнього сприймання як провідного фактора у процесі роботи зі студентами-філологами.

Система літературознавчих, лінгвістичних та психолого-педагогічних дисциплін, які вивчаються на філологічному факультеті ВНЗ, у своїй єдності забезпечує належний розвиток художнього сприймання студентів за умови, що у процесі вивчення предметів названих циклів увага викладачів і студентів зосереджується на:

— здійсненні єдності науково-теоретичних знань майбутніх учителів з їх суб'єктивно-емоційним розвитком;

— виконанні завдань, спрямованих на розвиток відтворюючої і творчої уяви; розумінні взаємозв'язку слова і образу, зображенні і вираженні в художньому творі тексту і підтексту.

Викладачем літератури формується установка на самостійне читання художніх текстів, естетичне і ціннісне осмислення прочитаного, сприйняття надбань світової культури як особистісно значущих, активізацію творчої уяви, власної творчості (книга як спонук до втілення власних творчих інтенцій), виявлення самостійності, неупередженості своїх суджень, формування гуманістичного світогляду тощо [5, с. 76].

Висновки

Отже, у процесі формування художньо-читацької компетентності відбувається теоретична та практична підготовка студента до майбутньої професійної діяльності. Його особистісне зростання, набуття теоретичних знань та практичного досвіду одночасно підкріплюється розвитком читацької культури, критичного мислення, емоційної наповненості, особистісної зрілості та творчого пошуку.

Галушко Максим. Формирование художественно-читательской компетентности в процессе изучения литературы

В статье проанализировано толкование понятия „художественно-читательская компетентность” в исследованиях известных педагогов и методистов. Определены особенности ее функционирования в рамках учебного процесса в высшей школе.

Выделены основные принципы формирования художественно-читательской компетентности на занятиях по литературе в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: методика преподавания литературы, художественно-читательская компетентность, читательская культура, читатель, художественный текст, восприятия, ощущения.

Maksym Galushko. Art-Reading Competence Creation In Literature Lessons

The paper deals with the notion of "art-reading competence" in famous teachers and educators' researches. The features of its functioning within the educational process in higher education are defined.

The basic principles of art-reading competence creation in literature lessons at the university are singled out.

Key words: methods of teaching literature, art reader competence, reading culture, reader, text art, perception, sensation.

Література

1. Етика та естетика: навчальний посібник / [Петрушенко В.Л., Сурмай І.М., Карвацька Г.Ф., Мазур Л.І., Шадських Ю.Г.]; за ред. В.Л. Петрушенко. – Львів: Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”. – 2008. – 180 с.

2. Неделевиц В.Ю. До проблеми розуміння учнями художніх текстів [Електронний ресурс] / В.Ю. Неделевиц. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2011_9/2_rozd/Nedel.htm

3. Полянська В.І. Естетика російських формалістів: мистецтво, інтерпретація, творчість [Електронний ресурс] / В.І. Полянська. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_29/Gileya29/F12_doc.pdf

4. Соломка Е.Т. Формування читацької компетентності учнів старших класів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Е.Т. Соломка; Ін-т психол. ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2000. – 20 с.

5. Уліщенко В.В. Теорія і практика інтерсуб'єктного навчання української літератури в школі: монографія / В.В. Уліщенко.– К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 398 с.

Literatura

1. Etyka ta estetyka: navchal'nyj posibnyk / [Petrushenko V.L., Surmaj I.M., Karvac'ka G.F., Mazur L.I., Shads'kyh Ju.G.]; za red. V.L. Petrushenko. – L'viv: Vydavnytstvo Nacional'nogo universytetu „L'vivs'ka politehnika”. – 2008. – 180 s.

2. Nedelevych V.Ju. Do problemy rozuminnja uchnjamy hudozhnih tekstiv [Elektronnyj resurs] / V.Ju. Nedelevych. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2011_9/2_rozd/Nedel.htm

3. Poljans'ka V.I. Estetyka rosijs'kyh formalistiv: mystectvo, interpretacija, tvorčist' [Elektronnyj resurs] / V.I. Poljans'ka. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_29/Gileya29/F12_doc.pdf

4. Solomka E.T. Formuvannja chytac'koji kompetentnosti uchniv starshyh klasiv: avtoref. dys. ... kand. psyhol. nauk: 19.00.07 „Pedagogichna ta vikova psyhologija” / E.T. Solomka; In-t psyhol. im. G.S. Kostjuka APN Ukrajinjy. – K., 2000. – 20 s.

5. Ulischenko V.V. Teorija i praktyka intersub'jektного navchannja ukrajins'koji literatury v shkoli: monografija / V.V. Ulischenko.– K.: Vyd-vo NPU imeni M.P. Dragomanova, 2011. – 398 s.

Ідейно-художня цінність поезії Тараса Шевченка „Садок вишневий коло хати”

5 клас

Валентина Черненко,

учитель-методист

Новоукраїнської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 6

Кіровоградська обл.

Мета: стисло ознайомити учнів із життям та творчістю великого поета; допомогти усвідомити ідейно-художню цінність поезії Т. Шевченка „Садок вишневий коло хати”, відчутти красу поетичної мови вірша; розвивати вміння й навички виразного читання, застосування елементів аналізу; виховувати почуття пошани до особистості Т. Шевченка, інтерес до його творчості, любов до рідного краю, родини.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, диск із мультимедійною презентацією „Пам’яті Шевченка”, ноутбук, магнітофон, диск із записом музичного твору, кросворд, порівняльна таблиця.

Епіграф: *Щовесни, коли тануть сніги
І на рясті просяє веселка,
Повні сил і живої снаги
Ми вшановуємо пам’ять Шевченка.*

Хід уроку

І. Організаційний момент

1. Вітання.

*Добрий день! У добрий час
Рада я вітати вас!
Ви почули вже дзвінок,
Він покликав на урок.
Кожен з вас приготувався,
На перерві постарався.
Ми вам раді, гості любі!
Поверніться до гостей,
Привітайтесь.*

Діти. *Добрий день!*

Вчитель. *Ми вітаєм щиро вас
Та запрошуєм ласкаво
На урок у 5 клас.*

2. Прийом „Подаруй усмішку”.

Щоб я зрозуміла, що ви в гарному настрої, посміхніться один одному.

3. Оголошення теми та мети уроку.

Сьогоднішній урок ми присвячуємо геніальному українському поету та художнику Тарасу Григоровичу Шевченку, його світлій пам’яті. Перегорнемо деякі сторінки життя великого Кобзаря, прислухаємося до шевченківської думки та слова, навчимося читати й аналізувати його поезії.

Учитель. Перед вами портрет геніального українського поета, мудрого захисника рідного народу. Розгляньте його уважно.

- Як художник змалював вираз обличчя поета?
- Куди спрямований його погляд?
- Про що „говорять” очі Тараса Григоровича? (*У глибині очей причаївся ледь помітний смуток.*)
- Як ви гадаєте, чому в очах смуток? (*Поет уболівав за долю свого народу.*)

На уроці ми продовжимо знайомство з творчістю поета, життя якого є великим подвигом. Тільки справжній патріот міг сказати:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю.*

ІІ. Актуалізація опорних знань

1. Робота в парах.

Ви вже знаєте деякі факти з біографії Т. Шевченка, **виправте помилки** в тексті.

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 року. Його батьки були ремісниками. Хлопчик був слухняний, постійно сидів біля хати. Допомагав батькам, доглядав молодшу сестру.

2. Слово вчителя.

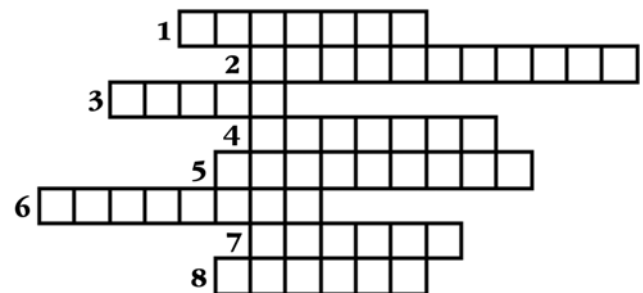
Тараса тягнуло до малярства. Найулюбленішою розрадою були книжки, пісні кобзарів, розповіді діда Івана про гайдамаків.

Український народ називав його Великим Кобзарем, генієм. Ось у якій хаті він жив. (*Учитель демонструє слайд презентації, читає уривок із повісті Степана Васильченка „У бур’янах”.*)

Невесела у Шевченка зимою та восени хата – стоїть край села, як примара, найгірша, мабуть, в усьому селі: кривобока, стара, стіни повигиналися, солома на покрівлі потемніла...

3. Розгадування кросворда.

Примітка. Розгадавши кросворд, учні по вертикалі прочитають прізвище поета.

1. Прізвище українського художника, з яким Т. Шевченко познайомився у Петербурзі в Літньому саду. (*Сошенко*)

2. Прізвище пана, кріпаками якого були Шевченки. (*Енгельгардт*)

3. У яке місто було перевезено прах Шевченка? (*Канів*)

4. Як називається гора, де знаходиться могила поета? (*Чернеча*)

5. Як, за прадавньою традицією, місцеві жителі називали село Кирилівку? (*Керелівка*)

6. Ім'я матері та старшої сестри Тараса. (*Катерина*)
7. Як називається перша збірка поезій? („*Кобзар*”)
8. Як називає Т. Г. Шевченка український народ? (*Кобзар*)

Учитель. У дитинстві Шевченко був допитливим, спостережливим, до всього цікавим хлопчиком. Зараз ви у цьому переконаєтеся.

4. Інсценування „Як Тарас чумакував”.

Ведучий.

Пісень веселих і вільних

Не співала мати.

Зранку йшла робить на пана,

Щоб сім'ю прогледувати.

Дома ж діток доглядала

Старша їх сестра Катруся.

*Мати подає вечерю. Катря стоїть боса, похнюплена,
плаче.*

Батько (*сердито до Катрі*). Прогледіла дитину? То це така ти нянька?

Сусід (*заходить у двір*). Оце лише вечеряєте? Чого так пізно?

Мати. Тож нам такий клопіт, що й вечеря – не вечеря, хлопцєць десь дався. Зранку як пішов, то й досі немає. Бігали і до ставка, і до греблі, всі бур'яни обшукали (*витаєрає сльози*).

Батько (*сердито*). Догледіла...

Сусід. Знайдеться. Може, заснув десь у бур'яні. Проспитесь, прийде! (*Сідають із батьком на лаві і розмовляють.*)

Мати. Ну де б подівся?! Вечеряй, Катре, та знову підемо шукати. Хтось співає? (*Прислухається.*)

Сусід. Та то, мабуть, чумаки...

Катря (*виглядає на вулицю*). А ось наш волоцюга!

Мати. Де ж ти був? Де тебе носило?

(*Хлопчик мовчить. Катря його пригортає.*)

Батько (*встає з лави і йде до сина*). Чому мовчиш? Де ти був?

Тарас. У полі був, та й заблукав.

Батько. Хто ж тебе додому доправив?

Тарас. Чумаки!

Мати. Хто?! Хто?!

Тарас. Стрінувся я з чумаками, питають: „Куди йдеш-мандруєш?” А я й кажу, що додому – в Кирилівку. А вони кажуть: „Це ти йдеш у Моринці, а в Кирилівку треба назад. Сідай, кажуть, із нами, довеземо”. Та й посадили мене на віз, ще й батіг дали волів поганяти.

Батько. Бачили таке? Чумакувати вже надумав! Чого тебе туди носило?

Тарас (*похнюпливо*). Хотів побачити, де сонце сходить, подивитися на ті залізнi стовпи, що підпирають небо, і ті ворота, куди сонце заходить.

Мати. Ой, Тарасе, що з тебе буде?

Сусід. Всі на кутку кажуть, що з вашого Тарасика, мабуть, щось добряче вийде.

Батько. Або велике ледащо. (*Сміється.*)

Мати (*пригортає сина*). Щось та й буде!

Сусід (*йде*). Бувай здоров, Григорію! Піду вже, завтра рано вставати, на панщину йти.

Батько. І нам нічого засиджуватися. Стели, жінко, мерщій у саду під вишнею. Йдіть, діти, спати.

Учитель. Яким же був Тарас у дитинстві? (*Відповіді учнів.*)

5. Слово вчителя.

Батьківщина... Що ми вкладаємо у це поняття? Це знайома стежина до школи, левада біля річки, береза під вікном, птахи у небі, вірний пес. Це все те, що ми не можемо не любити, як маму, тата, без чого ми не можемо жити, як без води, повітря, сонця. Це те, що ми повинні берегти, плекати, бо це і є наша рідна земля – наша Україна.

Коли людина сумує за Батьківщиною? Коли далеко від неї, тоді надзвичайно близькими і милими її серцю є спогади про рідний край, батьківську хату, мальовничу приро-

ду. Таким є вірш „Садок вишневий коло хати”, що увійшов до збірки „У казематі”. (Учитель демонструє слайд з рукописом вірша та портретом Т. Шевченка у період ув'язнення в казематі Петропавлівської фортеці м. Петербурга.)

Словникова робота.

Каземат – приміщення у фортецях, де тримали в'язнів.

III. Систематизація вивченого матеріалу

Слово вчителя.

Крім допитів, були ще довгі дні й ночі в одноосібній камері, майже півтора місяця. Що переживав, про що думав поет у тій похмурій самотині, ми б так ніколи і не довідалися, якби не поезія.

Виразне читання вчителем поезії „Садок вишневий коло хати...”

Яке враження справила на вас поезія?

Давайте з'ясуємо, як був написаний цей вірш.

Розповідь учня творчої групи.

Шевченкові пощастило роздобути великий аркуш паперу. Склавши його учетверо, він написав на ньому 13 віршів. Справжнім шедевром серед цих поезій справедливо вважається „Садок вишневий коло хати...” Ця поезія – одна з найсонячніших у Шевченковій ліриці. Як у жахливих умовах каземату міг бути створений такий сонячний твір?

Слово вчителя. В оповіданні Володимира Дарди „Сильний за долю” так змальовано психологічний стан Шевченка: „Коли виводили його з камери, глибоко вдихав пропахле весною повітря. Одного разу йому навіть вловилися добре знані ще з далекого дитинства пахощі набубнявілого навесні вишняку. Ті пахощі не облишили його і в камері, вперто витали довкола, аж поки не зринула перед очима до щему в серці мила картина. Пливла, розмірено погойдуючись, безкрая ніч, а в камері буяла розкішна весна, і пошерхлі вуста натхненно шепотіли...”

Читання учнем вірша „Садок вишневий коло хати...”

Бесіда за змістом вірша.

Якою постає селянська родина у вірші „Садок вишневий коло хати...”?

Яку пору року зобразив у вірші поет? Чи подобається вона йому? Відповідь обґрунтуйте.

Яку, на вашу думку, пісню могли співати дівчата, повертаючись із поля?

Чому донька подає вечеряти? (*Допомагає втомленим батькам.*)

Опишіть картину природи, зображену у вірші.

Розповідь учня творчої групи.

Природа в усіх поезіях Кобзаря така справжня, така красива і жива: „Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть...”, „співають ідучи дівчата...” І ми одразу чуємо і гул хрущів, і красиві переливчасті голоси дівчат, і нічну чарівну пісню соловейка. Навіть відчуваємо свіжий запах молодих зелененьких вишеньок... Натруджені плугатарі повертаються з поля, втомлені, але спокійні і задумливі, зачаровані красою навколишньої природи. А вдома ждуть їх ласкаві матері, які вже приготували вечерю.

Гра „Я – мистецтвознавець”.

Відомо, що поет Шевченко був і відомим українським художником. Зараз ми розглянемо одне з Шевченкових полотен. З картиною „Селянська родина” нас ознайомить учень-„мистецтвознавець”... (*Учитель надає слово учневі творчої групи, демонструючи слайд, на якому зображена репродукція картини Т. Шевченка „Селянська родина”, 1843.*)

Повідомлення учня дослідницької групи.

Т. Шевченко був чудовим знавцем народного побуту. Про це свідчать його поезія і картини, зокрема „Селянська родина”. На полотні ми бачимо кучочок подвір'я та стареньку хату під солом'яною. Тут надвечір зібралася селянська сім'я: молоді батьки, їхній синочок і дідусь. Малюк, мабуть, ненароком розбив глиняного горщика. Першим

порухом батька було покарати сина за шкоду. Лагідним жестом мати заступається за малого. Заспокоєний нею батько в одну руку бере люльку, а іншою тягнеться до сина, щоб його приголубити. Під ногами в людей крутиться цікавий до всього дворовий пес.

Неподалік на призвібі сидить і гріється у промінні призахідного сонця сивий дідусь. Він заглиблений у свої думки і не дослухається до того, що відбувається на подвір'ї.

Картина „Селянська родина” знаходиться у Державному музеї Тараса Шевченка в Києві.

Що спільного в картині та поезії?

Чи відповідає картина „Селянська родина” настрою вірша „Садок вишневий коло хати”? Думку обґрунтуйте. (Ні. Настрій картини сумний. Художник на полотні зображує тяжке та невеселе кріпацьке життя. Вірш „Садок вишневий коло хати” сповнений іншим настроєм – світлим, ліричним.)

Колективне складання таблиці.

Порівняння вірша та художнього полотна

Вірш „Садок вишневий коло хати”	Картина „Селянська родина”
Почуття: радість	Почуття: сум
Родина: батько (хоч не згадується, але слово „сім'я” дає це розуміння), мати, діти	Родина: чоловік, жінка, дитина, дідусь
Фон: хата, природа (садок вишневий, вечірня зіронька, соловейко)	Фон: хата
Проблема: немає (родина кріпаків, але немає цього на поверхні)	Проблема: родина кріпаків

Висновок: спілкування з природою допомагає зібратися з силами, забути про буденні проблеми, наближає життя до ідеалу.

Аналіз поезії.

Бесіда:

— Які художні засоби використовує автор для створення чудової картини сільського вечора? (**Епітет** – *маленьких (діточок)*; **зменшено-пестливі слова** – *зіронька, соловейко, діточок*; **повтори**. Автор дуже економно використовує художні засоби, але досягає виразності поетичної картини за рахунок змісту, добору лексики. *Опоетизований Шевченком вечір в Україні постає перед нами в усій красі.*)

— Завдяки ж чому ми бачимо чудову картину природи, праці й побуту селянської сім'ї? (*За допомогою зорових і слухових образів, які створює поет.*)

— То що ж ми бачимо, читаючи поезію? (*Садок вишневий, батьківську хату, плугатарів із плугами, сім'ю, яка вечеряє коло хати, вечірню зіроньку.*)

— А що чуємо? (*Хрущі над вишнями гудуть, співають дівчата, витьохкує соловейко, тиша.*)

— Чи є у вірші елементи гумору? Доведіть це. (*А мати хоче научати, та соловейко не дає – тонка доброзичлива усмішка, коли мати, незважаючи на свій обов'язок (і необхідність) наставляти дітей, підкоряється всевладній красі солов'їного співу, тихого вечора; їй не хочеться суворими словами розвіяти чари весняної ночі.*)

Випишіть усі дієслова з вірша, з'ясуйте їх роль у змалюванні поетичної картини. (*Идуть, йдуть, співають ідучи, ждуть; вечеря, встає, падає, хоче научати, не дає; покляла, заснула, затихло, не затих. Дієслів багато, вони складають своєрідний логічно-змістовий ланцюжок; саме вони сприяють рухові дії, зміні одних картин іншими, роблять вірш динамічним, створюють живу картину. Саме за допомогою дієслів можна уявити картину.*)

Розповідаючи про засоби виразності, вчитель демонструє слайд.

Учитель. Де ще людина почуватиметься спокійнішою і щасливішою, як не серед такої природи. Шевченко

змальовує ідеальну, досконалу для людини модель життєвого устрою – це дружна сім'я, де панує гармонія людини і Бога. Вірш написаний у фольклорному стилі, тому не дивно, то він став народною піснею (музику написав Яків Степовий). (*Слухання запису пісні.*)

Доведіть, що поезія Шевченка „Садок вишневий коло хати...” належить до пейзажної лірики.

Жартівлива вікторина.

Хто завжди чекає з нетерпінням? (*Матері*)

Що слугує аеродромом для хрущів? (*Вишні*)

Кого втома не бере? (*Дівчат*)

Хто сперечається з матір'ю і кого вона боїться? (*Соловейко*)

Назвіть вечірній дует. (*Солов'ї та дівчата*)

Назвіть вечірній ліхтар. (*Зіронька*)

Хто й увечері не розлучається зі своїми помічниками?

(*Плугатарі з плугами*)

Гра „Мажор – мінор”.

Виділити рядки радості, піднесення у творі.

Виділити рядки суму, душевної утоми.

IV. Узагальнення вивченого матеріалу

Рефлексія.

Що нового ви дізналися про Тараса Шевченка?

Що запам'ятали з уроку про поета?

Чи справдилися ваші очікування?

Робота з епіграфом.

Які ключові слова можна виділити в епіграфі?

Яке символічне значення мають слова „*ряст*” і „*веселка*”?

Як ви розумієте слова „*повні сил і живої снаги*”?

Коли ж ми вшановуємо Тараса Григоровича?

V. Підсумок уроку

1. Робота з деформованими прислів'ями про Т. Шевченка.

Учитель демонструє слайд, на якому хаотично розташовані слова у реченнях:

„Кобзарі”, шукай, у, правду.

Тарасове, глибоко, око, бачить.

Щоб, служити, народу, так, як, треба, Тарас, жити.

Гра „Дешифрувальник”.

Учитель демонструє слайд з реченням, у словах якого пропущені голосні літери. Учні повинні прочитати речення.

Т.р.с Гр.г.р.в.ч Ш.вч.нк. – в.л.к.й .кр..нськ.й п..т, х.д.жн.к.

Розгадування акровірша.

Учитель демонструє слайд, на якому записаний акровірш, і пояснює значення цього терміна.

Ти поспіши слівце назвати,

Адже умів лиш він один

Рабів німих так захищати,

А хто так оспівав, як він,

Садок вишневий коло хати?

Дмитро Білоус

Заключне слово вчителя.

Учитель демонструє слайд, на якому зображена Тарасова гора, читає рядки:

Спи спокійно, Тарасе!

Нащадок твій

Словом шани тебе пом'янув.

І народ України

Заповітів твоїх не забув.

Дорожіть Шевченком. Хочеться вірити, що для вас прикладом завжди будуть Тарасова пристрасть, Тарасова мужність, Тарасове невмируще слово!

VI. Домашнє завдання

Вивчити вірш напам'ять.

Написати твір-мініатюру „Читаючи поезії Шевченка...”.

Образи руських князів і Ярославни в „Слові о полку Ігоревім”

8 клас

Галина Марусин,

учитель української мови та літератури

Тернопільської ЗОШ №2

Мета уроку: допомогти учням усвідомити ідейно-художній зміст твору; розвивати вміння узагальнювати, спостерігати за текстом, робити висновки, характеризувати головних персонажів; формувати інформаційну компетентність, усвідомлення цінності власної думки; виховувати правову культуру школярів, інтерес до минулого, повагу до історичних надбань.

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Організаційний момент

З'ясування емоційної готовності до уроку («Асоціативний настрій»).

Обмін побажаннями з сусідом по парті.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учень декламує поезію «Ярослав Мудрий» з книги

О. Олеся «Княжа Україна».

...Пролетіли дні короткі...

Перед смертю Ярослав

Всіх синів своїх покликав

І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю

Йду я в ліпшу сторону,

Але, діти, пам'ятайте

Мою заповідь одну:

Не сваріться, жийте в згоді:

Тільки мир збере усе,

А незгода, наче вітер,

Все по полю рознесе.

Як не будете всі разом

Йти до спільної мети,

Ви, державу зруйнувавши,

Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,

Що придали вам батьки,

І тинятиметься всюди,

Як вигнанці й жебраки...»

На екрані – портрет Ярослава Мудрого.

Запитання до учнів:

— Що дало право Ярославу Мудрому дати такий заповіт? Чи був він виконаний?

— Про які часи ми з вами будемо говорити сьогодні на уроці і як вони пов'язані з темою уроку?

Слово вчителя. Своєю красою, мудрістю, філософською глибиною зачаровує нас найвидатніша пам'ятка давньої української літератури «Слово о полку Ігоревім». Невідомий автор з ніжністю і любов'ю оспівує у творі руських воїнів, їх хоробрість, відданість жінок, котрі чекають своїх чоловіків – князів, які є захисниками рідної землі... Тож сьогодні ми зосередимо увагу на персонажах твору, постараємось зрозуміти їх дії, вчинки.

Запис у зошити теми уроку.

III. Актуалізація опорних знань

— Коли написано «Слово о полку Ігоревім»?

— Хто віднайшов цю важливу пам'ятку?

— Які два жанри поєднує «Слово о полку Ігоревім»?

— Хто займався дослідженням твору?

— Яке враження справив на вас твір після першого прочитання?

На екрані – ілюстрації до твору.

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

Робота в групах.

I група. Скласти усну розповідь про князя Ігоря від першої особи.

II група. Яким виступає у творі князь Всеволод? Наведіть приклади цитат.

III група. Представити князя Святослава за допомогою асоціацій. Пояснити свої міркування.

IV група. Схарактеризувати Ярославну за допомогою епітетів, пояснити, чому саме ці слова ви підбрали?

Презентація виконаних завдань. (Учень з групи представляє результат праці, а однокласники уважно слухають і доповнюють його відповідь. Виступи учнів супроводжуються показом портретів Ігоря, Всеволода, Святослава, Ярославни.)

I група. Розповідь про князя Ігоря (орієнтовна відповідь)

Я, князь Ігор, є сином чернігівського князя Святослава Ольговича. Княжив у Новгороді-Сіверському, Чернігові. Мене турбувала доля Київської Русі, тому старався бути завжди хоробрим, будь-якою ціною здобути славу своїй державі. У мене було багато вдалих походів, але 1185 року не пощастило. Був у дорозі мені загадковий знак з неба, і бояри сказали, що це зловісне знамення, що попереду жде велика біда. Однак перша перемога дала мені сили, відваги. У наступній битві я втратив багато своїх воїнів, самому довелося побувати у полоні. Я старався бути вірним товаришем своїм дружинникам, хотів допомогти брату Всеволоду, коли його оточили вороги. Я сміливо і відважно бився з половцями два дні, пам'ятав, що «лучче потятим бути, аніж полоненим».

У полоні половецький хан ставився до мене з повагою, хотів бачити мене своїм союзником. Але я думаю тільки про свій край, про воїнів, про Ярославну... Мені допомогли втекти з полону звірі, птахи, сама природа. І от моя мрія здійснилась – я знову у рідній стороні..

II група характеризує князя Всеволода.

Всеволод – брат князя Ігоря. Він мужній, сміливий воїн, готовий захищати свою державу у будь-яку хвилину. Піклується про своїх товаришів, підтримує брата у його думках і діях, завжди готовий прийти на допомогу. Це ми можемо підтвердити такими словами із тексту:

Ігор жде брата Всеволода.

І сказав йому буй-тур Всеволод:

«Один брат,

один світ світлий – ти, Ігорю!

Обидва ми Святославичі!

Сідлай, брате, свої бистрії коні,

а мої вже готові,

осідлані під Курськом, попереду.»

Всеволод має мужність визнати свої помилки і кається. Він думає не про свою славу, а про перемогу над ворогами.

Звучить уривок із рок-опери «Полуденна ніч» – «Віщий сон Святослава».

Запитання до учнів:

Чому Святослав був засмучений?

Що віщував сон князеві?

Чи таким він бачив результат бою?

III група представляє князя Святослава за допомогою асоціацій.

Князь Святослав є мудрою, досвідченою людиною, усі події оцінює з висоти свого досвіду, тому він нам уявляється орлом, що хоче своїм синам дати підказку.

Ще героя можна порівняти з сонцем, бо випромінює багато тепла, світла і добра, а також з джерелом, адже його мудрість є такою ж невичерпною і чистою, як джерельна вода...

IV група. Інсценізація вірша Т. Г. Шевченка «Плач Ярославни».

Орієнтовна відповідь.

Про Ярославну у творі ми дізнаємося тільки з одного епізоду. Можемо сказати, що вона зображена сумною, бо знає, що її чоловік у полоні. Закохана – готова прийняти допомогу від будь-яких сил, тільки щоб коханий був поряд. Приваблює її духовна краса – у творі ніде не сказано, що Ярославну цікавить щось матеріальне, вона думає тільки про життя коханого та його дружинників. Віруюча – вірить у допомогу сил природи, у повернення свого коханого. Надійна – у тяжкі хвилини для свого чоловіка думає тільки про нього. А також у творі вона виступає ніжною, красивою і щирою.

Звучить композиція М. Лисенка «Плач Ярославни».

V. Закріплення знань, умінь і навичок

Запитання до учнів:

Про що свідчить ідеалізація героїв твору? (Про любов, прагнення уславити, звеличити).

VI. Підбиття підсумків уроку

— Що вам найбільше на уроці сподобалось?

— За допомогою яких аргументів ви б переконали своїх друзів прочитати «Слово...»?

— Чи допоміг твір відтворити у вашій уяві відомі історичні факти?

VII. Домашнє завдання

Повідомлення «„Слово о полку Ігоревім” у сучасному образотворчому мистецтві та популярній музиці».

Планування уроків української літератури у 5 класі

Уроки 3–8

Ірина Мартинюк,

вчитель української мови і літератури

Вільбівненської ЗОШ I–III ст.

Острозького району Рівненської області

Тема. Ціле- і смислевизначення з теми "Міфи, легенди, перекази, народні казки". Первісні уявлення про всесвіт і людину в міфах "Про зоряний віз", "Берегиня", "Дажбог", "Неопалима купина".

Ім'я уроку: "Народне мистецтво – це одяг нації" (Оноре де Бальзак).

Мета: ознайомити учнів зі змістом теми "Світ фантазії та мудрості", цілями її вивчення, з колом теоретичних понять теми; допомогти зрозуміти зміст міфів, осмислити їх суть, виховувати інтерес до вивчення творів фольклору.

Цілі:

Учні знатимуть: зміст вивчених міфів, головну думку творів, імена головних язичницьких слов'янських богів, визначення поняття *міф*.

Учні вмітимуть: розповідати про виникнення міфів, переказувати та тлумачити їхній зміст, уявляти прочитане, розповідати про роль міфів, пояснювати місце реального й уявного в житті людей; *вибирати із загального переліку цілей найбільш значущі*.

Тип уроку: комбінований урок.

Обладнання: підручники, виставка книг – збірок давньоукраїнських міфів, картки з цілями вивчення

теми, мультимедійна презентація "Давньослов'янські боги", картки для роботи груп.

Методи, прийоми, види, форми роботи: виразне читання, "мікрофон 1", "смайлики", передбачення, перегляд презентації, взаємоконтроль у парах, робота в групах, укладання схеми, "порушена послідовність", "незакінчене речення", інсценізація.

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

1. З'ясування та забезпечення емоційної готовності ("смайлики").

Доброго дня, діти. Доброго вересневого дня й цікавого уроку. Чи всі прийшли сьогодні сюди з добрим настроєм? Зобразіть його у своїх зошитах у вигляді смайликів. Погляньте в зошит сусіда. Чий смайлик іще не усміхається? Намалюйте йому усмішку, і нехай від неї вам стане тепліше і сонячніше.

2. Актуалізація суб'єктного досвіду. Аналіз теми заняття і свого ставлення до неї.

Учитель. Немає у світі народу, який би не цікавився власною історією. Хто ми і звідки? Чому ми саме такі? Де ж шукати відповіді? Звичайно, в науках: історії,

археології, релігії, етнографії... Вони покликані детально описати історію створення народу. Але є ще одна галузь людського життя, яка допомагає розкрити особливості народної душі. Це література, зокрема усна народна творчість (фольклор). У перекладі з англійської це слово означає "народна мудрість".

Ознайомтеся з таблицею.

Роди і жанри усної народної творчості

Епос	Лірика	Драма
Казки	Пісні	Ігри
Перекази	Малі фольклорні жанри (прислів'я, приказки, загадки, небилиці)	Ігри-пісні
Легенди		Обряди
Народні байки		
Анекдоти		
Усмішки		

— Немає сенсу пояснювати сьогодні суть кожного з жанрів фольклору: так чи інакше ви знайомі з ними із раннього віку, а на уроках літератури поглибите свої знання. А що ж дає нам вивчення фольклору? (Вивчення усної народної творчості дає змогу дізнатися, як жили наші предки в давнину, чим переймалися, як проводили дозвілля, чим допомагали одне одному, до чого прагнули і з чого сміялися.)

— Протягнімо уявну ниточку зв'язку між нашими далекими предками-слов'янами й сучасними українцями. Відчуймо, як бринить вона, ця нитка, викликаючи невидиме єднання між багатьма поколіннями дітей спільного українського роду. Тож знаймося, вивчаймо наші витоки, наші першоджерела, у цьому – запорука нашого розвитку, нашої сили, духовної стійкості.

Як, на вашу думку, краще знайомитися з народним життям: із наукових довідників та енциклопедій, архівних записів чи шляхом вивчення фольклору? (Відповіді учнів. "Мікрофон 1").

— У п'ятому класі курс вивчення української літератури починається саме з розділу "Усна народна творчість". Перша тема – "Світ фантазії та мудрості" (учні отримують картки з цілями вивчення теми). Перед вами – цілі вивчення цієї теми. Ви ознайомитеся із розповідними (епічними) жанрами нашого фольклору – казками, легендами, переказами, міфами, дізнаєтеся, чим вони відрізняються, прочитаєте зразки цих творів, навчитеся їх переказувати та тлумачити їх зміст, розповідати про виникнення міфів та легенд, уявляти прочитане, виявляти реальне і фантастичне у творах, ділитися враженнями про них. Ви вивчите різновиди народних казок та особливості їхньої будови, навчитеся розповідати про прочитане з погляду народної моралі і навіть спробуєте самостійно складати різні твори, стилізовані під жанри усної народної творчості.

Учитель пропонує обвести ті цілі, які є для учнів найбільш значущими.

— Погортайте сторінки підручника. Тема охоплює ...сторінок, але яких цікавих, гарно ілюстрованих, зручних у користуванні. Тут є і тлумачні міні-словники, і статті з теорії літератури. На вивчення теми відведено 14 уроків. Опрацювавши тему, напишемо контрольну роботу. Запитання та завдання до неї можете побачити на стенді "Готуйся до контрольної роботи".

— Починаємо вивчення теми з міфів. Що ж таке міф? Думаю, що ви самі зможете дати визначення, використовуючи передбачення. Я назву деякі поняття, відомі вам з мультиплікаційних та художніх фільмів: Афродіта, Пріам, Зевс, Прометей, Медуза Горгона, золоте руно, Мінотавр, Дамоклів меч. А ви подумайте, з чим ці поняття пов'язані і що таке міф. (Усі ці слова відображають реалії давньогрецьких міфів. Міф – це

вигадана історія, яка пояснює життя людей, богів, героїв, виникнення воєн тощо.)

— Отже, давньогрецькі міфи ви знаєте непогано. А чи знаєте ви давньоукраїнські міфи? Чи чули, як звали наших давніх богів? Чи знаєте, яким уявляли світ наші предки?

Давні слов'яни мали власну релігію, яка називалася язичництвом. Не вміючи пояснити природних явищ, вони поклонялися багатьом богам, кожен з яких відповідав за певну сферу життя.

Перегляд презентації "Давньослов'янські боги".

— Ці історії язичницьких богів і становлять основу української міфології – особливо емоційного і поетичного виду народного мистецтва. Із невеличкою його частинкою ми ознайомимося на уроці. Запишіть ім'я уроку: "Народне мистецтво – це одяг нації" (Оноре де Бальзак).

— Як ви розумієте цей вислів? (У світі є багато націй, вони різняться між собою і географічним розташуванням, і умовами проживання, і мірою розвитку господарства. Але найголовніша відмінність – у мові, культурі, мистецтві. Тільки маючи власне самобутнє національне народне мистецтво, нація має право на самовизначення.)

II. Цілевизначення та планування

1. Вибір цілей із загального переліку.
2. Ознайомлення з планом роботи, запропонованим учителем, узгодження його з пропозиціями учнів.
 - а) Вивчення теоретичного матеріалу за підручником.
 - б) Робота в групах із текстами міфів.
 - в) Звіти груп про роботу.
 - г) Рефлексія.

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Робота з підручником: читання мовчки статті підручника; взаємоконтроль у парах.

2. Опрацювання міфу "Створення світу".

- а) Читання тексту.

— Щоб зрозуміти зміст міфів, які сьогодні розглядатимемо на уроці, варто прочитати найпоширеніший варіант українського міфу про початок світу. Ось як усе починалося...

Створення світу

На початку часів світ перебував у темряві. Але Всевишній явив Золоте Яйце, в якому був ув'язнений Рід – Прародитель усього суцього.

Рід народив Любов – Ладуньку і силою любові зруйнував свою в'язницю, створив Всесвіт – безліч зоряних світів, а також нашу земну кулю.

Сонце вийшло тоді з лиця Його.

Місяць світлий – із грудей Його.

Зірки часті – з очей Його.

Зорі ясні – з брів Його.

Ночі темні – з дум Його.

Вітри буйні – з дихання...

Так Рід породив усе, що ми бачимо навкруги, – все, що при Роді, все, що ми називаємо Природою. Рід відділив світ видимий, явний, тобто Яв, від світу невидимого, духовного – від Нові. Рід відділив Правду від Кривди.

У колісниці вогненній Рід ствердив Грім гримучий.

Бог Сонця Ра, що вийшов з лиця Рода, був стверджений у човнику золотому, а Місяць – у срібному.

З духу божого народилася птаха – Матір Сва та Сварог Небесний Отець. Сварог завершив творення світу.

...Рід став Небесним Джерелом і породив Великий Океан, з піни якого народилася Світова Качечка, а від неї народилися боги.

...Рід народив Корову і Козу. Їхнє молоко розлилося, і утворився Чумацький Шлях. Створивши камінь Алатир, Рід почав збивати це молоко – і з цього масла було створено Матір Сиру Землю.

б) Осмислення прочитаного:

Чи зацікавив вас цей міф? Чим саме?

Які почуття викликав?

Про що він?

Отже, хто, за міфом, породив усе, що ми бачимо? Перекажіть, як це відбувалося.

А ви таким уявляли створення світу? Що ви знаєте про це? З яких джерел?

3. Робота в групах.

– А зараз попрацюємо в групах. Кожна група має прочитати "свій" міф і виконати завдання.

I група – міф "Дажбог".

Виразно прочитайте міф.

Складіть запитання до тексту і поставте їх учням класу.

Намалюйте свій варіант зображення Дажбога.

Із матеріалів, підготовлених учителем, виберіть розповідь про Дажбога, доповніть сказане вище.

II група – міф "Берегиня".

Виразно прочитайте текст.

Складіть схему "Світлі та темні сили у міфі "Берегиня".

Опрацюйте словничок незрозумілих слів і донесіть їх значення до однокласників перед виразним читанням тексту.

Намалюйте Берегиню.

Допишіть речення:

Після перемоги над силами зла Берегиню почали називати...

На вишитих рушниках Берегиню зображають у вигляді...

На дверях, на вікнах, на сорочках зображали Берегиню, аби вона...

Схематичне зображення Берегині трансформувалося у тризуб, який є...

III група – міф "Неопалима купина".

Виразно прочитайте текст.

"Порушена послідовність". Завдання: розставте пункти плану у потрібній послідовності (див. додаток 3).

Розкажіть, якими ви уявляєте чужоземних королів.

Поміркуйте, чому чужинці злякалися квітки.

Поясніть однокласникам, чи справді існує така рослина і як вона називається.

IV група – міф "Зоряний віз".

Виразно прочитайте міф.

Складіть невеликий діалог матері та дочки за мотивами прочитаного міфу.

Подумайте, що у цьому міфі може бути реальним, а що – вигаданим.

Допишіть речення: "Якби я був(була) на місці дівчини..."

Сформулюйте головну думку твору.

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Рефлексія рівня навченості та процесу праці.

Що нового ви дізналися на уроці?

Чи потрібні вам ці знання?

Чи досягли ви поставленої мети?

Як працювала ваша група?

Продовжте речення: "Після уроку я відчуваю..., розумію..., думаю..."

2. Підсумок учителя.

— Чи можна сказати, що міфи не тільки мають пізнавальне значення, а ще й навчають багато чого? Якщо так, то чому? (Навчають доброти, уважності, умінню любити свій край, його людей, доброзичливості, щирості. Герої міфів – винахідливі та чесні перед собою та людьми.)

Ім'я нашого уроку пов'язане з висловлюванням французького письменника Оноре де Бальзака про те, що національне мистецтво є одягом нації. На основі яких міфів ми це можемо довести? (Міф про створення світу є одним зі світових варіантів цієї розповіді, але у нашому згадуються близькі українцям птахи, тварини, символи. Наш Чорнобог нагадує єгипетського бога підземного царства Аїда. Наш Сварог – давньогрецького Прометея, Перун – Зевса... Отже, у кожного народу свої герої та міфи, забарвлені національним колоритом, і саме цим вони цінні та цікаві.)

Домашнє завдання.

Обов'язкове загальне: вивчити теоретичний матеріал про міфи; уміти переповідати вивчені на уроці міфи та обмінюватися враженнями про прочитане.

За бажанням: а) намалювати ілюстрації до творів, вивчених на уроці; б) написати твір-мініатюру "Чому жінок називають берегинями?"; в) принести фото (або підготувати мультимедійні слайди) із зображенням морів і Карпатських гір.

Додатки до уроку

Додаток 1

Для роботи групи "Дажбог"

Сама назва Дажбог – прозора: даждь – дай і бог – багатство. Тобто Дажбог – податель добра, багатства.

Дажбог – син Сварога, бог земного достатку – врожаю жита і пшениці.

Дідух – останній сніп вижатого поля – є символом Дажбога, його духом, духом життя. Навесні Дідуха обмолочували і розсипали насіння по ниві – випускали дух Дажбога на землю, що надавало урожаю цілющої животворної сили.

Додаток 2

Для роботи групи "Берегиня"

Словничок незрозумілих слів

Сварог. За слов'янською міфологією, Сварог є небесним ковалем, що викував Світ, покровителем ковальства та ковалів, а також опікуном ремесла. Він населив Землю різними істотами, створив перших людей, став покровителем шлюбу та родини. Є винахідником плуга та жорен, навчив людей молоти зерно та пекти хліб.

Білобог – бог добра в слов'янській міфології, творець землі, світла. Уособлював добрі ("білі") сили, протистояв Чорнобогу.

Чорнобог – злий бог, що приносить нещастя.

Мара – дружина Чорнобога.

Перун – божество в давньоруській язичницькій міфології, покровитель князя і дружини, бог грози, грому і блискавки.

Вирій – тепла країна, що лежить десь далеко за морями, де сонце ходить близько до землі, тому там так тепло. Туди відлітають на зиму всі птахи, а також відповзають гадюки, а вертають звідти назад аж з початком весни.

Жорна – пристрій для ручного і механізованого помолу збіжжя.

Кутина – хата.

Бурдей – житло, викопане в землі; землянка.

Скніти – мучитися, жити в тяжких умовах.

Для роботи групи "Неопалима купина"

1) Перед вами план міфу. Завдання – відновити порушену послідовність плану.

- А. Здивування чужоземних королів.
- Б. Рішення чужоземців піти геть.
- В. Грізна пропозиція завойовників.
- Г. Початок облоги Дорогобужа.
- Д. Інтригуюча відповідь захисників міста.

2) **Ботаніка пояснює.** Неопалима купина. Так називається це зело.

Вчені-ботаніки дослідили, що нічого надприродного в його горінні немає. Просто у спекотний день квітуча рослина виділяє ефірну олію. Отож довкола квітів скупчується невидима хмарка летких речовин. Якщо ж до верхівки куща піднести запалений сірник, то ці леткі речовини спалахнуть голубувато-зеленим вогнем. При цьому сама рослина залишається неушкодженою. Саме від цього і пішла народна назва "неопалима купина". Ботаніки називають рослину прозаїчніше: ясениць. Бо листя її справді дещо нагадує листя ясени. А ще в Карпатах подекуди називають неопалиму купину червоною руютою.

Урок 4

Наталія Крат,

вчитель української мови і літератури
Сарненської ЗОШ ІІ ст. – ліцей «Лідер»
Рівненської області

Тема. Реальні та фантастичні елементи людської поведінки в легендах "Чому пес живе коло людини?", "Як виникли Карпати", "Чому в морі є перли і мушлі".

Мета: продовжити знайомство з легендами та міфами українців; формувати вміння виразно читати і переказувати їх; розвивати образне мислення учнів, уяву; виховувати допитливість, інтерес до народної творчості, шанобливе ставлення до світоглядних уявлень наших предків.

Цілі.

Учні знатимуть: зміст виучуваних легенд; визначення поняття *легенда*; коло проблем, які будуть розв'язуватися на уроці, очікуваний рівень навчальних досягнень; *назви читацьких умінь; назви і зміст оргдіяльнісних умінь: цілевизначення, планування, рефлексія, оцінювання.*

Учні вмітимуть: розповідати про виникнення легенд; переказувати їх, тлумачити зміст; уявляти прочитане, розповідати про враження; пояснити роль і місце реального і фантастичного в житті людини; розрізняти реальне і фантастичне у виучуваних творах;

пояснити значення уяви й емпатії у сприйнятті фольклорних творів; розкрити сутність понять „цілевизначення”, „планування”; вибрати з цілей вивчення теми ті, що стосуються уроку.

Тип уроку: урок формування і вдосконалення вміння і навичок.

Обладнання: "кошик знань", різні видання народних легенд, ілюстрації до творів, відеоролик "Дивна загадка Карпат", аудіозапис легенди "Як виникли Карпати".

Методи, прийоми, види, форми роботи: парне читання, читання у ролях, парний переказ, незакінчене речення, бесіда, "мікрофон 1", гра "Так — Ні", віртуальна екскурсія.

I. Мотиваційний етап

1. Забезпечення емоційної готовності до уроку ("З чим я йду").

— Діти, чи звернули ви увагу на те, з чим я прийшла на урок?

— А для чого нам потрібен кошик на уроці?

— Як ви думаєте, що в ньому?

— У цьому кошику вміщені всі знання, уміння, думки, ідеї, почуття, які ви зможете отримати на уроці (*кошик наповнений яблуками, до яких прикріплені конверти із написами "Знання", "Уміння", "Ідеї", "Почування"*).

— Для того, щоб наш урок був ефективним, а ви щоб отримали певні знання, виробили вміння і показали високий результат навчальної діяльності (адже ви хочете бути успішними?), запишіть на смужках паперу, що лежать на ваших партах, той настрій, із яким ви будете працювати.

2. Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань (гра "Так — Ні").

2.1. Учитель зачитує твердження, учні після самостійного осмислення вибирають картку, що означає згоду або незгоду з озвученим твердженням.

Сонце приносить радість і тепло.

Риби плавають лише в річках.

Собаки вміють літати.

Перли можна знайти в горах.

Карпати розташовані в Україні.

2.2. Які з цих тверджень є реальністю, а які – вигадкою (фантастичним)?

3. Актуалізація опорних знань (усні відповіді на запитання):

Що таке реальність?

Що таке фантастика?

Які фантастичні твори ви знаєте? Наведіть приклади.

Що таке легенда?

II. Цілевизначення та планування

1. Вибір цілей уроку із загального переліку.

2. Колективне планування діяльності.

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Перевірка домашнього завдання.

2. Читання (з позначками) статті підручника про легенди.

3. Опрацювання легенд, передбачених темою уроку.

"Як виникли Карпати"

1. Віртуальна екскурсія Карпатами (демонстрація відеоролика "Дивна загадка Карпат").

2. Створення учнями легенди про виникнення Карпат, зачитування.

3. Бесіда:

— Доведіть, що ваш твір – легенда.

— Що є фантастичним у вашому творі?

— Чи бажали б ви послухати справжню легенду про створення Карпат?

4. Прослуховування аудіозапису легенди (*учні стежать за текстом*).

5. З'ясування значення незрозумілих слів.

6. Бесіда за змістом прослухованої легенди:

Чи передбачали ви таку історію утворення Карпат? То чому така назва гір?

Доведіть, що цей твір – легенда.

Якими ви уявили Карпа, Силуна? Знайдіть у тексті і зачитайте ті риси, які притаманні їм. Які з них імпонують вам?

На кого б ви хотіли бути більше схожими: на Карпа чи Силуна? Чому?

Чому пану дано таке імення – "Силун"?

7. Вправління у виразності читання: парне читання.

8. Бесіда.

— Що дало вам знайомство з цією легендою?

— Які легенди ви ще б хотіли прочитати?

— А чи бажали б ви самі створювати легенди?

"Чому в морі є перли і мушлі"

Вступна бесіда.

— Чи доводилося вам бувати на морі?

— Уявіть, що вам запропонували здійснити екскурсію до підводного царства. Намалюйте словесну картину того, що ви побачили на морському дні.

— Перли? Які вони? Опишіть. А мушлі? (*Демонстрація малюнків.*)

— А чи хотілося б вам дізнатися, чому в морі є перли і мушлі?

Читання легенди вчителем.

З'ясування значення незрозумілих слів.

Читання легенди "ланцюжком".

Парний переказ твору, самооцінка.

"Незакінчене речення": У морі є перли та мушлі, тому що...

"Чому пес живе коло людини?"

1. "Мікрофон-1": "Чому пес живе біля людини?"

Учитель. Спробуймо знайти відповідь на це запитання в легенді.

2. Читання легенди вчителем.

3. З'ясування значення незрозумілих слів.

4. Бесіда за змістом прочитаної легенди.

— Коли відбуваються події у творі?

— Чи було це насправді чи є вимислом людини?

Доведіть.

— Чи можна цей твір назвати легендою? Чому?

— Чому пес хотів, щоб його товариш був найсильніший?

— А якого товариша хотіли б мати ви?

— На думку собаки, людина виявилася найсильнішою. У чому сила людини, на вашу думку?

— Що реальне і що фантастичне у цій легенді?

— Чого навчає ця легенда? Кому б ви порадили прочитати цей твір?

— Чи знайшли ви відповідь на запитання: чому ж пес живе біля людини? Порівняйте з первинною. Чи задоволені ви своєю відповіддю?

5. Читання твору учнями в ролях. Взаємоаналіз читання.

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

Рефлексія результату діяльності і почуттів.

Учитель. Наш урок добігає кінця. Знайомлячись із творами, ви здобули знання, у вас виробилися певні вміння, з'явилися ідеї. Тому заглянемо до нашого кошика і спробуємо заповнити його (*учні на смужках паперу записують: "Після сьогоднішнього уроку я знаю..., я вмію..., я раджу..."*)

— А з яким настроєм ви прийшли і залишаєте цей урок? (*Учні озвучують і вкладають смужки паперу із записами до кошика.*)

Домашнє завдання.

Обов'язкове загальне: а) виразно читати і переказувати легенди; б) прочитати переказ "Білгородський кисіль".

За бажанням: а) скласти власну легенду (про походження назви рідного міста, села); б) намалювати ілюстрації до легенд.

Урок 5

Нелла Паламарчук,

вчитель української мови і літератури

Здолбунівської ЗОШ I—III ст. № 4

Рівненської області

Тема. Народні перекази. "Білгородський кисіль". Мужність, відвага, винахідливість наших предків у боротьбі з ворогами.

Мета: ознайомити учнів зі змістом народного переказу "Білгородський кисіль", допомогти засвоїти зміст твору, визначити його тему й головну думку; формувати вміння виразно читати й переказувати твір; розвивати інтерес та повагу до життя наших предків, до історії рідного народу; виховувати почуття патріотизму.

Цілі.

Учні знатимуть: зміст переказу "Білгородський кисіль"; *назви і зміст оргдіяльнісних умінь.*

Учні вмітимуть: переказувати й коментувати головні епізоди твору, уявляти прочитане, розповісти про враження, розрізнити реальне й фантастичне у переказі, визначити його тему й головну думку;

вибрати з цілей, запропонованих учителем, ті, що стосуються уроку, визначити власні цілі уроку.

Тип уроку: урок формування і вдосконалення вмінь і навичок.

Обладнання: підручник, картки з тестовими завданнями для перевірки знання змісту переказу.

Методи, прийоми, види, форми роботи: розповідь учителя, "незакінчене речення", бесіда, вибірко-вий переказ, виразне читання.

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

1. Забезпечення емоційної готовності учнів до уроку (*обмін побажаннями в парах*).

2. Актуалізація суб'єктного досвіду та опорних знань.

Бесіда.

— Ви прочитали народний переказ "Білгородський кисіль". Скажіть, діти, а вас не здивувала назва цього твору? (*1. Здивувала, адже йдеться про боротьбу з печенігами, а тут якийсь кисіль. Здивувала, тому що ми не зустрічали "істивних" назв у героїчних розповідях про минуле. 2. Ні, не здивувала, подумалось, що у переказі буде розповідатися про щось незвичайне.*)

— А чи зустрічали ви в народній творчості (казках, легендах) щось подібне? (*Так, читали в казках про молочні ріки та киселеві береги. Це означало, що людям дуже добре і сито жилося. І вони не боялися померти від голоду.*)

— Вам сподобався цей твір? Чим саме? (*Бо він схожий на казку. Тому що народ у цьому переказі дуже мудрий, а ми знаємо багато різних казок, де розповідається про мудрість, розум, а часом і хитрість простого народу.*)

— Я бачу, що ви готові до подорожі сторінками історії нашого народу, навіть якщо ці історії схожі на казку. Розробимо свій маршрут і обговоримо план нашого уроку.

II. Цілевизначення та планування

1. Повідомлення теми уроку.

2. Вибір цілей із загального переліку, можливе доповнення власними цілями.

3. Обговорення плану уроку.

План уроку

Коротка розповідь про героїчну минувшину нашого народу.

Читання окремих епізодів переказу.

Обговорення вражень від прочитаного вдома та в класі.

Бесіда за змістом переказу.

Інсценізація уривка переказу.

Відповіді на запитання (*можливий варіант – у парах*).

Пояснення домашнього завдання.

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Слово вчителя. У нашого народу надзвичайна історія. Край наш чудовий і багатий. Саме тому на нього зазіхали вороги. Багато з них наближались до наших кордонів і чекали тієї миті, коли можна буде їх перетнути, коли можна буде оточити наші міста, а потім і завойовувати. Боротьба за свободу часто була жорстокою і безжалісною. Але наш народ був не тільки відважним і мужнім. Він був розумним, винахідливим у боротьбі з ворогом. Про це йдеться в легенді, яку ви читали вдома. Перевіримо, чи зрозуміли ви зміст твору.

2. Виконання тестових завдань із метою перевірки знання змісту твору (див. Додаток). Самооцінювання.

3. Виразне читання уривків переказу і бесіда за їх змістом.

Учитель. Зараз зачитаємо уривки переказу, які вам найбільше сподобались і які є найбільш вагомими у змісті твору, епізоди, завдяки яким ми переконались, що наші предки були не тільки мужні, але й кмітливі та винахідливі (*діти зачитують уривки*).

1-й уривок: "Облога затяглася, і був у місті голод сильний..."

2-й уривок: "І повідали люди старцю, що ранком хочуть здатися печенігам..."

3-й уривок: "Люди з радістю послушали старця..."

4-й уривок: "Тому що ми маємо їжу від землі..."

Запитання для бесіди за змістом:

— У чому виявилась винахідливість наших предків?

— Хто дав мудру пораду жителям Білгорода?

— Як ви думаєте, чому старець порадив використати саме мед та жито чи овес?

— Що переконало печенігів у непереможності жителів міста?

— Чому саме старець зумів надати слушну та винахідливу пораду?

— Як ви зрозуміли слова "Тому що ми маємо їжу від землі..."?

4. Інсценізація уривка з народного переказу "Білгородський кисіль".

Учитель. Послухаймо розмову мудрого старця з жителями міста, відтворену учнями нашого класу.

Старець: "А скажіть, добрі люди, що то було за віче і чому всі такі сумні?"

О, мудрий старцю. Біда до нас прийшла. Не можемо ми встояти проти печенігів. Немає нам чим рятуватися від голоду. Вирішили на віче відкрити проклятим ворогам ворота. Може, хоч так врятуємось від голодної смерті.

Не спішіть так, я знаю: ви свято шануєте традиції та звичаї нашого міста, які зберігаються завдяки вашим батькам та прадідам. Не відчиняйте ворота ще три дні.

— І що ж буде через три дні?

— Я дам вам слушну пораду, але виконайте те, що я скажу, слово в слово.

— Кажи, мудрий старцю, все зробимо, що ти скажеш.

— Пройдіться по всіх домішках, знайдіть небагато вівса, пшениці та висівков, і нехай жінки зроблять бовтанку, з якої варять киселі. Потім налейте цю бовтанку у діжку і опустіть у перший колодязь.

— Але у нас в місті тільки один колодязь, а другого немає.

— Значить треба викопати ще один, налити у діжку луб'янець меду й опустити в другий колодязь.

— А для чого нам це робити, у людей вже й сил нема від голоду?

— Тільки так ми врятуємо наше місто і всіх людей. Нехай прокляті печеніги думають, що у нас під землею течуть медові та киселеві ріки, які можуть нас годувати ще не одне десятиліття.

— Дякуємо тобі, старче, і вклоняємося твоїй мудрості та досвіду. Ти врятуєш нас від смерті.

— Не баріться, у нас всього три дні, але навіть за три дні можна багато встигнути зробити, якщо думати про життя людей.

Учитель. І зробили люди так, як велів старець, прислухавшись до всіх його мудрих порад. Що ж трапилось далі? Продовжимо розповідь про події, що відбувалися в Білгороді, і в такий спосіб будемо вдосконалювати вміння переказувати прочитане.

Учні розповідають про те, як за порадою старця жителі міста ввели в оману печенігів і ті змушені були покинути місто, розчаровані і здивовані тим, що наш народ неможливо перемогти, що якась сила береже його і надає йому насаги.

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Рефлексія почуттів і вмінь.

1.1. Бесіда.

— Яке почуття сповнює ваші душі після осмислення всього твору?

— Для чого це потрібно нам, поколінню XXI століття?

— Чи захотілося вам прочитати інші перекази, в яких розповідається про мужність і кмітливість нашого народу?

— Чи могли б ви запропонувати власний варіант порятунку міста?

— Які вміння удосконалювалися впродовж уроку? Це важливо?

— Які з поставлених цілей досягти було найважче? Чому?

1.2. "Незакінчене речення": "Ця розповідь про незвичайний кисіль навчає..." або "Якби я зустрівся зі старцем, то сказав би йому..."

1.3. Взаємооцінювання (*визначення найактивніших учнів, найцікавіших відповідей тощо*).

Домашнє завдання.

Обов'язкове загальне: поміркувати над запитанням "У чому ж сила нашого народу?"

Обов'язкове на вибір: підготувати виразний усний переказ уривка; записати в зошит 2 — 3 запитання до мудрого старця.

За бажанням: намалювати ілюстрацію до народно-го переказу "Білгородський кисіль".

Додаток

Матеріали для вчителя

"Сказання про білгородський кисіль" — уривок з давньоруського літопису. Перш ніж воно потрапило в літопис, це сказання зберігалося в пам'яті людей, поступово змінювалося й доповнювалося. Згодом воно стало схоже на легенду, і вже ніхто не може сказати, де в ньому правда, а де вимисел. Проте це сказання оповідає про реальну історичну подію.

У сказанні описується облога Білгорода печенігами. Вона була тривалою, люди в місті стали голодува-

ти й хотіли було вже здатися ворогам. Однак всі вони були врятовані завдяки мудрості однієї людини.

Місто вистояло завдяки пораді одного старця. У Київській Русі завжди свято шанували звичаї й традиції предків і знали, що всі вони зберігаються завдяки старшим. От і тут, у переказі "Білгородський кисіль", честь урятувати ціле місто випала поважному старцеві.

За його порадою, жителі знайшли небагато вівса, пшениці й висівок і зварили киселеву бовтанку, налили її в діжку, яку потім опустили у викопаний колодязь. Іншу діжку, наповнену рідким медом, опустили в інший колодязь. Після цього городяни запросили печенізьких послів і показали їм колодязі. Посли повірили, що в місті з колодязів можна діставати кисіль і мед, і незабаром печеніги зняли облогу міста.

Тести для перевірки знання учнями змісту переказу

1. Печеніги вирішили захопити місто:
 - а) + Білгород;
 - б) Чернігів;
 - в) Київ.
2. Чому жителі Білгорода вирішили здатися ворогу?
 - а) Боялися, що місто спалять.
 - б) +У місті був великий голод.
 - в) Була зима, і всі дуже померзли.
3. Хто дав раду жителям міста?
 - а) Старий воїн.
 - б) Князь.
 - в) + Мудрий старець.
4. Скільки днів старець попросив не здаватися ворогові?
 - а) Один день.
 - б) + Три дні.
 - в) Сім днів.
5. Із чого жінки міста вміли робити бовтанку для киселю?
 - а) Із гречки, пшениці та ячменю.
 - б) + Із вівса, пшениці та висівок.
 - в) Із горіхів, кукурудзи та маку.
6. Куди опустили бовтанку з вівса, пшениці та висівок?
 - а) У глибоку яму.
 - б) +У колодязь.
 - в) У льох.
7. Чим наповнили діжку для другого колодязя?
 - а) + Медом.
 - б) Вином.
 - в) Узваром із сухофруктів.
8. Що сказали люди печенігам?
 - а) + "Ми маємо їжу від землі".
 - б) "Нас врятують Боги".
 - в) "Нам допомагає невідома сила".
9. Князі печенізькі з приводу почутого
 - а) + здивувалися;
 - б) посміялися;
 - в) налякалися.
10. Народний переказ "Білгородський кисіль" вчить нас
 - а) + мудрості;
 - б) + виховує інтерес до історії нашого народу;
 - в) + вчить поважати і шанувати старших людей.

Урок 6

Світлана Стасюк,
вчитель української мови і літератури
Рівненської ЗОШ I—III ст. № 8

Тема. Народні перекази: "Приєм у запорожці", "Ой Морозе-Морозенку". Лицарство та відвага запорозьких козаків.

Мета: ознайомити учнів зі змістом народних переказів "Приєм у запорожці" та "Ой Морозе-Морозенку"; з'ясувати значення літературного поняття *переказ*; формувати вміння виразно читати й переказувати твір; виховувати інтерес та повагу до життя наших предків, до історії рідного народу.

Цілі.

Учні знатимуть: зміст переказів "Приєм у запорожці", "Ой Морозе-Морозенку" та літературознавчого терміна *переказ*.

Учні вмітимуть: визначати тему й головну думку вивчених творів, переказувати й коментувати окремі епізоди, уявляти прочитане, розповісти про враження, створювати "дерево козацької слави";

із цілей вивчення теми вибирати ті, що стосуються уроку, визначати власні цілі уроку, оцінювати свою роботу.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок.

Обладнання: виставка книжок про козаків "Не вмирає наша слава", картки з цілями, портрет Морозенка, інших козаків, записи козацьких маршів, пісень.

Методи, прийоми, види, форми роботи: розповідь учителя, "незакінчене речення", "мікрофон 2", робота з таблицею "ЗХД", групування, самооцінювання, бесіда, вибірковий переказ, виразне читання.

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності учнів до уроку (обмін побажаннями в парах).

2. Перевірка домашнього завдання.

Озвучення міркувань про те, у чому сила українського народу. ("Мікрофон 2").

Зчитування запитань до старого мудреця. (*Якщо запитань дуже багато, можна створити робочу групу, яка їх систематизує, обере учня-мудреця, який озвучить усі відповіді.*)

Учитель. Гарно ви сказали про силу українського народу. Але ворогів було так багато, що виникла потреба у постійних захисниках наших земель. Багато відважних селилося за дніпровськими порогами, щоб першими зустріти ворога і не пропустити його на землі України. Їх називали запорожцями. Що вам про них відомо, а що хотіли б дізнатися?

3. Актуалізація суб'єктного досвіду та опорних знань.

Пропонуємо заповнити таблицю "Знаю. Хочу дізнатися. Дізнався".

(*Діти озвучують те, що вже знають про Запорозьку Січ.*)

II. Цілевизначення та планування

1. Визначення цілей.

– А що ще хочете дізнатися про козаків, запишіть у графі "Хочу дізнатися". (*Учні озвучують, доповнюючи цілями із загального переліку до теми.*)

2. Складання інформаційного грона.

– Доберіть інформаційне гроно до слова "козак".
вільна людина
хоробрий чоловік
чесний
відданий Батьківщині
ставний парубок
відважний воїн
завзятий захисник
учасник визвольної боротьби
заступник скривджених

Козак

3. Оголошення теми уроку.

– А хто з вас міг би стати справжнім козаком?
(Відповіді учнів.)

– А чи змогли б насправді стати, дізнаємося на сьогоднішньому уроці, опрацювавши переказ "Приюм у запорожці" (повідомляється і записується тема уроку).

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Читання переказу "Приюм у запорожці" вчителем.

2. Словникова робота.

Курган – насип над стародавньою могилою. У старі часи – високий земляний насип при дорозі, на кордоні і т. ін. Горб, гірка, що нагадують насип.

Комиш – очерет.

Могила – місце поховання і насип, горбик на ньому. Братська могила.

Курінь – окрема частина Війська Запорозького, а також житло для неї.

Розторопний – який відзначається спритністю; моторний, меткий.

Уплітати – швидко, із задоволенням їсти.

Чура – діал. джура.

3. Бесіда для з'ясування емоційного враження.

Чи сподобався твір?

Який епізод вразив найбільше? Чим саме?

4. Бесіда за змістом твору.

Яке найперше випробування отримував хлопець?

Чим тоді займаються самі козаки?

Чому деякі хлопчачки починали плакати?

А кого ж приймали у товариство? (Розторопних, сильних духом.)

Хто із ваших однокласників зміг би бути козаком?

5. Читання переказу "Ой Морозе-Морозенку" кращими читачами класу.

Учитель. Козаки були відважними захисниками, у цьому ми ще раз переконаємося, прочитавши ще один переказ про Нестора Морозенка. (Учні читають твір, з'ясовуючи значення незрозумілих слів.)

Словничок

Лицар – воїн із важким озброєнням і спорядженням, справедливий захисник істини.

Шляхта голопуза – польське військо.

Сваволя – необмежена влада, відсутність законності, справедливості.

Безправ'я – відсутність прав.

Чернь простолюдна – простий народ, козаки.

Найманці – той, хто найнявся на роботу до приватного власника; найманий робітник, особа, спеціально завербована для участі у спільних насильницьких діях.

Вощина – воскова основа стільника, а також видобутий із неї неочищений віск. Штучно зроблений восковий лист із витиснутими на ньому з обох боків шестикутними денцями, на яких бджоли будують комірки.

Хитрий езуїт – член католицького чернечого ордену, який для досягнення чого-небудь діє непрямо, обманними шляхами; підступний, лукавий.

6. Бесіда за змістом.

– Чи можемо ми Морозенка назвати відважним? (Так. Він скрізь був першим.) А лицарем? Чому?

– Як звали Морозенка, коли він прийшов на Запоріжжя? (Станіславом Морозовицьким.)

– За що його полюбив Богдан Хмельницький? (Морозенко мав неабиякий розум, читав великомудрі книги.)

– Як ставилися до Морозенка прості козаки? (Брали з нього приклад і за ним ішли без боязні на ворога.)

– А вороги? (Боялися.)

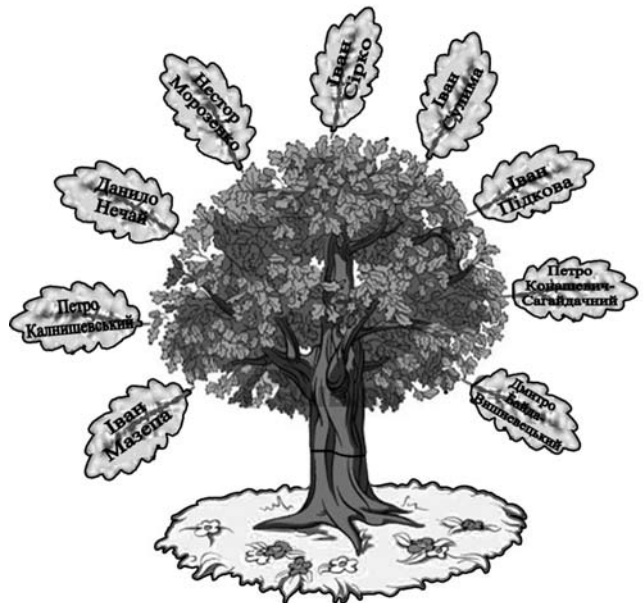
– Як загинув Морозенко? (Від зрадницької кулі.)

– Що означав сильний дощ після поховання Морозенка? (Сльози всієї України-неньки.)

7. Створення "дерева козацької слави".

Слово вчителя. Славна історія нашої землі. Є у кого повчитися мужності, терпимості. Пригадайте імена славних козаків (Дмитро Байда-Вишневецький, Іван Підкова, Петро Конашевич-Сагайдачний, Іван Сулима, Іван Сірко, Іван Мазепа, Петро Калнишевський, Данило Нечай, Нестор Морозенко) і запишіть їх на окремому "листочку". Створімо "дерево козацької слави", на якому будуть з'являтися нові "листочки" з іменами відомих козаків, інформацію про яких ви знайдете самостійно або на уроках історії. А в кінці семестру з'ясуємо, хто з нас найбільше прочитав історичних книжок. (Учні прикріплюють листочки на дереві-схемі.)

Дерево козацької слави

8. З'ясування змісту літературознавчого поняття переказ.

Які види усної народної творчості ми вже вивчили? До якого жанру належать вивчені сьогодні твори?

Ознайомлення з поняттям "переказ" (читання й коментар статті підручника).

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

Учитель. Повернімося до таблиці "ЗХД". З'ясуємо, що ми дізналися нового на уроці. (Відповіді учнів.) Оцініть свою роботу самостійно. Хто, на вашу думку, заслуговує найвищого бала? Чому?

Критерії оцінювання (у кожного учня на роздруку).

1. Я заповнив таблицю "ЗХД".

2. Виразно читав переказ.

3. Розумію літературознавчі поняття.

4. Правильно відповідав на поставлені запитання.

5. Створив "дерево козацької слави".

6. Виконав домашнє завдання.

За кожний вид роботи – від 0 до 2 балів.

Усього – ... балів.

Додаткове завдання (записати, що конкретно виконав ще).

Домашнє завдання.

Обов'язкове загальне: прочитати перекази і розповіді батькам про те, як запорожці приймали хлопців у козаки, та про славного козака Нестора Морозенка; віднайти легенди про походження назв населених пунктів Рівненщини.

Обов'язкове на вибір: підготувати виразний усний переказ уривка; читати в ролях переказ "Прийом у запорожці".

За бажанням: намалювати ілюстрації до народних переказів, підготувати повідомлення про козаків, доповнити "дерево козацької слави".

Додатки

Матеріал для вчителя

У четвертому класі на уроках читання (читанка "Чиста криниця" за редакцією С.С. Кочуби) у розділі "Не вмирає наша слава" учні вивчають твори Антона Лотоцького "Про Січ Запорозьку і про запорожців", "Про козацького отамана Івана Підкову" та інших гетьманів. На уроках позакласного читання та виховних годинах розповідають про визначні постаті української історії, використовуючи матеріал літературно-художнього видання "Герої України в казках та легендах" за редакцією О.А. Волосевич.

У п'ятому класі на уроках історії передбачено вісім годин на вивчення теми "Козацька Україна", де учні дізнаються більше про виникнення українського козацтва та Запорозької Січі на острові Мала Хортиця, про битви козаків, про визначних діячів тієї доби.

Літературознавчий словник

Фольклор – народна творчість.

Міф – стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичне оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот.

Легенда – народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою.

Переказ – більш або менш вірогідна розповідь про минуле, яку передають звичайно в усній формі.

Історична довідка

Нестор Морозенко (Станіслав Морозовицький) (р. н. невідомий – 1649) – полковник корсунський, сподвижник Богдана Хмельницького, за походженням з галицького шляхетського роду. Навчався у Краківському та Падуанському університетах. Відзначився у битвах на Поділлі разом із загонами М. Кривоноса, під Пилявцями тощо. Загинув під час облоги Збаража. Герой відомої української історичної пісні "Ой Морозе-Морозенку..."

Як козаки куліш варили...

Урок 8

Світлана Стасюк,

вчитель української мови і літератури
Рівненської ЗОШ I—III ст. № 8

Тема. Розвиток мовлення. Складання казки.

Ім'я уроку. "Яке ж диво ці казки".

Мета: удосконалювати вміння п'ятикласників складати зв'язний текст на основі здобутих знань про казку; розвивати творчу уяву, образне мислення, мовлення, збагачувати словниковий запас учнів; виховувати культуру усного мовлення; вчити аналізувати поставлені цілі та шляхи їх досягнення.

Цілі.

Учні знатимуть: вимоги до складання казки, критерії оцінювання творчої роботи.

Учні вмітимуть: колективно й самостійно складати казку; планувати роботу; аналізувати досягнення цілей, відрефлексовувати власну роботу на уроці.

Тип уроку: урок розвитку мовлення.

Обладнання: ілюстрації до казок, відеопрезентація "Яке ж диво ці казки", світлини каштанів, виставка принесених учнями книжок, мішечок з каштанами.

Методи, прийоми, види, форми роботи: слово вчителя, бесіда, словникова робота, самостійна робота (складання казки).

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

1. Забезпечення емоційної й мотиваційної готовності до уроку. ("Кольоровий настрій").

Учитель. Доброго дня. Сідайте. Погляньте у вікно, яка краса, а в мене у руках є декілька листочків. Один рожевий, інший – зелений, вони такі різні, а дивисься на них – і настрої піднімається. А який із листочків відповідає вашому настрою? Визначте настрої, вибравши один із кольорових листочків каштана, які подібні до тих, що ростуть біля нашої школи. Підніміть їх, покажіть.

Учитель. У вас гарний настрій. Можливо, це тому, що і день сьогодні прекрасний, якийсь казковий.

2. Актualізація суб'єктного досвіду й опорних знань.

2.1. Перегляд відеопрезентації "Яке ж диво ці казки".

Учитель. Нам такий настрій і потрібен, бо ми будемо творити казку. А в кого настрої ще не зовсім казковий, пропоную вашій увазі відеопрезентацію (перегляд презентації).

Сподобалась? Пригадайте, які казки ви чули. ("Колобок", "Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат", "Курочка Ряба", "Солом'яний бичок", "Ріпка", "Рукавичка".)

А які казки прочитали у початкових класах? (Учні називають вивчені в молодших класах казки, учитель прикріплює до дошки ілюстрації до них.)

2.2. Перевірка домашнього завдання.

Бесіда.

— Ви запитали батьків, які казки вони пам'ятають? (Діти зачитують анкети своїх батьків.)

— Чому ваші батьки люблять читати казки? (Читаючи казки своїм дітям, батьки повертаються у безтурботне дитинство, пригадують своїх друзів, отримують насолоду, знову вірять у чудеса, пригадують свої мрії, частіше посміхаються, забувають неприємності...)

— А ви любите читати казки? Чому? (*Казки цікаві, захоплюючі, повчальні, у них відбуваються дивні речі, дивовижні пригоди, у них мудрість народу.*)

— А чи зможете ви скласти свою казку? Прочитати рідним? (*Відповіді школярів.*)

3. Повідомлення теми уроку.

Учитель. Сьогодні у нас буде така можливість, адже ми складатимемо казки. (*Школярі записують тему уроку.*)

II. Цілевизначення та планування

1. Самостійне визначення учнями цілей уроку.

2. Узгодження плану роботи.

— Визначте цілі на урок і сплануйте свою роботу (*"Незакінчене речення": "Я планую..."*)

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Озвучення й аналіз імені уроку.

Учитель. Пропоную ім'я нашому уроку "Яке ж диво ці казки". Як ви розумієте ці слова?

2. Робота з поняттям "казка".

Учитель. Казка – це фольклорний твір, який будується за певними законами. Має свою будову. У казці вживаються певні слова, вислови, речення. Назвіть їх. (*Казка має особливий початок: "Жили-були... У тридев'ятім царстві... За далекими морями, за густими лісами..."*, а ще закінчення: *"Ось і казочці кінець, а хто слухав – молодець... Вам казочка, а мені – бубликів в'язочка..."*. *Наявні чудодійні предмети: чарівна паличка, шапка-невидимка, чарівний перстень... Магічні числа: три, сім, дванадцять...*)

Подумайте, що потрібно мати, щоб витворити це диво? (*Мати фантазію, мислення, розум, уяву, знати вимоги до побудови казки.*)

3. Робота над змістом казки.

Учитель. Про що можна скласти казку? (*Відповіді учнів.*) Незвичайне поруч із нами. Кожного ранку я йду до школи. (*Учитель розповідає і свою розповідь підтверджує світлинами.*) Одного разу мою увагу привернули своєю красою чорнобривці, які ростуть біля нашої школи. Я підійшла ближче, а там побачила купку каштанів, а один із них умів говорити. Він розповів справжню каштанову казку... Дзвінок покликав мене на урок, але коли підходила до дверей класу, то знову побачила купку каштанів. Ви вірите? Як це могло статися? (*Роздуми дітей.*)

Учитель. Я принесла вам кілька каштанів, візьміть їх у руки й потріть. Кажуть, що ці плоди забирають негативну енергію. Це буде перший крок, який нам допоможе у складанні казки.

4. Фізкультхвилинка.

Хто каштан собі знайшов?

Щойно з казки він прийшов.

У долоні всі візьміть,

Обігрійте, розітріть.

Кажуть, зло він забере,

А удачу принесе!

(*Діти встають і промовляють слова, виконуючи певні рухи.*)

5. Словникова робота.

6. Нагадування про критерії оцінювання (критерії оцінювання казки відомі учням).

а) Цікава історія.

б) Не схожа на відомі вам казки.

в) Містить повчання.

6. Актуалізація вимог до складання казки (правильна будова, наявність чудодійних предметів, магічних чисел, слів і речень, які використовуються у казці).

7. Початок роботи з казкою.

Хочете почути казку, яку я підслухала вранці? А я хочу почути ваші казки. Свою ж розповім пізніше. А щоб не повторювати слово "каштан", доберіть до нього синоніми.

Каштан – карокий красень, колючка, кмітливий хлопчик, блискучий стрибунець, каштанчик-братчик, колючий м'ячик, плід, каштанчик-їжачок.

— А що з ним могло статися?

Висів, гойдався, впав, розколовся, закотився, спостерігав, закортіло, сталося диво, прийшов, залишився.

8. Складання казки (самостійно, в парах).

Учитель. Перед тим, як скласти свою казку, ще раз пригадайте будову. Які зачини ви пам'ятаєте? А кінцівки? (*Відповіді учнів.*)

Учитель. Я знаю, що ви вмієте фантазувати, маєте уяву, прочитали багато казок, і переконана, що у вас усе вийде! У нашому класі є талановиті юні автори, які складуть цікаву казку. (*За бажанням діти працюють самостійно або в парі.*)

9. Читання складених казок.

Учитель. Перегляньте ще раз написане. Чи дотримано вимог? Хто хоче прочитати свою казку? (*Учні зачитують або розповідають складені казки.*)

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Рефлексія діяльності.

Учитель. Як вам працювалось? А чи досягли поставлених цілей? Над чим ще треба попрацювати?

2. Рефлексія й оцінювання результатів.

Бесіда.

— А чия казка вам сподобалася найбільше?

— Нагородимо найкращого автора? (*Нагороджують грамотою.*)

— Проаналізуйте свою казку, оцініть самостійно. Чи стала вона дивом?

Домашнє завдання.

Обов'язкове загальне: розказати власну казку рідним.

За бажанням: а) створити ілюстрації до власної казки; б) виготовити виріб із каштана.

Додаток 1

Схема "Будова казки"

Зачин.

Жив-був... Жили-були... Одного разу...

Основна розповідь (оповідь).

Що сталося з героєм чи героями?

Якийсь напружений момент (кульмінація).

Щасливий кінець.

Кінцівка.

Стали вони жити-поживати і добра наживати. От і казочці кінець, а хто слухав – молодець. Вам казочка, а мені бубликів в'язочка.

Додаток 2

Казки п'ятикласників Пригоди каштанчика

Посеред парку росте величезний каштан. На його гілках видніється багато плодів. Одного разу подув

сильний вітер і зірвав маленький зелений клубочок, де знаходився кароокий каштанчик. Він розгублено прошепотів: "Що ж це сталося? Де я?"

— Ти на землі! – почулося з-під кущів, де лежав великий каштан.

— А що ж я буду тут робити? Мені зовсім не видно сонця, – розхвилювався маленький каштанчик.

— Як тільки подме вітер, котися до мене і будемо з тобою разом спостерігати за птахами, які прилітають поласувати ягодами калини.

— А як же сонце? – запитав кароокий красень. – Воно так далеко.

— Не бійся, сонячні промінчики такі кмітливі, що навіть крізь листя зіграють тебе своїм теплом.

Раптом подув сильний вітер і маленький каштанчик покотився до великого каштана. Разом їм було весело, вони милувалися птахами, які відпочивали на кущі. Але сталося несподіване: один великий птах вхопив маленького каштанчика і піднявся в небо. Спочатку кароокий каштанчик злякався, але потім йому сподобалося летіти й роздивлятися все навкруги. Та недовгою була подорож, птах піднявся вище, і маленький каштанчик упав на землю. Його прикрило осіннє листя і він заснув до весни. Взимку йому снились цікаві сни, а коли пригріло весняне сонечко, то маленький каштанчик прокинувся і потягнувся до сонечка, у нього вирости ручки-пагінчики. Ось так закінчилися пригоди маленького каштанчика, який почав рости на березі чудового озера.

І я там був і бачив це диво (Олег К., 5-А клас).

Пошуки мами

У країні Каштанії жив не тужив каштанчик Блискунець. Кожного ранку він усміхався Сонечку, яке торкалося своїм промінням кремезного каштана, де і розташувалася країна Каштанія.

Блискунець дуже любив гойдатися на гілці, а потім тихенько подрімати у своєму будиночку, слухаючи шум вітру. Та одного разу сталося несподіване. Закрутила листям страшна буря – і каштанчик упав на землю. Він тричі перевернувся у своєму будиночку й викотився з теплої хатинки. Навкруги було темно, нічого не видно. Блискунець розхвилювався і закричав: "Мамо!" Буря лютувала, стукала у вікна будинків, і ніхто не міг почути голосу маленького каштанчика, який лежав у калюжі.

Раптом прокинулося Сонечко. Воно висушило калюжу, і маленький Блискунець покотився за листям каштана у пошуках мами. Чи довго він котився, ніхто не знає, але йшла маленька Даринка та й підняла нашого Блискунця. Він попросив дівчинку, щоб вона допомогла йому знайти маму. Даринка розповіла каштанчикові, що його мама – це крона дерева каштана, і попросила Блискунця залишитися із нею, бо її мама теж далеко від неї. Каштанчик Блискунець поглянув на дів-

чинку й вирішив залишитися з нею.

Ось вам казка, а мені бубликів в'язка (Дарина В., 5-А клас).

У пошуках друзів

Жив на дереві каштанчик-їжачок. Він був неспокійний і щоразу стукався об гілку дерева. Одного разу його будиночок тріснув і каштанчик-їжачок упав на землю. Спочатку він злякався, але потім вирішив шукати друзів. Тільки він про це подумав, як у нього вирости ручки й ніжки. Каштанчик зрадів і підійшов до квітів:

— Привіт! Будьте моїми друзями.

— Нам ніколи з тобою дружити, ми обтрушуємо росу зі своїх пелюсток, йди собі далі, – відповіли ті.

Каштанчик попросився і вирушив далі. На його дорозі трапилися кущі. Він і їм запропонував дружити, але кущі теж відмовили у дружбі. Наш їжачок засмутився... Раптом побачив сірий клубочок, який був вкритий колючками.

— Ти хто? – запитав каштанчик.

— Я їжачок, а ти хто? – поцікавився сірий клубочок.

— А я каштанчик-їжачок, давай дружити.

— Давай. А де ж твої колючки?

— Залишилися під деревом. Ходімо заберемо.

Сірий їжачок і каштанчик-їжачок підійшли до дерева. Сірий клубочок покотився і наколов на свої колючки зелений будиночок каштанчика. З тих пір друзі ніколи не розлучаються. Ось казочці кінець, а хто слухав – молодець (Роман В., 5-А клас).

Каштанова казка

Одного разу, коли я ще жив у своєму будиночку на дереві, почув захоплюючу розповідь про незвичайну Країну Знань. Про неї говорили дві гарненькі п'ятикласниці. Я зрозумів, що це цікава країна, і дуже захопив туди потрапити.

І ось прилетів чарівний вітер, він тричі гойднув наш каштан. Мій будиночок відірвався від дерева і закружляв разом із вітром. Я зрадів, що тепер зможу потрапити до чарівної Країни Знань. Тільки про це подумав, як мій будиночок опинився на шкільному порозі.

Крізь щілину я побачив, як діти кудись поспішали.

Раптом хтось промовив:

— Ой, який гарненький! Візьму його на урок.

Так я опинився у школі, яку дівчатка називають Країною Знань. А принесла мене у клас дівчинка Вероніка, яка вирішила, що я стану їй другом. Вона сказала: "Ти дуже гарний, тому зватиму тебе Симпатулька". Цілу чверть я залюбки навчався з п'ятикласниками. Але сьогодні розпочалися канікули і Вероніка поклала мене тут, біля каштана, щоб я розповів своїм братикам і сестричкам про цікаву Країну Знань.

(Підслухала казку вчителька Світлана Яронівна.)

Далі буде

Читацька конференція за романом «Зоряний Корсар» Олеся Бердника в педагогічному коледжі

Тамара Бабійчук,
кандидат педагогічних наук
Бердичів

Стаття присвячена питанням організації читацької конференції – одного з видів масової позанавчальної роботи з літератури. Автор подає варіант читацької конференції за популярним романом Олеся Бердника.

Ключові слова: читання, читацька конференція, «мала група», бесіда, змагання, метод «мікрофон».

Питання читання художньої книги, яке ґрунтовно розроблено в методиці вітчизняної літератури, сьогодні надзвичайно актуальне, оскільки життя і суспільство потребують не тільки професійно компетентних людей, але й гармонійно розвинених особистостей.

Це питання і грамотного з боку викладача керівництва читанням, що, як відомо, спроможне викликати інтерес до письменника, до його книги. Це питання і мотивації читання, і культури читання, і впливу читання на розвиток духовного світу молодшої людини. Це також питання ефективних форм роботи з художньою книгою. Такі форми можуть бути як нові – інтелектуально-ігрові заходи (літературний КВК, «Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг», «Поле чудес», бліцтурнір, «Щасливий випадок» тощо), так і традиційні – олімпіади, тижні літератури, свята книги, театралізовані вистави, тематичні вечори, книжкові карнавали, літературні читання, читацькі конференції.

Читацька конференція – це один з видів масової позакласної роботи; цей захід, зокрема, передбачає обговорення художніх творів, обмін думками з приводу проблемних питань літературних явищ, читання уривків на підтвердження власної позиції.

На жаль, сьогодні викладачі не так часто проводять читацькі конференції, оскільки це робота важка, копітка і тривала в часі. Передусім викладач сам повинен уважно прочитати твір, за яким відбуватиметься конференція, розібратися в його концепції, проаналізувати систему образів, їх ідейне навантаження, вникнути в підтекст, опрацювати додаткову літературу. Як бачимо, конференція передбачає обов'язкове прочитання твору значною частиною молоді; власне, насамперед від якісного прочитання тексту залежать результати заходу. Отож, коли умовою успішної читацької конференції є читання, то звідси сама конференція є однією з найбільш дієвих форм залучення до книги, до її осмислення, до формування діалогу з автором, твором, героями, сучасниками.

Ми рекомендуємо проводити читацькі конференції за одним прозовим твором автора. Організаторам слід пам'ятати про основні **вимоги** до конференції: актуальність, значущість для даної аудиторії, цікаві форми роботи з учасниками і гостями конференції. Слід, як вважає Г.Токмань, урізноманітнити перебіг читацької конференції [8;130], тобто доцільно використати спів, виразне читання, інсценізацію, диспут, демонстрацію відео, презентацію проєктів.

Пожавити роботу конференції, на наш погляд, зможуть методи «Мікрофон», «Займи позицію», «Мозковий штурм», «Одним словом», «Рольова гра», «Ситуативне моделювання», «Робота в малих групах», «Бліц-дискусія» тощо [7].

Покажемо, як можна провести читацьку конференцію за романом «Зоряний Корсар» Олеся Бердника.

Мета конференції:

Дати загальне поняття про час написання роману «Зоряний Корсар», наголосити на популярності твору. Уточнити знання студентами змісту роману, виокремити

головні образи і охарактеризувати їх, визначити ідейне спрямування твору, його проблематику, актуальність.

Розвивати критичне мислення, увагу, пам'ять, уміння працювати в малих групах, формувати естетичні смаки.

Виховувати патріотизм, гуманізм, активну життєву позицію, цікавість до фантастичного жанру української літератури, захоплення творами Олеся Бердника.

Алгоритм попередньої роботи:

Оголошення теми читацької конференції, визначення майбутніми учасниками мети заходу.

Розробка викладачем і студентами ходу конференції.

Комплектування команд (чотири команди, по п'ять-шість студентів у кожній команді), обговорення пропозицій щодо їх емблем і назв.

Активне індивідуальне і групове читання твору учасниками конференції.

Індивідуальна робота викладача з членами команд.

Повідомлення про конференцію, запрошення студентами почесних гостей, рідних, знайомих.

Оформлення і обладнання зали, де проходить конференція (виставка книг, ілюстрації до роману «Зоряний Корсар», мультимедійна дошка, музичний центр, аудіозаписи).

Підготовка сувенірів усім учасникам конференції (диски з піснями: слова Олеся Бердника, спів Сергія Соляного).

Визначення ролі ведучих у ході конференції.

Короткі зауваги

Команди в повному складі сидять за чотирма столиками на сцені. Кожна команда має свою назву, емблему, що їх озвучує під час представлення; члени команд одягнені в «космічні костюми», костюми однакові для членів однієї команди. Ставлячи питання і відповідаючи на них, учасники встають.

Після закінчення конференції необхідно провести рефлексію, що дасть змогу передусім осмислити сильні і слабкі сторони конференції.

Подаючи в додатках питання, ми пропонуємо зразок відповіді, що, на наш погляд, стане реальною допомогою викладачеві.

Хід читацької конференції:

Пісня «Переступи межу».

Повідомлення про Олеся Бердника, його твори (на фоні слайд-шоу).

Огляд книг Олеся Бердника з книжкової виставки.

Бесіда 1.

Пісня Зоряного Корсара.

Представлення команд.

Жеребкування (визначення номерів команд).

Змагання команд. Робота в малих групах.

Пісня «Хто ти, Любове?»

Змагання команд (продовження). Робота в малих групах.

Інсценізація уривка з роману.

Бесіда 2.

Бліц-акета:

— Чим тобі подобається Горіор? Григір? Галя Курінна? Гледіс?

— Які почуття виникли при читанні роману?

— Про що б ти хотіла запитати в Арімана? Вогневіка? УРа? Лесі Полум'яної?

Мікрофон.

Читання студентами власних поезій, присвячених Олесеві Берднику, героям його книг, зокрема Зоряному Корсару.

Показ ілюстрацій, виконаних студентами за романом «Зоряний Корсар».

Презентація проектів «Людина майбутнього» (власне бачення за орієнтовними параметрами: зовнішність, одяг, захоплення, мрії, праця, кохання, Батьківщина тощо).

Пісня «Небесна Січ».

Вручення сувенірів, фотографування.

Література

1. Бердник Олександр. Золоті Ворота: Поезія, публіцистика, інтерв'ю / Упоряд. та передм. Г.Бердник / Олександр Бердник. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 183–359.

2. Бердник О.Зоряний Корсар // Бердник О. Вибрані твори. – К.: Книга, 2007. – С. 15–329.

3. Ільїн В. Олександр Бердник – вічна сила духовності // Бердник О. Вибрані твори. – К.: Книга, 2007. – С. 5–14.

4. Ильинов А. Полет звездных журавлей (о романе Олесея Бердника «Звёздный Корсар») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chaosss.info/хаос/berdник.html>

6. Красногоровец В. «Камертон Дажбога» як коловерт феєричних подій у спіралях еволюції Всесвіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://berdnyk.com.ua/materials/2/>

7. Метельова Тетяна. Світотворче слово Олесея Бердника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/268095/read>

8. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О.І.Пометун. – К., 2007. – 144 с.

9. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник / Г.Л.Токмань. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.

Додаток перший. Жеребкування команд

Шляхом жеребкування визначається не просто номер команди, а передусім частини роману, за якими команда ставитиме питання іншій команді (конкретно якій). Наприклад:

перша команда ставить питання другій за першою і другою частинами книги першої;

друга команда ставить питання третій за третьою частиною книги першої;

третья команда ставить питання четвертій за четвертою і п'ятою частинами книги першої;

четверта команда ставить питання першій за першою частиною книги другої;

перша команда ставить питання третій за другою частинами книги другої;

друга команда ставить питання четвертій за третьою частиною книги другої;

третья команда ставить питання першій за першою і другою частинами книги третьої;

четверта команда ставить питання другій за третьою, четвертою і п'ятою частинами книги третьої.

Отримавши свій номер під час конференції, команда отримує пакет із зазначеною частини роману, до якої слід поставити питання. Оскільки команди не знають, ні за якою частиною твору їм будуть ставити питання, ні, відповідно, за якою частиною вони ставитимуть питання іншим, то команди готують питання і відповіді за всіма частинами напередодні.

Ми наполягаємо саме на такій формі роботи студентів на конференції, оскільки, по-перше, це передбачає залучення до активної роботи усіх учасників; по-друге, підготовка питань вимагає від юнаків і дівчат уважного прочитання тексту; по-третє, розвиваються навички чіткого

формулювання власних питань до команди суперника, навички швидкої і правильної відповіді на контрпитання; по-четверте, це формує потребу бути єдиним цілим – відповідальним, уважним, кмітливим.

Додаток другий. Бесіда 1

1. Коли побачила світ книга «Зоряний Корсар»? Коротко охарактеризуйте цей період у житті України. (Книга прийшла до читачів 1971 року. Це був час брежнєвської стагнації – економічної, політичної, духовної. Україна перебувала в колоніальному ярмі.)

2. Чому книга «Зоряний Корсар» в Радянському Союзі була заборонена, її вилучали з магазинів і бібліотек, хоча саме цей твір було перекладено 26-ма мовами світу? (Компартійні цензори побачили паралель між космічною тиранією, нав'язаною людям головним координатором Аріманою в керованій ним космічній системі Ара, та совєтсько-комуністичним режимом [5].)

3. Як сприйняли роман молоді читачі 70-х років? Чому? (Захоплено. Юнакам і дівчатам, які прагнули романтики, осмислювали сенс свого життя, було особливо важко в задушливій атмосфері радянського суспільства з його подвійними чи навіть потрійними стандартами; в суспільстві, де все нове або жорстко регламентувалося, або заборонялося, або переслідувалося. Роман піднімав на боротьбу проти тоталітаризму, звеличував героїку, кликав до подвигів, до творчих відкриттів, він очищав душу, надихав людину.)

Додаток третій. Орієнтовні питання за романом «Зоряний Корсар» (змагання команд)

Книга перша. Чорний папірус

Частина перша. Хронос

1. Хто є головним героєм цієї частини? (Сергій Горениця.)

2. Ким у минулому був Горениця? (Вогневіком.)

3. Хто такий Вогневік? Коли він жив? (Вогневік – козак-характерник, який жив у XVI ст., загинув у битві з татарами.)

4. У чому сила Чорної Грамоти? (Це давній сувій, що дає відповіді на різні, зокрема філософські, питання.)

5. Як Чорна Грамота опиняється в руках Горениці? (Горениця довго, невтомно і професійно шукає місце поховання Вогневіка та його побратимів; допомогли вченому знайти Чорну Грамоту діти – романтичні натурі.)

6. Про що Чорна Грамота попереджає Гореницю? (Треба самому прагнути знайти інформацію, потрудитися, проявити ініціативу, а не бути лінивими, байдужими споживачами, які тільки вдовольняються результатами досягнень інших; треба вміти любити.)

Частина друга. Говерла

1. Коли відбуваються події? (У 2082 році.)

2. Куди і чому прийшли Богдан Полум'яний і Леся? (На Говерлу, щоб попросити благословення в рідної землі здійснити довгий і небезпечний політ.)

3. Як називався вакуумно-квантовий галактичний крейсер експериментального типу? («Любов».)

4. Мета польоту. (Дослідження умов для розвитку людей, створення першої колонії, багатопланові експерименти з вивчення взаємодії земної і тамтешньої флори та фауни, встановлення постійного інформаційного каналу і транспортного мосту для наступних переселень.)

5. Чому було послано не одинаків, а людей, об'єднаних любов'ю? (Одинаки врешті стають байдужими до суто людських проблем, замикаються у внутрішній психокапсулі, такий екіпаж неминуче zdeградує в польоті; і лише люди, які люблять, можуть виконати відповідальне завдання.)

Частина третя. Катастрофа

1. Чому на космокрейсері «Любов» сталася катастрофа? Яка? (Космокрейсер потрапив у режим гіперпросто-

ру; отримавши радіацію в мільярди рентген, всі члени корабля загинули.)

2. Хто такий УР? (Універсальний Робот.)

3. Що він являв собою? (Ящик з двома руками-маніпуляторами.)

4. Що заповіла Урчикові перед смертю Леся? (Зберегти її шойно народжених синів.)

5. Чи легко було роботів виконати наказ Лесі? Що він робив? (Дуже важко; він годував дітей, купав, навіть прав пелюшки.)

6. На яке питання УР так і не знайшов відповіді в жодних джерелах? Як ви думаєте, чому? (Що таке любов.)

7. Чому немовлята не любили УРа? (У нього були холодні металеві кінцівки.)

8. Як УР змінив зовнішній вигляд? (Він створює дієздатну модель з еластичними м'язами, людським обличчям, штучним волоссям і теплою шкірою і переносить в неї свій кристалічний мозок.)

9. Як УР учить малят, зокрема мови? (Через стереопроєктор показує фільми.)

10. Навіщо УР вивчає історію людської цивілізації? (Щоб збагнути сенс життя людини.)

11. Як УР врятував членів космокрейсера? (Він обеззаразив тіла, помістив їх у камери з низькою температурою, захищені магнітним полем.)

Частина четверта. Планета Квітів

1. Як виникла Планета Квітів? (Мислячі істоти почали воювати між собою, були поруйновані міста, спопелилися ліси; поля і сади перетворилися на пустелі; потім була космічна катастрофа, лише в ґрунті збереглися життєздатні спори мовів та деяких квітів; через мутації квіти стали рухатися, серед них з'явилися мислячі екземпляри; тепер квіти живуть любов'ю, вони навіть посилають своїх представників до інших планет, щоб свідчити про красу життя.)

2. Що сталося на планеті Аода? (Люди zdeградували через суцільну технізацію). Предки оволоділи потужною енергетикою атомного ядра, процесами ангільяції. Вчені відкрили таємницю зеленого листка і синтезу речовин, стало непотрібне землеробство, садівництво. Численні автомати замінили працю людей. Філософи, соціологи, вчені-гуманісти попереджали мислячих істот про небезпеку суцільної технізації планети... Однак даремно. Так виникла паразитарна еволюція. Ми не встигли підняти інтелектуально-духовний рівень жителів планети, щоб вони могли збагнути істинні цінності буття. Перемогла прагматична програма насичення і примітивної насолоди. Покоління мислячих істот вироджується, на планеті панують вихори злочинності, безнадії, апатії.

Частина п'ята. Ісварі

1. Що розповіла Ісварі – дівчина з планети Аода? (Кілька десятиліть тому на планеті існувала можливість вибору; тепер вибору немає; нові покоління повністю прийняли шлях насичення, втратили ініціативу, знеохотилися до творчості.)

2. Як же забезпечуються жителі Аоди? (Центральний синтезатор забезпечує планету всім необхідним, що потрібне для життя; тому нема потреби сіяти, будувати, думати, творити.)

3. Чому жителі Аоди втратили мову? (Вони не спілкуються.)

4. У чому полягала помилка творців синтезатора? (Вони думали, що звільнять людей для творчості; але в людей зникли стимули, вони перестали діяти, боротися.)

5. Чи можна осуджувати Ісварі, яка покинула співвітчизників? Чому вона це зробила? (Дівчина хотіла хоч якось примусити людей, поки вони ще не стали медузами, самостійно діяти, працювати, думати. Тому вона покинула свою планету.)

6. Чому УР хоче стати людиною? (Щоб любити.)

7. Чим жертвує УР (Ставши людиною, він втрачить безліч своїх потужних рецепторів, наприклад, всебачення, а також силу.)

Книга друга. Зоряний Корсар

Частина перша. Бунт Космократорів

1. Часта було влаштоване життя на планеті Ара? (На головній спіралі був розташований Координаційний центр, який керував життям Ари; там перебували вчені, космонавти і Космократори – деміурги нових світів.)

2. Ким був Григір на планеті Ара і що входило в його обов'язки? (Космослідчим Меркурієм, який виявляв порушення злагодженого, спокійного життя системи і усував ці порушення.)

3. Які ознаки неблагополуччя на планеті Ара і чим вони пояснюються? (Самогубства молодих людей, збайдужіння учнів до навчання, а дорослих – до праці, навіть до розваг; деградація мислення; причини цього – у людей заснув дух, немає боріння.)

4. Проти кого і чому повстали Космократори? (Проти Арімана; Аріман запропонував Центру створити новий, штучний світ і підпорядкувати його волі вибраних, а Космократори висунули альтернативу – вихід за межі тіла, тобто об'єднання власної психіки з космічним океаном; в цьому Аріман відчув загрозу втрати власної необмеженої влади.)

5. Що сталося з Космократорами після виступу проти Арімана? (Диктатор, наділений демонічною силою впливати на інших, замикає їх в Тартарі – в темній безодні в глибині космосу, звідки вони, незважаючи на пильне спостереження, невідомо як тікають.)

6. Чому Аріман хоче, щоб Меркурій познайомився з давньою легендою про Зоряного Корсара, хоча на планеті Ара на ім'я Горіора накладено табу? (Ця легенда, на думку Арімана, має зв'язок з Космократорами, які, очевидно, дізналися про Зоряного Корсара і його експерименти.)

Частина друга. Астероїд Свободи

1. Хто такий Кареос? (Це голова Всепланетної Ради, правитель Орани – на перший погляд, самодостатньої, багатой, правової держави, в якій вирішені всі соціальні питання, адже люди мають освіту, розваги, дозвілля.)

2. А Гледіс? (Чиста і щира дівчина; красуня, закохана в Кареоса; його коханка.)

3. Чи кохає правитель Орани Гледіс? (Нібито кохає; однак насправді цей егоїст любить самого себе і переживає за непорушність своєї влади.)

4. Хто такий Горіор? (Побратим Кареоса, якого правитель Орани хотів знищити, але Горіор зумів не просто вирватися з Кареосової в'язниці, а й створити унікальне гармонійне, духовне, вільне суспільство на планеті Свобода; він і є Зоряним Корсаром, одне ім'я якого наводить жах на мешканців Орани: це є результатом роботи Кареоса і його спецслужб.)

5. Що Кареос розповідає Гледіс про Горіора? (Що Горіор повстав проти проекту Кареоса – загального добробуту для всіх людей; що Горіор твердив: людство, забезпечене усім, звиродніє; отож людині потрібен не добробут, а вічна небезпека і прірва; що Горіор утік, а він, Кареос, великодушно після повернення в Орану повідомив про героїчну загибель друга.)

6. Чому Кареос прагне знищити Горіора? (Горіор в очах Кареоса – космічний пірат, який руйнує, а він, Кареос, баче, буде; Горіор нібито постійно перешкоджає Кареосу.)

7. Чому Горіор (Зоряний Корсар) справді не дозволяє планеті Орана контактувати з іншими світами? (Така заборона є захистом інших світів від деспотії, адже Орана – це країна, де править диктатор.)

Частина третя. Політ у небувалість

1. Де познайомилися Горіор з Кареосом? (В Екваторіальній Школі Астропілотів, у них багато спільного.)

2. Як, у свою чергу, Горіор пояснює Гледіс свій розрив з Кареосом? (Кареос пропонував творити суспільство, в якому будуть задовольнятися первісні, примітивні потреби людини, тобто суспільство, де не буде духовності, власної думки; зрештою, Кареос, зрозумівши, що Горіор не стане його спільником, отруїв побратима, а в Орані

сказав про героїчну загибель, тим самим відібрав у насправді живого Горіора право на ім'я, на життя.)

3. Як ставиться Кареос до людей? (Кареос вважає, що основна маса людей – бидло, юрба, табун напівінтелектуальних істот, які жадають лише насолоди, а над ними – еліта духу, обранці, технократи, диктатори.)

4. Як Горіор називає Кареосове суспільство, в якому задоволено первісне бажання насичення? (Гігантською в'язницею духу, адже люди, задовольнивши первісні інстинкти, почнуть шукати сенс буття, тому і стануть переслідуваними як інакомислячі.)

5. Хто допоміг Горіору звільнитися і як? (Аерас, вчитель фізики, якого теж ув'язнили в психіатричну; Аерас стає наставником Горіора, навчає свого талановитого учня магії звільнення, віри у власну космічну природу.)

6. Які експерименти починає проводити Аерас на планеті Свобода? (Експерименти з перетворення людини; врешті всі семеро перших жителів планети Свобода, відмовившись від цілого частоколу законів, нібито непорушних, повністю перейшли на космічну енергетику обміну: світло давало необхідне живлення й силу; внутрішні органи пластично мінялися, відмирили зайві тракти, модифікувалися основні органи, виникали нові.)

7. Про що мріє Гледіс після того, як побачила життя на планеті Свобода, що його їй показав Горіор? (Об'єднати Горіора і Кареоса, адже це непорозуміння, що два таких могутніх чоловіки зійшлися в двобої замість того, щоб спільними зусиллями творити гармонію світу.)

Книга третя. Чудодійний келих

Частина перша. Суд над богами

1. Яким побачив Горіора Меркурій? (З-за плечей у нього вихоплювалися, як два мечі, яскраво-блакитні промені, ще один промінь увінчував чоло; від Горіора, жителя ноосфери, струменіли світло і вогонь, чистота і вічний рух.)

2. Як називалася дискусія, на яку Григір повів Галю? (Суд над богами.)

3. Яка мета дискусії? (Примусити людину самостійно думати, аргументувати, переконувати інших у власній позиції, робити вибір.)

Частина друга. Зустріч з предками

1. Кому і що пише Андрій Курінний? (До президії Академії наук про свою зустріч з покійними предками в паралельному світі.)

2. В яке вбрання були одягнені предки? (У барвисте, гарне, однак не тільки українське.)

3. Що єднало предків? (Порядність, працьовитість, патріотизм, героїзм.)

4. У чому секрет келиха, з якого предки п'ють вино? (Це вино невмирущості; келих наповнюється вином, як тільки його візьме до рук той, хто достойний безсмертя.)

5. Що сталося з сім'єю Курінного за час його трирічної відсутності? (Дружина померла в результаті стресу; доньку Галю забрано в інтернат, самого ж Курінного оголошено в розшук як злочинця, що зробив розтрату на сотні тисяч, хоча насправді розтрату зробив головбух заводу.)

Частина третя. Меч п'їтьми

1. Що зробив з Галею новий космослідчий Ягу? (Перевів у дев'ятнадцяте століття і поселив у монастирі.)

2. Чому Аріман покидає планету Ара і прибуває на Землю? (Настає вирішальний час; Аріман прагне не

допустити об'єднання Космократорів і людей Зоряного Корсара; адже коли вони з'єднаються, тоді ідеї Корсара запанують у всьому світі.)

3. Під яким ім'ям з'являється на Землі Аріман? До кого він приходить? (Під ім'ям Кемала Кінга, біолога, фізика, медика; приходить до вченого Сергія Горениці.)

4. Ким був Сергій Горениця на планеті Ара? (Горикоренем – керівником групи Космократорів.)

5. За що вбили Курінного? (За ним слідували мислячі істоти з інших світів, які прагнули розкрити таємницю келиха; однак Курінний став не потрібен, коли з'ясувалось, що лише Галю може наповнити келих вином невмирущості.)

Частина четверта. Поклик з минулого

1. Що вразило Григора в знайденій у монастирі рукописній книжечці? Хто її автор? (Автор – чернець Василій, який не хоче жити в оскверненому монастирі і вирішує поховати себе живцем у печері; чернець називає факт осквернення: в монастирі з'явилася Галю Курінна, яка твердила, що жила в майбутньому світі. Григора вразило ім'я дівчини.)

2. Чим незвичайна Юліана, яка теж живе в монастирі? (Вона – носій інопланетної інформації; в монастир її відправив Ягу, помічник Арімана.)

3. Що запропонував Григір ченцеві Василю? (Подорож у минуле, в якій чернець буде провідником для Григора, що шукає Галю.)

Частина п'ята. Пастка часу

1. Що замислив Аріман? (Перше: замкнути головних Космократорів у пастку часу, звідки вони не виберуться; проминуть віки, доки знову вступить у дію магніт їхньої єдності, знищити Сергія Гореницю; друге: старанно переплутати ниті причинності.)

2. Хто допомагає Григору подолати силу Арімана? (Зоряний Корсар.)

3. Хто так каже: «Бийте в скелю Часу! Вона впаде. Гей, Зоряні Корсари, Зоряний Шторм наближається, готуйте вітрила!»? (Зоряний Корсар, це його останні слова, звернені до героїв роману і до читачів.)

4. Про що ці слова? (Про вічний неспокій, пошук, творчість, сміливість.)

Додаток четвертий. Бесіда 2

1. Чи актуальний роман «Зоряний Корсар» сьогодні? (Живучи в посткомуністичному «дикому» українському суспільстві, ми цілком можемо стверджувати, що «Зоряний Корсар» є так само актуальний, як і три десятиліття тому в умовах іншого політично-економічного устрою. Дійсно, міжзоряна система Ара – то була сліпа єдність керівного чиновництва, яка ігнорувала основні закони розвитку всесвіту як суто фізичні, так і суспільні. А хіба не те саме ми маємо в сьогоденній Україні? [5].)

2. Яка основна ідея проходить через твір? (Ідея неповторності та духовного розвитку кожної людини.)

3. Які, на ваш погляд, два заповітних слова, які проходять через весь роман? (Свобода і любов.)

4. Чим для вас є роман? (Я думаю, що роман «Зоряний Корсар» Олеся Бердника – це вічна книга. Її треба активно і професійно пропагувати. Я думаю, що ми, учасники читацької конференції, теж долучимося до такої пропаганди. Адже ми полюбили і творили Олеся Бердника, і самого письменника. А з любові починається все добре. Свою любов до творчості українського фантаста Олеся Бердника ми передамо своїм друзям, рідним, знайомим.)

Тамара Бабичук. Читательская конференция по роману «Звездный Корсар» Олеся Бердника в педагогическом колледже

Статья посвящена вопросам организации читательской конференции – одного из видов массовой внеурочной работы по литературе. Автор предлагает вариант читательской конференции по роману Олеся Бердника.

Ключевые слова: чтение, читательская конференция, «малая группа», беседа, соревнование, метод «микрофон».

Tamara Babychuk. The reading conference after the novel «Star Corsair» of Oles Berdnyk at teachers college

The article is devoted to the problems of reading conference organization – one of mass extracurricular work types with literature. The author presents the option of the reading conference after the novel of Oles Berdnyk.

Keywords: reading, reading conference, «small group» conversation, competition method «microphone».